अध्याय एक
शोध परिचय

१.१. विषय परिचय

पवन कँडेल नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पवन आलोकका नामबाट परिचित छन् । उनी स्व. श्री जितबहादुर कँडेल र स्व. श्रीमती चन्द्रमाया कँडेलका एक मात्र सुपुत्र हुन् । वि.सं. २०११ वैशाख २० गते पूर्वी नेपालको कोसी अञ्चलअन्तर्गत दुर्गम पहाडी जिल्ला भोजपुरको कुलुङ गाउँमा जन्मिएका र हाल काठमाडौँ कालिकास्थानमा बसोबास गर्दै आएका छन् ।

दुर्गम पहाडी जिल्लामा जन्मिएर पनि माता-पिताका सचेतनाले समयमै विद्यालय भर्ना भई स्थानीय वीरेन्द्र माध्यमिक विद्यालयबाट उनले माध्यमिक तह पार गरेका हुन् । त्यसपछि प्राइभेट परीक्षार्थीका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट आइ. ए. र बि. ए. सम्मको अध्ययन पूरा गरेको देखिन्छ । स्नातक तहसम्मको अध्ययन पूरा गरेका आलोकले अध्ययनकै सिलसिलामा ब्रिटिस काउन्सिलको छात्रवृत्तिमा बेलायतको वकिङ्घमसायर कलेज अफ हाइएर एजुकेसनबाट पोस्ट ग्राजुएट डिप्लोमा पूरा गरेको थाहा हुन्छ । आलोकले आफ्नो ज्ञानको फाँट अझ विस्तार गर्न र अध्ययनशीलतालाई कायम राख्न थुप्रै साहित्यिक कृतिहरूको स्वाध्ययन गरिरहेको पाइन्छ।

सानै उमेरदेखि साहित्यमा रुचि राख्ने आलोकले १२/१३ वर्षको उमेरदेखि ६/७ कक्षामा पढ्दै गर्दा कविताहरू लेख्दै आएका हुन् । १२ वर्षको उमेरमा नै पहिलो कविताको रूपमा अङ्ग्रेजीमा (The Moon) शीर्षकको कविता रचना गरी साहित्य लेखनमा प्रवेश गरेका आलोकले समसामयिक सन्दर्भमा प्रसस्तै कविता रचना गरेको बुझिन्छ ।[१]

विद्यार्थी जीवनदेखि नै नेपाली भाषा साहित्यमा एक सफल प्रतिभाका रूपमा प्रवेश पाएका आलोकले वि.सं. २०२३ तिरबाट लेख्न सुरु गरे तापनि केही समयपछि वि.सं. २०४२ तिर कविता र नियात्रा लेखनमा पनि आफ्नो कलम तिखार्न थालेको देखिन्छ । सुरुमा प्रेमसम्बन्धी कविताहरूको रचना गरेर कविता क्षेत्रमा प्रवेश गरेका आलोकका हाल दुई वटा साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित छन् । त्यसपछि क्रमशः साहित्यमा कविता, कथा, निबन्ध, नियात्रा आदि विधाहरू मार्फत आफ्नो अभिव्यक्ति सशक्त पार्दै अगाडि बढिरहेका आलोकले जागिरको सिलसिलामा देश र देशबाहिरका विभिन्न स्थानहरूको भ्रमण गरी अध्ययन अनुसन्धान तथा

[१] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी,

खोजमूलक लेख रचना तथा प्रतिवेदनहरू प्रस्तुत गर्दै आइरहेका छन् ।

कवि, निबन्धकार, नियात्राकार, कथाकार र समाजसेवी व्यक्तित्व पवन आलोकले रेडियो नेपालमा कार्यरत रहँदा लेख रचना सम्पादकका रुपमा काम गरे । त्यसपछि तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा पनि कर्मचारीका रूपमा काम गरेको देखिन्छ । खुल्ला प्रतियोगितामा सङ्घर्ष गरेर विभिन्न निकायमा सेवा गर्दै आफ्नो क्षमता अभिवृद्धि गर्न सफल भएको देखिन्छ । **नेपाल स्रष्टा समाज**लगायत विभिन्न साहित्यिक सङ्घसंस्थामा संलग्न रहेका पवन आलोक **योगमाया राष्ट्रिय नारी स्रष्टा सम्मान**का संस्थापक पनि हुन् । पाखीबास कृषि अनुसन्धान केन्द्र, प्लान इन्टरनेसनलजस्ता स्वदेशी एवम् विदेशी निकायमा जागिर खाएका आलोकले जागिर र पढाइको सिलसिलामा चीन, जापान, जर्मनी जस्ता मुलुकको भ्रमण गरी त्यसबाट अनुभव गरेका कुराहरूलाई कविता र नियात्राका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

१.२. समस्या कथन

साहित्य र साहित्येतर दुबै क्षेत्रमा क्रियाशील व्यक्तित्व पवन आलोक नेपाली कविता फाँटमा एउटा सुपरिचित नाम हो । **पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन** शीर्षक यस शोधपत्र लेखनका क्रममा निम्नलिखित शोध समस्याहरू देखिएका छन् :

(क) कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक रूपरेखा के कस्तो रहेको छ ?

(ख) कवि पवन आलोकको जीवनी र व्यक्तित्व के कस्तो रहेको छ ?

(ग) **पवन आलोकका केही कविता**का कविताको के कसरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ?

(घ) **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताका प्राप्तिहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

१.३. शोधको उद्देश्य

उपर्युक्त शोध समस्यामा आधारित भई यस शोधपत्रमा निम्नलिखित उद्देश्यहरूको परिपूर्ति गर्नु रहेको छ :

(क) कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक रूपरेखाको पहिचान गर्नु ,

(ख) कवि पवन आलोकको जीवनी र व्यक्तित्वबारे निक्यौल गर्नु ,

(ग) **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन गर्नु ,

(घ) **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताका प्राप्तिहरूको निरूपण गर्नु ,

१. ४. पूर्वकार्यको समीक्षा

कवि पवन आलोकका बारेमा कतिपय विद्वान् साहित्यकारहरूले विभिन्न समयमा विभिन्न पत्र-पत्रिकामार्फत चर्चा गरेको पाइन्छ । ती बाहेक हालै आएर उनको जीवनी र व्यक्तित्वबारे शोधकार्य भइरहेको जानकारी छ । उनका कृतिका बारेमा हालसम्म भएका केही समीक्षात्मक विवरणहरू निम्नलिखित छन् :

नरेन्द्र चापागाईंले पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** (२०६०) कविता सङ्ग्रहको भूमिका लेख्ने क्रममा आलोकको राष्ट्रप्रतिको दृष्टिकोणलाई स्पष्ट पारेका छन् । कविले आफूभित्र रहेका निश्छल राष्ट्रिय भावनाको सुन्दर अभिव्यक्ति, स्वच्छ मानवतावादी अभिव्यक्ति तथा समाज, राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रियताका क्षितिजमा चुलिंदै गएका विसङ्गति एवम् विकृतिको यथार्थ पहिचान अनि कुरूपताप्रति धारिलो व्यङ्ग्यद्वारा आफ्ना कवित्वलाई मुखरित गरेको पाइन्छ ।

चापागाईंले सोही भूमिकामा आलोकका बारेमा अझ स्पष्ट पारेका छन् । कविले आफ्ना अधिकांश कवितामा यथार्थवादी दृष्टिचेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । समसामयिक सामाजिक जीवनलाई नै कविताको वस्तु बनाउँदै त्यसलाई सहज र सरल रूपद्वारा अभिव्यक्त गर्ने क्षमता आलोकमा सजिलै भेटिन्छ ।

परशु प्रधानले पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** (२०६०) कविता सङ्ग्रहको प्रथम संस्करणको प्रकाशकीयमा पवन आलोकबारे प्रस्ट रूपमा आफ्नो अभिव्यक्ति अगाडि सारेका छन् । समष्टिमा यी कविताहरू पढ्दा प्रधानले धेरै पटक गोपालप्रसाद रिमाल सम्झेका छन् । अनि अनायास वासु शशी, हरिभक्त कटुवाल, भूपी शेरचन सम्झिएका छन् । यी सबै स्वनामधन्य कविहरूको उपसंहार पवन आलोक हुन्... कविताको नयाँ पवन (हावा) हुन्, आलोक (प्रकाश) हुन् । उनका धेरै कविताहरूले हामीलाई दिग्दिगन्तसम्म झक्झकाइरहने छन् ।

भूषण ढुङ्गेलले **दर्शन** दैनिक पत्रिका (३२ साउन, २०६१) मा प्रकाशित पवन आलोकका केही कवितामाथि अन्तरक्रिया कार्यक्रममा आफ्नो टिप्पणी प्रस्तुत गरेका छन् । कवि पवन

आलोकका कविताले राष्ट्रप्रेम, विसङ्गति र सामाजिक विभेदजस्ता कुराहरूलाई सरल भाषाशैलीमा प्रस्तुत गर्न सक्षम भएका छन् ।

मनु मन्जिलले **दर्शन** दैनिक पत्रिका (३२ साउन, २०६१) मा प्रकाशित पवन आलोकका केही कवितामाथि अन्तरक्रिया कार्यक्रममा कवि पवन आलोकका कविताभित्र समसामयिक चेत हुनुका साथै परम्परागत शैलीलाई अङ्गीकार गर्दै स्वच्छन्दतावादलाई आत्मसात् गरेको छ भन्ने विचार राखेका छन् ।

विमला तुम्खेवाले **मधुपर्क** (चैत्र, २०६१) मा खरो विचारका कविताहरू शीर्षक राखेर कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहका बारेमा स्पष्ट पारेका छन् । प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरू केही देश दुखेको सन्दर्भमा छन् । कविताहरू कहिले मानवीय विचारको विज्ञानको एउटा उचाइमा पुगेर लेखिएका छन् । खासगरी कृतिका धेरै जसो कविताहरू बिम्बको प्रयोगभन्दा बढी विचारको सम्प्रेषण र शैलीलाई सिधैँ प्रस्तुत गरिदिँदा अभिव्यक्ति केही खरो देखिने सन्दर्भ उठाएका छन् ।

विमल भौकाजीले **अन्नपूर्ण पोष्ट** (७ जेठ, २०६५) मा पवन आलोकको **मेरो सपनाको नयाँ नेपाल** कविताको समीक्षा गरेका छन् । वास्तवमा कविता पढ्दापढ्दै उनी स्वयम् काल्पनिक संसारमा डुब्न पुगिसकेका थिए अर्थात् उनी पनि कवि आलोकको कवितासँगसँगै सपना देख्न लागिरहेका थिए ।

अब कोही पनि गरिब रहने छैनन्, ‘नयाँ नेपाल’ मा । शिला खोजे पनि भेटिने छैन गरिब त । सबै धनाढ्य नै धनाढ्य.....। साँच्चिकै नयाँ नेपाल बन्नेछ भन्ने नयाँ सोच अगाडि राखेका छन् ।

बद्री पलिखेले **अभिव्यक्ति** द्वैमासिक पूर्णाङ्क १४१ (वैशाख-जेठ, २०६६) मा **पवन आलोक र वहाँका केही कविता** शीर्षक राखी लेखेका छन् । सबै कविहरू दिमागले सोच्दछन् । हृदयले लेख्छन् । कवि भूगोलमा बाँधिदैन । ऊ स्वतन्त्र हुन्छ । पवन आलोकको काव्यकृति यस्तै देखिन्छ । पवनका कविता आम मान्छेको भावना हो । आम मान्छेको भाषा हो । पवनले भोगेको जीवन, देखेको जगत् हामी सबैको अनुभूति हो । पवन समसामयिक चित्रणका कवि हुन् । हाम्रा समकालीन प्रतिनिधि स्रष्टा हुन् । उनमा सामाजिक विसङ्गति, असङ्गतिप्रति विद्रोह छ । उनीमा राष्ट्रप्रेम छ । प्रकृतिप्रति अनुराग छ । जीवनप्रति मोह छ । जगतप्रति आशा छ,

भविष्यप्रति भरोसा छ । स्वतन्त्रता, शान्ति र विश्वबन्धुत्वको आग्रह छ उनका कवितामा भन्दै आलोकबारे प्रस्ट पारेको पाइन्छ ।

बद्री पलिखेले सोही समीक्षामा कवि पवनको कविताप्रतिको धारणा राखेका छन् । पवन आलोकलाई घाउ चहर्‍याउँछ । राष्ट्र पीडा दुख्छ । परिस्थितिको लुतो चिलाउँछ । परतन्त्रको बन्धन चुँडाल्न मन लाग्छ । स्वतन्त्रता, मानवप्रेम र शान्तिमा रमाउन मन लाग्छ । पवन आलोक सबैका कवि हुन्, सधैँका कवि हुन् । उनी प्रयोगवादी होइनन्, प्रभाववादी कवि पनि होइनन्, उनी जिन्दगीका गायक हुन् । स्वतन्त्र र प्रजातन्त्रका रक्षक कवि हुन् । पवन आलोकका कविता स्वच्छ, निर्मल, तलाउ हो, जहाँ जीवनको प्रतिबिम्ब देखिन्छ । सफा खोला हो, जहाँ हेर्दा आफ्नो अनुहार छर्लङ्ग देख्न पाइन्छ भनेका छन् ।

राजन पौडेलले **उद्घोष** दैनिक (२८ पुस, २०६६) मा **छरपस्टिएका विचार र रुमलिएको राजनीति** शीर्षकमा चर्चा गरेको देखिन्छ । देशमा अहिले विचारहरू एकीकृत हुने बेलामा अनायासै यत्रतत्र छरिइरहेका छन् । विचारहरूको बीचमा मेल छैन । ...... फलस्वरूप देशको राजनीति रुमलिएको छ । भावना एउटै भए पनि भाव फरक छ । गन्तव्य उही भए पनि यात्रा फरक छ । त्यसैले परिवर्तनका खातिर २०६२/०६३ सालको जनआन्दोलनमा एकीकृत मानव समुद्र पवन आलोकका कविताजस्तै भङ्गालाहरूमा बाँडिरहेछ । जतातत‌ै अन्योल सिर्जना भएको छ ।

चन्द्रप्रसाद भट्टराईले पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** (२०६७) कविता सङ्ग्रहको दोस्रो संस्करणको प्रकाशकीयमा आलोकको विचारलाई प्रस्ट्याएका छन् । कविले यी कवितामा सामाजिक चेतनाका कुरा उठाएका छन्, मानवीय संवेदनाका कुरा निकालेका छन्, जीवनबोधका प्रसङ्गहरू ल्याएका छन्, विकृति र विसङ्गतिप्रति धारिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । उनका कवितामा समाज र राष्ट्रप्रतिको प्रेम प्रस्ट रूपमा देखिन्छ । समग्रमा यी कविता समकालीन नेपालको सामाजिक अवस्थाको चित्र राम्ररी कोर्न सफल भएका छन् ।

खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेलले पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** (२०६७) कविता सङ्ग्रहको दोस्रो संस्करणको भूमिकामा **पवन आलोकका केही कवितामाथि दृष्टि दिँदा** शीर्षक राखी भूमिका लेखेका छन् । पवनका कवितामा युवा जोस, जाँगर, उत्साह र आक्रोशको कवितात्मक अभिव्यक्ति पाइनुका साथै उनका कवितामा युगीन विसङ्गतिप्रति आक्रोश, विद्रोह अनि नवनिर्माण, अग्रगमन, न्याय, स्वतन्त्रता र अर्थपूर्ण जीवन बचाइको पक्षधरता पनि मुखरित

भएको छ । यिनका कवितामा यथास्थिति र अविकासको विरोध तथा अग्रगमन र विकासको चाहना अभिव्यञ्जित छ । युद्धलाई छाडेर प्रेम गर्न आह्वान गरिएका यिनका कवितामा युवासुलभ मानवीय प्रेमप्रणयभन्दा बढी देशप्रेम तथा प्रकृतिप्रेम यत्रतत्र छचल्किएको पाइन्छ ।

परशु प्रधानले पवन आलोकको **युरोपको झझल्को** (२०६७), नियात्रा सङ्ग्रहको भूमिकामा पवन आलोकको नियात्राकारिता विश्लेषण गरेका छन् । एक जना सशक्त कविका रूपमा आफ्नो स्पष्ट परिचय बनाएका पवन आलोकको परिचय थपिएको छ-सशक्त नियात्राकारका रूपमा । जसरी प्रधान यस नियात्रामा पवन आलोकसँग बगे -त्यसरी नै कोही पनि पाठक आफूले र्‍याफटिङ्ग यात्रा गरेको अनुभूति लिन सक्छ, अर्थात् सहज, सरल भाषा शैली र तानिँदै जाने घटनाहरू छन् । अविस्मरणीय घटनाका झझल्कोहरूले पवनलाई राम्रो नियात्राकारका रूपमा, शक्तिशाली लेखकका रूपमा उभ्याउन समर्थ भएको छ, प्रधान स्वयम् गौरवान्वित भएको कुरा झल्काएका छन् ।

मंजुलले पवन आलोकको **युरोपको झझल्को** (२०६७) नियात्रा सङ्ग्रहको भूमिकामा **पोट्रेटजस्तै छ यो यात्रा संस्मरण** शीर्षकमा धेरै कुरा लेखेका छन् । पवन आलोकको यो यात्रा-संस्करण पवन आलोकको पोट्रेट जस्तै छ ।...... इमान्दार पवन आलोकको इमान्दार कलमको छवि जतातातै देखिन्छ । वास्तवमा हृदयबाट लेखिएका कुराहरू पढ्न साह्रै रमाइलो हुँदो रहेछ । यो यात्रा-संस्मरण पढिरहँदा उनले यस्तै अनुभव गरे । पवन आलोकको छातीभरि छ नेपाल । ...... यो नियात्रा पढेपछि मंजुललाई यस्तो लाग्यो, स्रष्टा पवन आलोकलाई फेरि कतै पठाइहालौं कुनै सुन्दर यात्रामा ।

ठाकुर शर्माले **दायित्व** पूर्णाङ्क ७३ (जेठ-असार, २०६८) मा **चार कृतिभित्रको दृष्टि** शीर्षक राखेर **पवन आलोकका केही कविताभित्र पस्दा** उप-शीर्षकमा भनी पवन आलोकका कविताको विश्लेषण गरेका छन् । यथार्थमा भन्नुपर्दा कविता सङ्ग्रहमा जीवनका विविध भोगाइ, घात-प्रतिघात, उकुस-मुकुस र देशप्रतिको भावना व्यक्त भएका छन् ।

ठाकुर शर्माले **दायित्व** पूर्णाङ्क ७३ (जेठ-असार, २०६८) मा **चार कृतिभित्रको दृष्टि** शीर्षक राखेर **युरोपको झझल्को यात्राको अवलोकन गर्दा** उप-शीर्षकमा यस पुस्तकलाई पढ्दै जाँदा मलाई पनि केही भन्न मन लाग्यो भन्दै कवितामा आफ्नो भावना साटेका छन् :

यात्राले दिन्छ आनन्द भावनामा बगेपछि
नघुमे पनि यात्रा झैं लाग्दछ यो पढेपछि ।
विकासका कुरा हेर्दा नेपाल पनि घुम्दछ
नियात्राकारको इच्छा त्यस्तै भएर रम्दछ ।

रामेश्वर राउत मातृदासले **जनभावना** साप्ताहिक (१३ असार, २०६८) मा **पवनका पावन काव्य आलोक** शीर्षक राखी लेखेका छन् । सम्पूर्णमा कवि पवन आलोकले आफूभित्र रहेका निश्छल राष्ट्रिय भावनाको सुन्दर अभिव्यक्ति, स्वच्छ मानवतावादी भावनाको प्रस्तुति, निःस्वार्थ विश्वबन्धुत्वको भावना अभिव्यक्ति तथा समाज, राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रियताका क्षितिजमा उत्पन्न भएका विसङ्गति एवम् विकृतिको यथार्थ पहिचान अनि कुरूपताप्रति धारिलो व्यङ्ग्यद्वारा आफ्ना कवित्वलाई मुखरित गरेका छन् ।

कृष्णप्रसाद दाहालले **अभिव्यक्ति** पूर्णाङ्क १५४ (असार-साउन, २०६८) मा **पवन आलोकको युरोपको झझल्कोमा प्रवेश गर्दा** शीर्षक राखी पवन आलोकका बारेमा समीक्षा लेखेका छन् । पवनको सबैभन्दा ठूलो विशेषता उनी आफ्ना नियात्राहरूमा गन्थनभन्दा बढी मन्थन गर्दछन् । विदेशको माटोमा उभिएर स्वदेशको माटाकै सुवास लिन्छन् । युरोपियन देशहरू भौतिकताले जतिसुकै चुलिए तापनि प्राकृतिक रमणीय दृश्यहरूका तुलनामा ती नेपालभन्दा निकै नै पुड्का भएको ठहर निकाल्दछन्, नियात्राकार पवन । नियात्राहरूको लेखनका क्रममा स्वदेशी संस्कृति र दौरासुरुवाललाई बडो सम्मानका साथ प्रस्तुत गर्दछन् ।

हरि अधिकारीले **नागरिक** राष्ट्रिय दैनिक (२१ साउन, २०६८) मा **पुरानो युरोपको हलुका झलक** शीर्षकमा भन्दै आलोकका बारेमा लेखेको देखिन्छ । उनी लेख्दै जाँदा कवि हृदय भएका नियात्रा -लेखक पवन आलोकले युरोप भ्रमणलाई त्यतातिरका ऐतिहासिक स्मारक र प्राकृतिक दृश्यावली अवलोकन गर्ने अवसरका रूपमा मात्र नलिएर सर्वयुगीन महान् नाटककार विलियम सेक्सपियरको जन्मथलो स्ट्राटफोर्ड-अपन-एभन र त्यस्तै महान् जर्मन सङ्गीतकार बिथोविनको स्मारक र सङ्ग्रहालयको परिदर्शन गर्ने अवसरका रूपमा समेत उपभोग गरेर आफ्नो सांस्कृतिक रुचि सम्पन्नता उजागर गरेको पाइन्छ भन्दछन् ।

बद्री पलिखेले **रचना** पूर्णाङ्क ११४ (भदौ-असोज, २०६८) मा **पवनको नियात्रा सङ्ग्रह युरोपको झझल्को** शीर्षक राखी पवनको नियात्रा लेखनकारितालाई उजागर गरेका छन् । उनले पवन आलोकको युरोपको झझल्कोमा भावुकता छैन, काल्पनिक उठान पनि देखिन्न अतिरञ्जना

पनि भेटिंदैन । उहाँसँग भेट्दा, बोल्दा, जुन भाषा बोल्नुहुन्छ, जुन ढङ्गले बोल्नुहुन्छ बस ! त्यस्तै अनुभव हुन्छ, पढ्दा औपचारिकता छैन, लेखनमा इमान्दारी छ, वस्तुगत लाग्छ, सत्यता र यथार्थतामा आधारित छ । आफूले भोगेका तीता, मीठा अनुभवहरूको अनुभूति छ यस सङ्ग्रहमा। पवनको यो सङ्ग्रह पवनको जीवन यात्राको एउटा दस्तावेज हो, अभिलेख हो भनेका छन् ।

नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा आफ्नो छुट्टै प्रवृत्ति र विशेषता बोकेका कवि तथा नियात्राकार पवन आलोकका बारेमा प्रशस्त टीकाटिप्पणी तथा प्रशंसा भएको पाइन्छ । साथै उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा अध्ययन पनि विधिवत् रूपमा भइरहेको साथै **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहको समालोचना पनि छिटपुट रूपमा भएको तर यसबारे पर्याप्त शोध, अध्ययन, अनुसन्धान नभइरहेकाले सोको परिपूर्ति गर्ने काम यहाँ भएको छ ।

१.५ शोधको औचित्य र महत्त्व

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरूमा पवन आलोकको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा फाटफुट रूपमा अध्ययन भए तापनि समग्र एवम् व्यवस्थित रूपमा अध्ययन भएको पाइँदैन । सो कुराको पुष्टि पूर्वकार्य समीक्षा अन्तर्गत गरिएको अध्ययनबाट थाहा भएको छ । त्यसैगरी माथि गरिएको पूर्वकार्यको समीक्षाको अध्ययनले उनका बारेमा व्यवस्थित अध्ययन हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत शोधको औचित्य पुष्टि हुन्छ । यसका साथै प्रस्तुत अध्ययनले नेपाली साहित्यको इतिहासमा पवन आलोकको योगदानबारे जिज्ञासु र अन्य साहित्यप्रेमीहरूलाई समेत सहयोग पुऱ्याउनेछ । यसबाट प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक र औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.६ अध्ययनको क्षेत्र

नेपाली भाषा साहित्य लेखन र समाजसेवा क्षेत्रमा सक्रिय रहँदै आएका बहुमुखी प्रतिभाका धनी पवन आलोकका कथा, निबन्ध र नियात्राहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । तर यहाँ **पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन** र मूल्याङ्कन गर्नु मात्रै यस शोधपत्रको मुख्य क्षेत्र रहेको छ ।

१.७ शोधको सीमाङ्कन

कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन** र प्राप्तिलाई यस शोधकार्यमा सीमाङ्कन गरिएको छ ।

१.८ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

यस शोधकार्य सम्पन्न गर्न सामग्री सङ्कलन सम्बन्धित व्यक्ति (शोधनायक), पुस्तकालयीय विधि एवम् विशेषज्ञ र समकालीन व्यक्तिहरूसँग गरिने अन्तर्वार्ता विधि अपनाइएको छ । अतः सामग्री सङ्कलन प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतका रूपमा रहेका छन् । यहाँ विश्लेषण विधिलाई पनि अपनाइएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यको रूपरेखा र संरचनालाई व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी बनाउन निम्नलिखित अध्यायमा विभाजन गरिएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक अध्ययन

अध्याय तीन : कवि पवन आलोकको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन

अध्याय चार : **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन

अध्याय पाँच : **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताको मूल्याङ्कन

अध्याय छ : उपसंहार

कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन र मूल्याङ्कन पश्चात् शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थहरूको सूची समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय दुई
कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक स्वरूपको अध्ययन

२.१ परिचय

साहित्यका विविध विधामध्ये कविता एक सशक्त र प्राचीन विधा हो । भाषाको कथ्य-श्रव्य स्वरूपलाई आधार बनाएर सङ्गीतकलाको श्रुतिरमणीयतालाई वरण गर्दै गीत-गाथा र गाथा-चक्रको रूपमा बामे सर्दै-सर्दै कविताले आफ्नो पहिचानलाई यहाँसम्म ल्याइपुर्‍याएको हो । संस्कृत साहित्यको प्रथम कविता ऋग्वेदमा रहेको लयात्मक गेयात्मकता तथा भावमयता सन्निहित लिपिबद्ध कविताको यात्रासँगै यसले विभिन्न चरणहरू पार गर्दै गयो । तीन सहस्राब्दी लामो यात्रामा यसले आफ्नो स्वरूपलाई पूर्वतिर रस, अलङ्कार, ध्वनि, गुण आदिका प्रमुखतामा परिभाषित गर्‍यो भने पश्चिममा कहिले परिष्कारवादी, कहिले रीतिवादी त कहिले स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी तथा प्रयोगवादी धाराहरूबाट हिँडाइराख्यो ।

कविताको यो लामो यात्रामा कैयौँले यसमा हात बढाए, कैयौँले यसमा मथिङ्गल खियाए। आखिर कविता के हो, कस्तो हुनुपर्छ, कसरी उब्जिन्छ, आदि प्रश्नका सन्दर्भमा एउटै मान्यता वा विचार उपस्थित भएको पाइँदैन । देश, काल र परिस्थितिअनुसार विभिन्न विद्वान्हरूबाट परिआएका विचारहरूलाई संक्षिप्त रूपमा चर्चा गर्ने प्रयास यस अध्यायमा गरिएको छ । यो प्रयास अन्तर्गत तल क्रमशः कविताको व्युत्पत्ति, कवितासम्बन्धी पूर्वीय परिभाषा, कवितासम्बन्धी पश्चिमी परिभाषा, नेपाली विद्वान्हरूका दृष्टिमा कविता, कविताका तत्त्वहरू, नेपाली कविताको ऐतिहासिक स्वरूप आदिको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

२.२ कविताको व्युत्पत्ति र परिभाषा

२.२.१ व्युत्पत्ति

पूर्वीय साहित्यमा काव्य शब्दको पर्यायवाचीका रूपमा कवितालाई लिने गरिन्छ । यसरी हेर्दा काव्य शब्दको व्युत्पत्ति **कवि** शब्दमा **य** प्रत्यय लागेर भएको पाइन्छ । यसको अर्थ कविद्वारा गरिएको रचना अथवा कविबाट सम्पन्न कार्य भन्ने हुन्छ । त्यसैगरी पश्चिमी साहित्यशास्त्रमा कवितालाई Poetry भन्ने गरिएको पाइन्छ । त्यस्तै ग्रिक भाषामा Poetrs भनिने Poet शब्दले

कवि वा कविताको रचना गर्ने व्यक्ति भन्ने अर्थ प्रदान गर्दछ । त्यसकारण Poet बाट निर्माण भएको Poetry शब्दको अर्थ कविद्वारा सिर्जित पद्यात्मक रचना वा कविकर्म भन्ने हुन्छ ।[1]

२.२.२ कविताको परिभाषा

कविताका सम्बन्धमा पूर्वी र पश्चिमी धारणा भिन्न-भिन्न रहेको पाइन्छ । संस्कृत साहित्यमा कविता सम्बन्धी अवधारणा अलग छ भने अंग्रेजी साहित्यमा कवितालाई पृथक रूपले चिनाइएको छ । पूर्वीय तथा पाश्चात्य कविहरूले कविता सम्बन्धी प्रस्तुत गरेका दृष्टिकोणहरूले कविताको परिभाषा दिन सहयोग गर्ने हुनाले पूर्वीय एवम् पाश्चात्य दुबै काव्यमान्यताका साथ कविताको परिभाषालाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

२.२.३ कविता सम्बन्धी पूर्वीय परिभाषा

पूर्वीय जगत्मा काव्यसम्बन्धी खोज अनुसन्धान गर्दै जाँदा आचार्य भारतमुनीबाट प्रारम्भ भएको कवितालाई परिभाषित गर्ने परम्परा आचार्य जगन्नाथसम्म आइपुगेको देखिन्छ । कविबाट कविता सिर्जना हुने भएकाले शब्दार्थभित्र पस्दा कुनै विषयको वर्णन गर्ने व्यक्तिलाई कवि भनिएको पाइन्छ । कवि शब्द **कवृ वर्णने** धातुबाट बनेको भनिए पनि व्याकरणगत रूपबाट कवि शब्द सिद्ध हुन नसक्ने हुनाले कुङ् शब्दे धातुबाट सिद्ध हुन्छ । यसरी हेर्दा सिर्जनात्मक चेतनाद्वारा कुनै कुरा बोलेर व्यक्त गर्ने व्यक्ति नै कवि हो भन्ने अर्थ कविबाट निस्कन्छ ।

शुक्लयजुर्वेदमा कविलाई मनीषी, परिभू र स्वयम्भू भनिएको पाइन्छ[2] भने श्रीमद्भागवतमा ब्रह्मालाई आदिकवि भनिएको छ ।[3] त्यसपछि आदिकवि भनेर वाल्मीकिलाई भनिएको छ भने महाभारत र पुराणादिका रचयिता व्यासलाई कवि मानिएको छ । त्यस्तै राजनीतिशास्त्रका प्रणेता शुक्राचार्यलाई समेत कवि भनेको पाइन्छ । यसरी कवि श्रष्टा र द्रष्टा दुबै भएको तथ्यलाई विद्वान्हरू स्वीकार गर्दछन् । तत्त्वहरूको दर्शन गर्ने, तिनलाई हृदयमा धारण गर्ने र पछि कल्पनाको मद्दत लिई शब्दमा व्यक्त गर्ने काम कविले गर्दछ । यसरी पहिले कवि र कविकर्मको अर्थ ज्यादै व्यापक थियो । समय र परिस्थिति अनुसार कविताले पनि आफ्नो स्वरूप परिवर्तन गर्दै आए अनुरूप कवि तथा कवितालाई पनि परिभाषित गर्नुपर्ने आवश्यकता

---

1 खगेन्द्र लुइंटेल, **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास,** (काठमाडौँ: ने.रा.प्र.प्र., २०६०), पृ १,

2 मोहन हिमांशु थापा, **साहित्य परिचय,** चौथो सं. (काठमाडौँ: साझा प्रकाशन, २०५०), पृ. ३३,

3 महर्षि व्यास, **श्रीमद्भागवतम्** प्रथमस्कन्ध, प्रथम अध्याय (गोरखपुर), पृ १,

देखिन्छ । एउटा मात्र सर्वमान्य परिभाषाभित्र कवितालाई समेट्न नसकिने हुनाले विभिन्न व्यक्तिहरूबाट व्यक्त गरिएका धारणालाई प्रस्तुत गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ ।

कवितालाई परिभाषित गर्ने क्रममा पूर्वीय साहित्यमा अलङ्कार, गुण रीति, ध्वनि, वक्रोक्ति, रस आदिलाई आ-आफ्नै किसिमले मुख्य तत्त्वका रूपमा स्वीकार्दै विविध सम्प्रदायहरू देखा परे भने कतिपय समीक्षकले अविधा, लक्षणा र व्यञ्जना अनि लय, पदविन्यास, अर्थप्रस्तुति, छन्दयोजना लगायत गुणदोषका आधारमा पनि कवितालाई परिभाषित गर्ने काम गरे ।

काव्यतत्त्व विवेचना वा साहित्य चिन्तनको थालनी भरतमुनिको नाट्यशास्त्रबाट भए पनि यो केवल नाटकका सन्दर्भमा आएको हुँदा कविताको परिभाषाको औपचारिक परम्परा भामहबाट सुरू भएको मानिन्छ । यद्यपि भरतमुनिको काव्यचिन्तन नाटकका सन्दर्भमा भएको हो । तापनि यसले कविता चिन्तनको परम्परामा पृष्ठभूमिको काम भने अवश्य गरेको छ । भरतले आफ्नो नाट्यशास्त्रमा नाट्यकाव्यमा मृदुललित पदविन्यास, गूढार्थ, शब्दहीनता, सुबोधता र युक्तिपूर्णता हुनुपर्ने कुरा बताएका छन् ।[4] ललितपदविन्यास र सुवोधजस्ता लक्षण काव्यमा पनि आवश्यक मानिने हुँदा उनको यस परिभाषाले कविता निरूपणका लागि पृष्ठधाराको काम गरेको देखिन्छ । मूलतः कविताको आधिकारिक, व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक रूपको परिभाषा गर्ने काम छैटौँ शताब्दीका आचार्य भामहबाट आरम्भ भएको देखिन्छ । उनले शब्द र अर्थको सहभाव काव्य हो[5] भनी शब्द र अर्थ दुबैको समान महŒव देखाउँदै दुबैलाई समावेश गर्ने समन्वयात्मक धारणा अघि सारेका छन् । यसरी मूलरूपले काव्यको परिभाषा गर्ने प्रथम आचार्य भएर पनि ओजपूर्ण परिभाषा दिएकाले भामहको विचारलाई उत्तरवर्ती आचार्यहरूले पनि आ-आफ्नै किसिमले ग्रहण गरेका छन् ।

भामहपछि सातौँ शताब्दीका आचार्य दण्डीले अभीष्ट अर्थले युक्त पदावलीलाई काव्य स्वीकारेका छन् भने आठौँ शताब्दीका वामनले रीतिलाई काव्यको आत्मा मान्दै गुण र अलङ्कारले परिष्कृत शब्द र अर्थ नै काव्य हो भनेका छन् । आचार्य क्षेमेन्द्रको रसासिद्धिका लागि काव्यको औचित्य हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी ध्वनिवादी आचार्य आनन्दवर्द्धनले काव्यको आत्मा ध्वनि हो भनेर ध्वनि रूप आत्मामा प्रतिष्ठित सुन्दर शब्दार्थमय अभिव्यक्तिलाई काव्यको मान्यता प्रदान गरे ।

---

[4] साहित्य परिचय, पूर्ववत्, पृ. ३४,

[5] ऐजन, पृ. ८,

त्यसैगरी आचार्य कुन्तक कविकार्यलाई काव्यको संज्ञा दिँदै काव्यमा वक्रोक्तिपूर्ण अभिव्यक्ति हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छन् भने आचार्य मम्मट दोषरहित गुणसहित शब्दार्थ काव्य हो, यसमा केही अलङ्कार हुन्छ, कहीँ अलङ्कार नभए पनि काव्यतत्त्वमा हानी पुग्दैन[6] भनी कविताको परिभाषा दिन्छन् । आचार्य विश्वनाथले रसात्मक वाक्य नै काव्य हो[7] भनेका छन् भने सबैभन्दा पछिल्ला आचार्य जगन्नाथले रमणीय अर्थ प्रतिपादन गर्ने शब्द नै काव्य हो भनेका छन् । यसरी शब्दप्राधान्यवादी, अर्थप्राधान्यवादी, शब्दार्थप्राधान्यवादी, रसप्राधान्यवादी, ध्वनिप्राधान्यवादी आदि विभिन्न वाद र सिद्धान्तवादी आचार्यहरूले कविताका बारेमा विशुद्ध व्याख्या गरेको पाइन्छ । ती आचार्यहरूले देहवादी, आत्मवादी र दुबै समन्वयवादी समेत भएर पूर्वीय कविता चिन्तनको परम्परालाई अघि बढाएको पाइन्छ । कवितामा कविताको मर्मलाई खलल पार्ने दोषपक्ष हुन नहुने, आनन्दकारी तत्त्व हुनुपर्ने, कविता रसिलो र रोचक हुनुपर्ने कुरामा सबैजसो काव्यचिन्तकहरूको समान धारणा रहेको पाइन्छ ।

यसरी अनेक वाद, सिद्धान्त र सम्प्रदायको जन्म भए पनि सबैलाई एकत्रित गरेर सर्वमान्य र पूर्ण कविता परिभाषा बनाउन सकिने कुरामा शङ्का गर्न मिल्दैन । मूलतः कविता सौन्दर्यपरक लयात्मक भाषिक कला हो र यो जीवनजगत्को लयात्मक सांगीतिक कलात्मक भावविधानको कौशलका सिद्धितर्फ उन्मुख रहन्छ ।

२.२.४ कविता सम्बन्धी पश्चिमी परिभाषा

पूर्वमा जस्तै पश्चिममा पनि साहित्यले विभिन्न मोड र अवस्था पार गर्दै आएको र कविताको विकासक्रममा कविता सम्बन्धी अनेक धारणाहरू जन्मेर विकसित भएको पाइन्छ । ग्रीक महाकवि होमरका **इलियट र ओडिसी** नै पाश्चात्य साहित्यका आदि ग्रन्थ मानिन्छन् । ई.पू ८०० देखि १५०० सम्मका होमर, हेसियड आदिबाटै पाश्चात्य साहित्य चिन्तनको पृष्ठभूमि बन्दै गएको कुरा विद्वान्हरूले स्वीकारेका छन् । होमरले जादुमय दिव्य प्रेरणालाई काव्यकलाको स्रोत मान्दै कवितालाई आल्हादमय अनुकरणात्मक तत्त्वका रूपमा स्विकारेको देखिन्छ[8] भने हेसियडले कविता दैवी वरदान वा प्रतिभा स्फुरण हो भनेको पाइन्छ । त्यस्तै युरिपाइडिज कवितालाई अल्हाद र आनन्दको सिर्जना ठान्छन् भने अरिष्ट्रोफेन्स कलात्मक कुशलता र नैतिक

[6] केशवप्रसाद उपाध्याय, **साहित्य प्रकाश**, पाँचौँ सं.(काडमाडौँः साझा प्रकाशन, २०४९), पृ ११,

[7] आ. विश्वनाथ, **साहित्यदर्पण**, दसौँ सं.(वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, १९९७), पृ. २३,

[8] दुर्गाशंकर मिश्र, **पाश्चात्य काव्यशास्त्र,** (लखनउ : प्रकाशन केन्द्र, सीतापुर रोड), पृ. १८,

निर्देश कलाको मापदण्ड सम्भन्छन् । त्यसैगरी सोक्रेटस उन्मादको क्षणको रचना भएकोले कविता अस्वस्थ हुन्छ भन्ने आशय प्रकट गर्छन् भने साहित्य सत्यको पक्षमा हुनुपर्छ भन्ने धारणा प्लेटोले प्रकट गरेको पाइन्छ ।[9] प्लेटोले कविताकाव्यलाई शैक्षिक र नैतिक ज्ञानको कसीमा घोटेर हेरेको पाइन्छ भने उनकै चेला अरिष्टोटलले काव्यलाई प्रकृतिको अनुकरण स्वीकार्दै मानवका जीवन र विचारको उद्घाटन गर्ने छन्दोबद्ध साहित्यको रूपमा लिएका छन् । दाँतेले कविताको भावनात्मक पक्षलाई बढी महŒव दिएको देखिन्छ अनि डा.जोन्सनले छन्दोबद्ध रचना काव्य हो भनेको पाइन्छ । जर्मन कवि गेटेले कवितामा मानव जातिको सार्वभौम अभिव्यक्ति हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । त्यस्तै कार्लाइल सङ्गीतपूर्ण विचारलाई काव्य मान्छन् भने स्वच्छन्दतावादी कवि वर्डस्वर्थ भावको स्वच्छन्द उच्छलनलाई कविता मान्दछन् । सेलीले कविलाई असल द्रष्टाको संज्ञा दिँदै कवितालाई कल्पनाको अभिव्यक्ति मानेका छन् । यसरी नै म्यार्थ्यू आर्नोल्ड सौन्दर्यको सृष्टि नै काव्य हो भन्ने धारणा व्यक्त गर्दछन् । किट्सले कवितामा रहस्य र रागात्मकता हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । यसैगरी हड्सन कल्पना र संवेगद्वारा गरिएको जीवनको व्याख्यालाई काव्य मान्छन् अनि कलरिज चाहिँ सर्वश्रेष्ठ पदावलीको सर्वश्रेष्ठ क्रमविधानलाई कविता मान्छन् । कविता शैलीको एक रूप हो, यसको सम्बन्ध भाषण कलासित छ र यो वर्तमानको आदेशमा चल्छ भन्ने विचार वेकनको देखिन्छ भने कविता सत्य, सौन्दर्य र शक्तिको अनुराग हो भन्ने विचार लि हन्टको देखिन्छ । अङ्ग्रेजी साहित्यका पछिल्ला साहित्यिकचिन्तक टी.एस.इलियटले निर्वैयक्तिकता, वस्तुगत समीकरण र समन्वित संवेदना जस्ता मान्यतालाई अघि सार्दै काव्य आत्माभिव्यक्ति होइन, आत्माबाट पलायन हो भन्ने विचार प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

यसरी मूलरूपमा होमरदेखि १९ औं शताब्दीको तेस्रो चरणसम्मको काव्यचिन्तनका क्रममा पाश्चात्य जगतमा अनुकरण सिद्धान्त, विरेचन सिद्धान्त, कलावाद, उदात्त सिद्धान्त हुँदै निर्वैयक्तिक सिद्धान्त, मूल्य सिद्धान्त, सम्प्रेषण सिद्धान्त, शैलीविज्ञान जस्ता विभिन्न सिद्धान्तहरूले कविताकाव्यका बारेमा विशद् चिन्तन प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । त्यस्तै परिष्कारवाद, यथार्थवाद, स्वच्छन्दतावाद, प्राकृतवाद, अतियथार्थवाद, विसङ्गतिवाद, अस्तित्ववाद, विम्बवाद, प्रतीकवाद, प्रयोगवाद हुँदै समसामयिक धारासम्म अविच्छिन्न रूपले पाश्चात्य कविता चिन्तन्प्रवाह प्रवाहित हुँदै आएको पाइन्छ । पाश्चात्य काव्यचिन्तनको परम्परामा कविताहरू विभिन्न युग र धाराहरू पार गर्दै आजसम्म आइपुग्ने क्रममा अतिवैयक्तिकता, विसङ्गतिपूर्ण सौन्दर्य, जटिलता,

---

9 रत्नध्वज जोशी, **साहित्यको अध्ययन,** (काठमाडौं : रोयल नेपाल एकेडेमी, २०२३), पृ. १६८,

दुरूहता, अबोधगम्यता, क्लिष्टता जस्ता तत्त्वहरूबाट प्रभावित भएका देखिन्छन् । त्यस्तै विभिन्न वाद, दर्शन, मान्यता एवम् मनोविज्ञान, भाषाविज्ञान, सौन्दर्यशास्त्र आदिले पनि प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रभाव पाश्चात्य काव्यचिन्तनमा पारेको पाइन्छ ।

सारमा भन्ने हो भने विशिष्ट, लयात्मक एवम् कलात्मक भाषा शैलीका माध्यमबाट जीवन जगत्का मानवीय संवेदना, भावना, विचार र कल्पनाको रसात्मक अभिव्यक्ति नै कविता हो ।

२.२.५ नेपाली विद्वान्हरूका दृष्टिमा कविता

नेपाली कविता सिद्धान्त पनि पूर्व र पश्चिमको साहित्यिक सिद्धान्तकै पृष्ठभूमिमा विकसित भएको पाइन्छ । नेपाली विद्वान्हरूले पनि पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्तको आड लिएर त्यसमा आफ्ना केही मौलिक आधारहरूसमेत थपी कविताको परिभाषा गर्ने गरेको देखिन्छ ।

नेपाली कविताले लेख्यरूप प्राप्त गर्नुभन्दा पहिले हाम्रो लोक जीवनमा लोकगीत, लोकगाथा गाउने परम्परा थियो, त्यही परम्पराबाट विकसित हुँदै नेपाली कविताको जन्म भएको हो र समयचक्रसँगै नेपाली कवितामा पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्यको प्रशस्त छाप परेको पाइन्छ । त्यसैले नेपाली काव्य चिन्तकहरूले पनि समयानुसार पूर्वीय तथा पाश्चात्य सिद्धान्तका विभिन्न पक्षबाट प्रभावित हुँदै आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

नेपाली वृहत् शब्दकोशमा कविद्वारा आफ्नो संवेद अनुभूति तथा स्वस्फूर्त भावनालाई लय वा छन्दमा उनिएको साहित्यिक कृति वा रचना भनेर कविताको परिभाषा दिइएको छ ।[10] पण्डितराज सोमनाथ सिग्द्याल **काव्य** भनेको कुनै विषय वा कथानक भएको मनोहरशैलीको सूत्रमा गुँथिएको शब्द र अर्थको समुचित योगात्मक गुम्फन हो भन्दछन् ।[11] त्यस्तै बौद्धिक कवि वालकृष्ण सम कविता भावनाको बौद्धिक कोमलता हो भन्दछन् । अर्का स्वच्छन्दतावादी बरिष्ठ कवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा कवितालाई कल्पनाकी छोरी मान्दछन्, उनी कवितामा भावनाको स्वच्छन्द उडान हुनुपर्छ भन्ने आग्रह राख्दछन् । कवि केदारमान व्यथितको विचारमा भने

---

[10] सम्पादकहरू, **ने.बृ.श.कोश** (काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., २०४०), पृ. २१५,

[11] सोमनाथ सिग्द्याल, **साहित्य प्रदीप**, दोस्रो सं. (काठमाडौँ : पुस्तक संसार, २०२८), पृ. २४,

तीव्रगामी कल्पनाको घोडामाथि अनुभूतिको काठी कसी विचारको लगाम पक्रेर भावुकता चढेको नै कविता हो । त्यस्तै राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरे शब्द र सङ्गती, अर्थ र अभिप्राय तदाकार भएर जो अनौठो अनुभूति हुन्छ, त्यही नै कविता हो भन्दछन् ।[12]

त्यसैगरी वरिष्ठ समालोचक तथा कवि वासुदेव त्रिपाठी भने मानव मनका स्वेत अनुभूतिहरूको लयात्मक भाषिक कलात्मक कथन कविता हो भन्ने मान्दछन् ।

निष्कर्षमा भन्नु पर्दा सबै परिभाषाले आ-आफ्ना किसिमले सत्य बोलेका छन् तर केही परिभाषाहरू जुधेका छन्, यसबाट के बोध हुन्छ भने परिभाषाहरू प्रायः अपूर्ण हुन्छन् । कविता सहज र स्वतन्त्र अभिव्यक्ति भएकाले सधैं नवीनतातिर उन्मुख बनिरहन्छ, त्यसैले सूक्ष्म रूपले विचार गर्ने हो भने कविता कहिल्यै पनि परिभाषामा बाँधिन सक्दैन तर पनि स्थूलरूपमा चाहिँ के भन्न सकिन्छ भने मानिसको साश्वत भाव र उसमा परेको युगानुकूल प्रभावले जब उसको संवेदनालाई छुन्छ, त्यसबखत जे अभिव्यक्ति निस्कन्छ त्यही कविता हो । यसमा व्यक्तिगत परिवेश, स्वभाव र शिक्षा आदि कयौं कुराले रुचि अनुसार कवि प्रभावित हुन सक्छ । त्यसैले कोही प्रकृतिको रहस्यमा डुबेर कविता लेख्छन्, कोही मानवको आदर्शलाई बुझेर लेख्छन् । कसैलाई युद्धको चेतना बढी हुन्छ त कसैलाई ईश्वरीय सृष्टिको चमत्कार पोख्न मन लाग्छ । त्यसैगरी कोही छन्दमा आनन्दित हुन्छन् भने कोही गद्यात्मकतामा आफूलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिरहेका हुन्छन् । त्यस्तै कसैको राष्ट्रवादी स्वर हुन्छ भने कोही भ्रान्ती तथा अन्धविश्वासलाई निर्मूल पार्न लेख्छन् । यसप्रकार कविताको विषय र प्रस्तुतिको सीमा देखिन्छ तर अनुभूति र कल्पनाशीलता नभई कविता बन्दैन । यो प्राचीन युगदेखि आजसम्म प्रमाणित भएको तथ्य हो । कवितालाई परिभाषा गर्ने क्रममा पूर्वीय र पाश्चात्य दुबै तर्फका बिद्वान्हरूले कसैले बाह्य पक्षमा त कसैले आन्तरिक पक्षमा जोड दिएका छन् । वास्तवमा कविता हृदय र बुद्धिको समन्वित रूप हो, त्यसैले यसमा बाह्य तथा आन्तरङ्ग दुबै भावपक्ष हुन्छ । अतः कविताको आदर्श परिभाषा त्यही हुन सक्छ, जसमा यी दुबै पक्षको समन्वय हुन्छ । कतिपय विद्वान्हरूले कल्पना र अनुभूतिबाट उत्पन्न विचारलाई मधुर शब्दमा अभिव्यक्त गर्ने कला कविता हो भनेर कविताको बाह्य तथा आन्तरिक दुबै पक्षको समुचित समन्वय देखाउने प्रयत्न पनि गरेका छन् । यो परिभाषा आफैंमा पूर्णतः निर्दोष नभए पनि सर्वथा दोषपूर्ण छ भन्न सकिन्छ । त्यसैले कल्पनाको प्राचुर्य, बुद्धिको रमरमता भएको लयात्मक रसानुकूल बाणी नै

[12] माधवप्रसाद घिमिरे, **आफ्नो बाँसुरी आफ्नै गीत,** (काठमाडौं : साझा प्र., २०५३), पृ २५,

कविता हो । यो भाषिक कला हो, यसमा सत्यम्, शिवम् र सुन्दरम्को भावना प्रकटित हुन्छ । सौन्दर्यात्मक प्रयोजन मुख्य हुने कविता अमूर्त र तरलित वस्तु हो, जो प्रतिभापूर्ण कल्पनाबाट प्रकट हुन्छ । छन्द, लय, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार आदिले आख्यानात्मकता र नाटकीयताको निर्वाह गर्दै कवितालाई गतिशील तुल्याउँछन् भने रस, ध्वनि, भावना, विचार समेत कवितामै एकाकार भएर घोलिएका हुन्छन् । यसरी कवितालाई साहित्यवाटिकामा मगमगाएर फुलिरहेको सुन्दर फूलका रूपमा चित्रण गर्न सकिन्छ ।

२.३ कविताका तŒवहरू

कविता निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने तŒवहरू नै कविताका तत्त्व हुन् । सामान्यतः साहित्यका अरू विधा जस्तै कविताका पनि आफ्नै विशेषता बोकेका केही निजी तŒवहरू छन् । कल्पना, भाव र बुद्धिलाई कविताका आन्तरिक तŒव र रीति, गुण र अलङ्कारलाई बाह्य तŒव मानिन्छ । भाव र कलालाई कविताका केन्द्रीय तŒव र कल्पना, बुद्धि र शैलीलाई परिधीय तŒव मानिन्छ । मुख्य रूपमा कविता निर्माणका लागि शीर्षक, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, भाषाशैली, दृष्टिविन्दु जस्ता तŒवहरूको आवश्यकता पर्दछ ।

२.३.१ शीर्षक

शीर्षक कविताका विभिन्न तत्त्वहरूमध्ये एक महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । कविता सिर्जना गर्नका लागि निश्चित शीर्षकको आवश्यकता पर्दछ । त्यो शीर्षकले कुनै पनि सिङ्गो रचनाको भाव, विचार, भाषाशैली तथा विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । कृतिमा वर्णन गरिएको विषय र शीर्षकको बीचमा अन्तरसम्बन्ध मिलेको हुनुपर्दछ । कविताको शीर्षक अभिधात्मक र लाक्षणिक गरी दुई किसिमको पाउन सकिन्छ ।[13]

२.३.२ संरचना

[13] वासुदेव त्रिपाठी र अन्य सम्पा., **नेपाली कविता भाग ४**, दोस्रो सं.(काठमाडौँ : साझा प्र., २०५३), पृ. १७,

कविता बनोटको ढाँचालाई नै कविताको संरचना भनिन्छ । कविताको बाह्य र आन्तरिक गरी दुई संरचना हुन्छ । बाह्य संरचनामा हरफ, पाउ (चरण), लयविधान आदि पर्दछन् भने आन्तरिक संरचनामा भाव विधान, छन्दको ढाँचा आदि पर्दछन् । यी दुबै विधानको संरचनाबाट नै कविताको निर्माण भएको हुन्छ । यो शैलीगत प्राप्ति हो र कविताको विधा उपविधागत आयामसँग सम्बन्धित हुन्छ । आन्तरिक संरचना भने त्यसमा अंगालिएका कथन पद्धतिका माध्यमबाट थालिन्छ ।

कथन पद्धति सिधै कविकथन, आख्यानीकरण र नाटकीकरणमध्ये कुनै पनि हुन सक्छ र यही कथन पद्धतिका माध्यमबाट थालिने आन्तरिक संरचनाको भाव उठाउन, विस्तार तथा बैठानमा शृङ्खलाबद्धरूपमा सुसङ्गति ल्याई अन्तर अनुप्रासीय र अन्तरसाङ्गीतिक चक्रको क्रमिक गुणात्मक विकास गर्दै लगेको हुन्छ । कथ्य, भाव, विचारको यस यात्रालाई कविता कृतिको आन्तरिक संरचनाले प्रकारान्तरद्वारा पुनरावृत्ति, सञ्चयन, द्वन्द्वात्मकता, समन्वय र खण्ड खण्डका स्वतन्त्र सहचार्य जस्ता विभिन्न प्रकृयाबाट प्रदान गर्दछ ।[14]

२.३.३ विषयवस्तु

कविताको लागि चयन गरिएको भावभूमि नै कविताको विषयवस्तु हो । कविले जीवनजगत्को मानवीय स्वभाव, प्रकृति, धर्मसंस्कार र आफ्ना अनुभवहरूलाई कविताको शीर्षक बनाएर काव्य वा कविताको रचना गर्दछ । कविले जे का बारेमा कविता सिर्जना गर्दछ, त्यसैलाई कविताको विषयवस्तु भनिन्छ ।

२.३.४ भावविधान

भाव विधानलाई कविताको मुख्य तत्त्व मानिन्छ । भावविनाको कविता आत्माबिनाको शरीर जस्तो हुन्छ । त्यसकारण कविताको आत्मा नै भाव हो भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन्छ । कवितामा भावपक्ष प्रधानताको अपेक्षा राखिएको हुन्छ । वास्तवमा भाव भन्नाले कविताको शब्द शब्दमा अन्तरनिहित भएको शक्ति भन्ने बुझिन्छ । भाव कविताको सारतत्त्व वा प्राण भएको हुनाले कविताले आफ्ना विचार वा बुद्धितत्त्वको माध्यमबाट कलात्मक शैली प्रस्तुत गरी प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

[14] नेपाली कविता भाग ४, पूर्ववत्, पृ. १८,

२.३.५ लयविधान

लय कविताभित्रको अनिवार्य तत्त्व मानिन्छ । कविता लयात्मक तथा साङ्गीतिक हुने गर्दछ । कविताका लागि गेयात्मकता तत्त्व अनिवार्य रूपमा आएको हुनुपर्दछ । यही गेयात्मकताका कारणले कविता अन्य विधाभन्दा फरक विधाका रूपमा परिचित भएको छ । यसमा निश्चित ठाउँमा स्वरप्रवाह, अडान र चरण चरणमा रचना गरिएको हुन्छ । सामान्यतया लय मुक्त र बद्ध गरी दुई किसिमका हुन्छन् । मात्रिक-वर्णमात्रिक, वार्णिक आदि छन्दमा बाँधिएका कविता बद्धलय अन्तर्गत पर्दछन् भने मुक्तलय भनेको चाहिँ हिजो आजका गद्य कवितामा प्रयोग हुने लय हो । कतिपय विद्वान्हरू छन्दोबद्ध कवितामा मात्र लय हुन्छ भन्ने मान्दछन् तर गद्य कवितामा पनि लय विधान सशक्तरूपमा अन्तर्लय समाविष्ट भएको हुन्छ ।

कवितामा लय पैदा गर्ने अर्को तत्त्व अनुप्रास हो । समान ध्वनि भएका एक वा अनेक स्वर व्यञ्जनवर्णको बारम्बार आवृत्तिबाट उत्पन्न हुने शब्दालङ्कारयुक्त ध्वनिलाई अनुप्रास भनिन्छ र यसले कवितालाई लयात्मक बनाउने काम गर्दछ । यसले कवितामा छन्दयुक्त र छन्दमुक्त जे भए पनि स्वतः लयात्मक बनाउने काम गर्दछ । यसरी कवितामा छन्दयुक्त र छन्दमुक्त जे भए पनि स्वतः लयात्मकता र साङ्गीतात्मकता रहेको हुन्छ ।

२.३.६ विम्बविधान

विम्ब तथा अलङ्कारलाई कविताको आन्तरिक संरचनाको पक्ष मानिन्छ । कुनै वस्तुको लाक्षणिक अर्थ बुझाउन विम्बको प्रयोग गरिन्छ । यसले शब्द प्रतिच्छायाको रूपमा विशिष्ट अर्थको बोध गराउँछ । विम्बकै प्रयोगबाट कविता सुन्दर र उदात्त बन्दछ । यी विम्बहरू भाव परिपोषक वा व्यञ्जक तत्त्व पनि हुन् । यिनीहरूले वक्रोक्ति वा अतिशयोक्ति जस्तै भएर कवितालाई तीव्र व्यञ्जनार्थ प्रदान गर्नका साथै त्यसमा ध्वनि तथा गति उत्पन्न गराउने काम गर्दछन् । चिनियाँ कवि आए छिङ **कविले विम्बमा सोच्नु र बोल्नु पर्छ** भन्दछन् । अर्को महŒवपूर्ण कुरा अलङ्कारलाई लिइएको छ । कतिपय विद्वान्हरू अलङ्कारलाई काव्यको अनिवार्य तत्त्वका रूपमा लिन्छन् भने कतिपयले केबल गहनाका रूपमा मात्र लिन्छन् । यसमा रूपक, श्लोक अनुप्रास, उपमा, उत्प्रेक्षा अतिशयोक्तिजस्ता अलङ्कारहरूको प्रयोग गरिन्छ । यसले कवितामा कल्पनात्मक अनुभूतिको सशक्त प्रयोग गराउँदछ ।

२.३.७ भाषाशैली

भाषा र शैलीको प्रयोग अनुभूति अभिव्यक्तिको अति आवश्यक तत्त्वका रूपमा लिन सकिन्छ । यसले कविको कल्पना र अनुभूतिबाट उत्पन्न भाव र तरङ्गलाई मिठास दिने काम गर्दछ । त्यसैले भाषालाई काव्यको शरीरको रूपमा लिइएको पाइन्छ । भाषाशैली अभिव्यक्तिको प्रकार हो र यसकै माध्यमबाट कविताले मूर्तता प्राप्त गर्दछ । कवितामा सरलता, श्रुतिमधुरवर्ण, पद, शब्द र पदावलीको प्रयोग जति सुन्दर तरिकाले गरिन्छ, त्यति नै कविता प्रभावकारी बन्न पुग्छ । भाव वा अनुभूति तरल किसिमको हुन्छ । अमूर्त वस्तुलाई मूर्तता प्रदान गर्ने काम भाषाले गर्दछ । शैली पनि भाषामा अन्तरनिहित हुने भएकाले भाषाको चयन अविधामूलक, लाक्षणिक र व्यङ्ग्यपूर्ण किसिमले प्रयोग गरी सङ्केतात्मकता प्रदान गर्ने काम भाषाशैलीले गरेको हुन्छ ।

भाषा कविताको अभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली शिल्पको अभिन्न अङ्ग हो । कविले कुन प्रकारका शब्दहरूको प्रयोग गर्दछ, उसका शब्दयोजना, वाक्यगठन तरिका कस्तो छ, वाक्यका आयाम कस्ता छन् र लोकोक्तिको प्रयोग कत्तिको छ आदिजस्ता पक्षहरू शैली अन्तर्गत आउँछन् । शैलीको सम्बन्ध मूल रूपमा कविको व्यक्तित्वसँग जोडिएको हुन्छ, जसको निर्माणमा व्यक्तिगत रुचि र संस्कारको योगदान रहेको हुन्छ ।

२.३.८ कथन पद्धति वा दृष्टिविन्दु

कवि वा कुनै पनि लेखकले आफ्ना विचार वा भावलाई पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्नका लागि जुन तरिका वा पद्धति अपनाएको हुन्छ, त्यसैलाई कथन पद्धति भनिन्छ । कथन पद्धति भन्ने शब्दलाई विग्रह गरेर हेर्दा कथन भनेको प्रस्तुति र पद्धति भन्नाले रीति भन्ने बुझिन्छ । कविले आफ्ना भावना र अनुभूतिजन्य संवेगलाई विभिन्न किसिमले अभिव्यक्त गर्न सक्छ । यसक्रममा कवितामा एक किसिमको शैली निर्माण हुन्छ, त्यही नै कथन पद्धति हो । यस्ता कथन पद्धति विभिन्न किसिमका हुन्छन्, जस्तैः आत्मपरकशैली, संवादात्मकशैली, प्रश्नात्मकशैली, आख्यानात्मकशैली आदि ।

विश्वका आधुनिक काव्य धारालाई अध्ययन गर्दा के देखिन्छ भने अत्याधुनिक कथन पद्धति ज्यादै नै सरल र छिटो छरितो पनि देखिन्छ । यसलाई सजिलोका लागि सोझो अभिव्यक्ति

पनि भनिन्छ । यस किसिमको कथन पद्धतिले एक निर्दिष्ट पाठक र श्रोतालाई मात्र प्रभावित नगरी धेरै ठुलो समूहसँग सम्प्रेषण कायम गर्न सक्छ ।

२.३.९ व्यञ्जना

शब्द र अर्थ दुबैका कारणले कुनै उक्ति, कथन वा कृतिमा प्रस्तुत वा कथितभन्दा अप्रस्तुत वा अकथित सशक्त अर्थ जब पारदर्शकताका साथ झल्कन्छ त्यो स्थिति व्यञ्जना हो।[15] कविताको आन्तरिक संरचनामा पर्ने यसलाई पनि कविताकृतिको महŒवपूर्ण अङ्ग मानिन्छ । व्यञ्जना भनेको ध्वनि हो, किनभने शब्दको वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थभन्दा पर पुगेर व्यङ्ग्यार्थ भई ध्वनिमय बन्दै अप्रस्तुत अर्थको द्योतन व्यञ्जनाले गर्दछ । बिम्ब, प्रतीक, मिथक, रूपक, प्रकरण, साङ्केतिक भाषा, अतिशयोक्तिपूर्ण कथन आदिले व्यञ्जनालाई सार्थक र सशक्त तुल्याउँछन् र त्यसबाट कविताकृति कलात्मक बन्न जान्छन् । सबै कृतिमा व्यञ्जना नहुन पनि सक्छ ।

कवितामा वाच्यस्तरभन्दा तल्लो स्तरको गुणीभूत व्यञ्जना पनि हुनसक्छ । जे होस व्यञ्जनाले काव्यको कलात्मक मूल्य उचाल्ने, सौन्दर्य सिर्जना गर्ने काम गर्दछ । व्यञ्जनामा शब्दगत मितव्ययिता हुने हुँदा थोरै शब्दमा धेरै कुरा भन्न सकिने हुन्छ । भावविचारको आस्वादनपछि भावकले छुट्टै आनन्द प्राप्त गर्न सक्ने हुँदा उत्कृष्ट कविताका लागि व्यञ्जना अपेक्षित रहने कुरा स्मरणीय हुन आउँछ ।

२.४ नेपाली कविताको ऐतिहासिक स्वरूप

२.४.१ नेपाली कविताको पृष्ठभूमि काल

नेपाली भाषाको उद्‌भवसँगै थालिएको लोकगीतिप्रवाहसँग जोडिई नेपाली कविताको लेख्य परम्परा स्थापित हुनुभन्दा पूर्वको विक्रमीय ११ औँ-१८ औँ शताब्दीको समयावधि ओगट्ने यस पृष्ठभूमिकालमा अहिलेसम्म मौखिक लोकधाराकै गीतिसामग्री मुख्य प्राप्तिका रूपमा रहेको

[15] नेपाली कविता भाग ४, पूर्ववत्, पृ. २१,

छ । नेपाली कविताको पृष्ठभूमिकाल अलिखित मौखिक लोकगीति-परम्परासँग नै आवद्ध रहे पनि भविष्यमा यस पृष्ठभूमिकालका खास गरी उत्तरार्द्धमा लेख्य नेपाली कविता भेटिन सक्ने र त्यसो भएमा तदनुरूप नै पुनः पृष्ठभूमिकालको सीमाङ्कन तथा लेख्य नेपाली कविताको कालविभाजन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखा पर्दछ ।

नेपाली कविताको पूर्वपीठिकास्वरूप पृष्ठभूमिकालीन लोक धारामा देखा परेका कवितात्मक प्रारूप ठान्न सकिने सामग्रीलाई विभिन्न किसिमले वर्गीकृत गरी यस काल वा धाराका मुख्य प्रवृत्तिलाई बुझ्न सकिन्छ । नेपाली भाषाका दुई हरफ वा सोमाथिका पुराना उखान, गाउँखाने कथा र सुभाषितजस्ता लोकसामग्रीमा लय, अनुप्रास र सुत्रात्मक कथनको जुन प्रवृत्ति पाइन्छ, त्यसले नेपाली कविताको प्रारूपको अलिकति झल्को दिन्छ नै ।

कविताका निम्ति चाहिने बनोट वा संरचनाका दृष्टिले चाहिँ लोकस्तरका टुक्के गीत, झ्याँगा वा गौँडे गीत र स्फुट पद्य वा सूक्ति/उक्ति आदिमा कविताको लघुत्तम रूप देखा पर्ने गर्दछ । कविताका लघु रूप ठान्न सकिने खालका लोकगीत निकै भेटिने गर्दछन् भने अधिकांश गाथामा कविताका मझौला रूपमध्ये खण्डकाव्य वा लघुकाव्यतर्फको र नाट्यगाथा भारतमा कविताको बृहत रूप महाकाव्यतर्फको प्रवृत्तिगत उन्मुखता केही मात्रामा झल्कन्छ तर अपेक्षित आयामविस्तार चाहिँ हुन सकेको पाइन्न ।[16]

भावधारा वा विषयवस्तुका दृष्टिले हेर्दा पृष्ठभूमिकालीन नेपाली कविताका लोकधारामा देवगीति र वीरगीतिको प्रवृत्ति पुराना लोकसामग्रीमार्फत बढी प्रकट भएको देखिन्छ भने पछिल्ला लोकसामग्रीमा प्रेमगीति र सामाजिक गीतिको प्रवृत्ति बढ्दै आएको पाइन्छ अनि त्यसअन्तर्गत करुणधारा पनि फेला पर्दछ । यस लोकधाराका अपेक्षाकृत पुराना सामग्रीहरू लोकसंस्कार र अनुष्ठानसँग मन्त्रतुल्य जोडिएका र व्रतपर्वसँग पनि सम्बन्धित रहेका छन् अनि जीवनचक्र, ऋतुचक्र र कृषिचक्रसँग पनि कतिपय लोकगीत आबद्ध रहेका छन् । देवगीतिका साथै कतिपय वीरगीति तथा अन्य कतिपय गीतिरचना पनि यस श्रेणीमा पर्दछन् ।

नेपाली कविताका यस पृष्ठभूमिकालमा लोकधाराका उपर्युक्त मौलिक सामग्रीहरू बाहेक खास गरी वंशावली र जीवनीजस्ता साहित्यनिकट लेख्य वाङ्मयका सन्दर्भमा नेपाली लेख्य कविताचेष्टा वा कविताप्रारूप फेला पर्न सक्ने सम्भाव्यता छँदै छ । प्राध्यापक वालकृष्ण

[16] ऐजन, पृ. १०१,

पोखरेलद्वारा प्रस्तुत **बडे राजा मलय बम्म** -वि.सं. १४५० तिर) कविता यसै दिशातर्फको एक प्रयास देखा पर्छ ।

२.४.२ प्राथमिक कालीन नेपाली कविता

नेपाली कविताको प्राथमिक काल (वि.सं. १८२६-१९४०) शिष्टलेख्य नेपाली कवितापरम्पराको थालनीका नाताले लेखोटकालका रूपमा चिनिन्छ । यस कालका नेपाली कविताका मुख्य प्रेरक परिवेशका रूपमा पृश्वीनारायण शाहका नेतृत्वमा गोरखाबाट थालिएको नव नेपाल राष्ट्रको निर्माणक्रम र इतिहासप्रसिद्ध नेपाल-अंग्रेजयुद्ध एवम् सुगौलीसन्धी (वि.सं. १८७२) र कोतपर्व एवम् जङ्गबहादुर राणाको अभ्युत्थान (वि.सं. १९०३) तथा जहानियाँ राणशासनको पहिलो पुस्ताजस्ता घटनाक्रमबाट निर्मित भएको हो । नेपाली राष्ट्रियता र वीरताको उन्मेष र विस्तार एवम् त्यसमा देखा परेका अवरोध र शिथिलताका युग-सन्दर्भहरूले यस प्राथमिक कालअन्तर्गत विभिन्न धाराको निर्माणमा भूमिका खेलेका छन् । एकातर्फ पृष्ठभूमिकालीन लोकधाराअन्तर्गत वीरगीति र देवगीतिका भावधारा तथा विभिन्न लोकछन्द एवम् लोककविता प्रारूपका गीत, गाथा, लोकपद्य, कविता वा कवित्त एवम् नाट्यगाथाले यस कालका कविताप्रयासलाई उत्प्रेरित गरेका छन् भने अर्कातर्फ संस्कृत काव्यपरम्परा एवम् खास गरी त्यसको धार्मिक तथा आध्यात्मिक सन्दर्भ एवम् पौराणिक र नैतिक आख्यानसामग्री तथा शास्त्रीय छन्द र मोटामोटी पद्यचेतनाले पनि यस कालका कविता-प्रयासमा महŒवपूर्ण प्रेरणा प्रदान गरेको पाइन्छ ।

नेपाली कविताको प्राथमिक काललाई मोटामोटी दुई भागमा बाँड्न सकिन्छ । (क) पूर्वार्द्ध(वि.सं. १८२६-७२) र (ख) उत्तरार्द्ध(वि.सं. १८७३-१९४०) । यो पूर्वार्द्ध वा पूर्वप्राथमिक काल मुख्यतः वीरधाराका रूपमा चिनिन्छ र यसलाई नेपाली कविताको पृष्ठभूमिकालको वीरगीति (गाथा तथा नाट्यगाथा) ले प्राप्त गरेको नव आयाम पनि भन्न सकिन्छ । यस कालको उत्तरार्द्ध वा उत्तरप्राथमिक काल चाहिँ मुख्यतः भक्तिधाराका रूपमा चिनिने गर्छ । यसलाई धार्मिक-आध्यात्मिक धारा पनि भन्न सकिन्छ । यस भक्तिधारामा वा धार्मिक आध्यात्मिक धारामा पण्डित-पौराणिक कविहरू तथा जोगी-सन्त कविप्रतिभाहरूको विशेष योगदान रहेको देखिन्छ । वीरधाराका उत्प्रेरक कारकका रूपमा नव नेपालको निर्माण र विस्तारका क्रममा प्रकट भएका वीरबन्दना, राजभक्ति, राष्ट्रियता र देशप्रेमको भावधारा रहेको छ भने सुगौली सन्धि, भीमसेन थापाको पतन, कोतपर्व र जङ्गबहादुरको उदय एवम् निहित भक्ति एवम् धर्म अध्यात्मको

परम्परागत संस्कारले सांस्कृतिकीकरणका प्रक्रियाका रूपमा अभिव्यक्ति पाउन थाल्नु नै भक्तिधाराको उत्प्रेरक मुख्य कारकका रूपमा देखा पर्छ ।

नेपाली कविताको प्राथमिक कालका पूर्वार्द्धको वीरधाराका प्रवर्तक कवि हुन् सुवानन्द दास । यस धाराका अन्य कविहरू हुन् -शक्तिबल्लभ अर्ज्याल, उदयानन्द अर्ज्याल, राधाबल्लभ, सुन्दरानन्द बाँडा आदि । यस धाराका केन्द्रीय कविका रूपमा उदयानन्द अर्ज्याल देखा पर्दछन् । यस धाराका कविताकृतिमा ब्रज-अवधीका कवित्तको अपेक्षाकृत मुक्त गद्यकविता-निकट गीतिचेतका प्रयोगका साथै नेपाली सिलोक परम्परा अनुरूप अनेक संस्कृत वर्णमात्रिक छन्दको प्रयोगसमेत भएको पाइन्छ ।

नेपाली कविताको प्राथमिक कालको उत्तरार्द्धको भक्तिधारालाई सगुण र निर्गुण दुई वर्गमा बाँडी सगुण वर्गअन्तर्गत कृष्णभक्ति रामभक्तिका दुई उपधारा सकार्दै निर्गुण वर्गअन्तर्गत मुख्यतः जोसमनी सन्तधारालाई राख्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । नेपाली कविताको सगुण भक्तिधारा मुख्यतः विण्णुका दश अवतारमध्ये राम र कृष्ण दुई अवतारका कथा-आख्यानमा बढी केन्द्रित रहेको पाइन्छ । तर जोसमनी सन्तधाराचाहिँ सच्चिदानन्द ब्रह्मस्वरूपतर्फ केन्द्रित हुँदै हिन्दू सामाजिक रूढी र विकारहरूप्रति व्यङ्ग्यशीलसमेत रहेको छ ।

निचोडमा नेपाली कविताका प्राथमिक कालको उत्तरार्द्धलाई सगुण र निर्गुणधारा एवम् तिनका उपधाराका मोटामोटी रूपरेखामा राखी विभाजन गर्न खोज्दा सगुणधाराअन्तर्गत कृष्णभक्ति, रामभक्ति र अन्य भक्तिका उपधारा सकार्दै निर्गुण धाराअन्तर्गत शास्त्रीय उपधारा र लोकमुखी सन्त (जोसमनी) उपधारा रहेको मान्न सकिन्छ ।

उत्तरप्राथमिक कालका विभिन्न धारा-उपधारामध्ये निर्गुण आध्यात्मिक धारा अन्तर्गतका मुख्य कविहरू हुन् - दैवज्ञकेसरी अर्ज्याल, शशीधर स्वामी, गोविन्ददास, वीरशाली पन्त, वसन्त शर्मा, भानुभक्त आचार्य, बालसिद्धि महासिंह थापा, ज्ञानदिलदास, आदि । ज्ञानदिलदास उत्तरप्राथमिक कालको पुछारतिर सन्त जोसमनीधाराका ठेट नेपाली भाषाका प्रखर सन्तकविका रूपमा देखा पर्दछन् ।

सगुण भक्तिधाराअन्तर्गत कृष्णभक्ति उपधाराका मुख्य कविहरू हुन् - इन्दिरस, विद्यारण्य केशरी, वसन्त शर्मा, यदुनाथ पोखर्‍याल, हीनव्याकरणी विद्यापति, पतञ्जली गजुर्‍याल, छविलाल नेपाल, हरिदास आदि । यस धाराका केन्द्रीय कविका रूपमा वसन्त शर्मालाई मान्न सकिन्छ भने

वीरधाराका अवशिष्ट कविका रूपमा चाहिँ यदुनाथ पोखर्‍याल शक्तिशाली छन् । सगुण भक्तिधाराकै रामभक्ति उपधाराका मुख्य कविहरू हुन्-रघुनाथ पोखर्‍याल, भानुभक्त आचार्य, पतञ्जली गजुर्‍याल, रामदास आदि । भानुभक्त आचार्य नै यस उपधाराका केन्द्रीय कवि हुन् ।[17]

२.४.३ माध्यमिक कालीन नेपाली कविता

नेपाली कविताका विकासयात्रामा माध्यमिक काल भन्नाले मोटामोटीमा वि.सं. १९४१-७४ का बीचको लगभग साढे तीन दशकको समयावधि बुझिन्छ भने यसका परिचायक टड्कारा प्रवृत्तिगत अभिलक्षणहरूमध्ये कविताका मुद्रण र शृङ्गारिकतालाई मुख्य रूपमा लिन सकिन्छ । लोखोटयुग पार गरी छापाखानायुगमा नेपाली कविताको प्रवेश माध्यमिकताको प्रवर्तनक्रमसँग सम्बन्धित एक मुख्य घटना हो र मोतीराम भट्टद्वारा बनारसबाट छपाइएको भानुभक्तीय रामायणको वालकाण्डको प्रकाशन यस प्रसङ्गमा उल्लेखनीय छ ।

माध्यमिक कालको नेपाली कविताको परिचायक केन्द्रीय प्रवृत्ति शृङ्गारिक भावधारा हो, यस युगको नेपाली कवितामा विभिन्न रसभाव अभिव्यक्त रहे पनि यसलाई चिनाउने मुख्य नव प्रवृत्ति शृङ्गारिकता नै रह्यो । यस कालका नेपाली कविताको प्रवर्तन र विकास क्रममा मोतीराम भट्ट र अन्य कविका शृङ्गारिक रचनाको महŒवपूर्ण भूमिका रहेको छ भने यस शृङ्गारिक कविता धाराको अन्तिम समग्र बिन्दुका रूपमा **सूक्तिसिन्धु** कविता-संग्रह(वि.सं. १९७४) को शृङ्गारिकता बहुचर्चित रहेको छ । वस्तुतः प्राथमिक नेपाली कविता र आधुनिक नेपाली कविताका बिचको संक्रान्तिकाल नै यो मध्यमिककाल हो । यस कालका नेपाली कविताका अरू परिचायक प्रवृत्तिमध्ये अनुवाद रूपान्तरणको प्रवृत्ति कम भई मौलिक अभिव्यक्ति चासो बढ्नु र कविताको सौन्दर्य तथा कलापक्ष प्रतिको तिर्खामा केही वृद्धि हुनु पनि हो । यस कालको नेपाली कविताको परिचायक अर्को एक प्रवृत्ति हो कवि-समूहको सङ्गठन तथा कवितात्मक वातावरणको थालनी । यस क्रममा मोती मण्डलीको प्रसङ्ग विशेष उल्लेखनीय छ र समस्यापूर्ति कवितापरम्पराको प्रचलनका साथै सामूहिक कविता-सङ्ग्रहका प्रयास पनि स्मरणीय छन् ।

---

[17] ऐजन, पृ. १०३ -१०५,

माध्यमिक कालीन नेपाली कविताको शृङ्गारिक धाराले मुख्यतः नरनारीको यौवन र शृङ्गारिक भाव वेगलाई आफ्नो कविताको विषयवस्तु बनाएको छ । यस क्रममा उद्धीपन विभावको रूपमा प्रकृति र ऋतुचक्रको पनि प्रयोग गरिएको छ।

माध्यमिक कालीन नेपाली कविताका प्रवर्तक तथा शृङ्गारधाराका केन्द्रीय एवम् अगुवा कवि मोतीराम भट्ट हुन् । उनका केन्द्रीयतामा देखा परेका मोतीमण्डली र समस्यापूर्तिपरम्परा एवम् कविता गोष्ठीहरूले कविताको सामूहिक वातावरणको प्रारम्भ गरेको पाइन्छ । समस्यपूर्ति, गजल, फुटकर कविता र खण्डकाव्य समेतका माध्यमबाट यस शृङ्गारधारालाई मोतीरामले प्रतिष्ठित तथा समृद्ध तुल्याएको पाइन्छ । माध्यमिक कालको पूर्वार्द्धमा शृङ्गारधारा मुख्यतः मोतीराम भट्ट र मोतीमण्डलीकै सृजनाबाट निर्मित भएको पाइन्छ ।

माध्यमिक कालको उत्तरार्द्धमा लेखनाथ पौड्यालजस्ता कविले शृङ्गारधारालाई तोड्दै नेपाली कवितामा नव युगको आमन्त्रणको प्रयास गरिरहे तापनि **सूक्तिसिन्धु** शृङ्गारिक कवितासङ्ग्रह (वि.सं. १९७४) शृङ्गारिक धाराको चर्चित कविता सङ्ग्रह बन्न पुग्यो ।

माध्यमिक कालीन शृङ्गारधाराका मुख्य कविहरू हुन् - राजीवलोचन जोशी, मोतीराम भट्ट, लक्ष्मीदत्त पन्त, गोपीनाथ लोहनी, शिखरनाथ सुवेदी, तीर्थराज पाण्डे, देवराज लामिछाने, दानराज लामिछाने, दुर्गाप्रसाद घिमिरे, दधिराम मरासिनी, राधानाथ लोहनी, केशवनाथ पौड्याल, श्यामजी अर्याल, देवीदत्त पराजुली, शम्भुप्रसाद ढुङ्ग्याल, कृष्णप्रसाद रेग्मी, पहलमानसिंह स्वाँर आदि । यी कविहरूमध्ये आशुकवि शम्भुप्रसाद ढुङ्ग्याल माध्यमिक कालको उत्तरार्द्धका अत्यन्त सशक्त कवि हुन् भने गजलक्षेत्रमा लक्ष्मीदत्त पन्त पनि स्मरणीय कवि हुन् । माध्यमिककालका उत्तरार्द्धमा शृङ्गारिक धारामा सम्मिलित भई राम्रा कविता लेख्दै नवयुगतर्फ क्रमशः चिहाउने प्रमुख कविहरू हुन् लेखनाथ पौड्याल, सोमनाथ सिग्द्याल, चक्रपाणि चालिसे आदि ।[18]

२.५ आधुनिक नेपाली कविता र यसका प्रमुख धाराहरूको अध्ययन

२.५.१ नेपाली कविताको आधुनिक काल

नेपाली कविताको आधुनिक काल माध्यमिक कालीन शृङ्गारिक कविता सङ्ग्रह **सूक्तिसिन्धु** (वि.सं. १९७४) पछि थालियो र वि.सं. १९७५ देखि अहिलेसम्म पनि गतिशील नै छ

[18] ऐजन, पृ. १०८- ११२,

र यो अझ चालू रहने काल हो । आधुनिक नेपाली कविताले पूर्वीय काव्यमूल्यलाई वरण गर्दै र क्रमशः छोड्दै पश्चिमी पुराना उन्नाइसौँ शताब्दीसम्मका काव्यप्रवृत्ति र मूल्यलाई अँगाल्दै क्रमिक रूपमा पश्चिमी नवीन काव्यप्रवृत्ति र काव्यमूल्यहरूको वरण गर्दै आएको छ र यस क्रममा राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भहरूले पनि उत्तरोत्तर आधुनिक कवित्वको अभ्युदयका क्रममा प्रबल छाप पार्दै आएका छन् । आधुनिक नेपाली कविताको प्रयोगवादी भनिने सबैभन्दा पश्चिमीकृत धारा पनि यसै समयमा थालिएको हो । मोटामोटीमा वि.सं. १९७५ देखि २०१६ सम्मको चार दशकको समयावधि आधुनिक नेपाली कविताको पूर्वार्द्धकाल हो । वि.सं. २०१७ देखि यताको अहिलेसम्मको तीन (साढे तीन) दशकको समयावधिचाहिँ आधुनिक नेपाली कविताको उत्तरर्द्धकाल हो ।

पूर्वार्द्धमा नेपाली कविताले प्रथमतः नेपाली भाषाको नवनिर्माण हुँदो लेख्य-व्याकरणको अनुशासनलाई अंगाली पूर्वीय वा संस्कृत काव्यमूल्यका मानक शिखरहरूतर्फ ताकी आधुनिक बङ्गला र हिन्दीका शास्त्रीय कविताधाराबाट पनि प्रेरणा लिई परिष्कारवादी (क्लासिकल भन्न सकिने) कविताधारा ग्रहण गरेको हो र यसमा नेपाली धार्मिक-आध्यात्मिक एवम् हिन्दू नवजागरणका साथै राष्ट्रिय चेतनाका प्रवृत्ति पनि सल्बलाउन खाजेका हुन् । कवि वालकृष्ण समले प्रवेश गरेपछि यस धाराले पर्याप्त पश्चिमी बौद्धिक र काव्यात्मक मूल्यहरूलाई पनि ग्रहण गरेको छ । यो धारा आधुनिक नेपाली कविताको पूर्वार्द्धभर नै र केही मात्रामा उत्तरार्द्धमा पनि अपेक्षाकृत नयाँ-पुराना कविहरूका माध्यमबाट केही न केही चलनचल्तीमै रहेको छ ।

कवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठलाई आधुनिक नेपाली कविताको दोस्रो प्रहर भन्न सकिने स्वच्छन्दतावादी वा रुमानी धाराका सहप्रवर्तक मानिन्छ । मुख्यतः अङ्ग्रेजी कविताको इसवीय १९ औँ शताब्दीको विश्वप्रसिद्ध रोमान्टिक कविताधारा नै नेपाली स्वच्छन्दतावादी कविताको प्रमुख प्रेरणास्रोत रह्यो । आधुनिक नेपाली कविताको यो स्वच्छन्दतावादी धारा पश्चिमी प्रभावको बहुलताभित्रै पनि राष्ट्रिय परम्परासँग बिल्कुलै विच्छिन्न चाहिँ रहेन ।

आधुनिक नेपाली कविताको यात्राक्रममा परिष्कारवादी र स्वच्छन्दतावादी धारापछि देखा परेको अर्को महŒवपूर्ण धारा हो - प्रगतिवादी धारा । वि.सं. १९९७ सालको सहिदपर्वयता क्रमशः बढ्दै आएको नेपाली प्रजातान्त्रिक आन्दोलनका परिप्रेक्षमा २००४ सालदेखि नेपाली राजनैतिक चेतनामा बढ्दो क्रान्तिज्वारको पूर्वापरप्रसङ्गसँग यो प्रगतिवादी धारा जोडिएको छ ।

नेपाली जनताको राष्ट्रियता, प्रजातान्त्रिक चेतना र सामाजिक-आर्थिक विषमता तथा शोषण-उत्पीडनप्रति सचेत वर्गद्वन्द्वका धारणाबाट अभिप्रेरित २००४-१६ सालका अवधिका कवितालाई नवीन संचेतना प्रदान गर्न नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धाराले केन्द्रीय भूमिका खेलेको हुँदा यसलाई प्रगतिवादी युग भन्न सकिन्छ । नेपाली कविताको अद्यावधिक उत्तरार्द्ध वि.सं. २०१७-०४६ अन्तर्गत मुख्य दुई धारा देखा पर्दछन् । (क) प्रयोगवादी धारा(वि.सं. २०१७-२०२९) र (ख) समसामयिक धारा (वि.सं. २०३०-२०४६ र त्यसपछि) नेपाली प्रयोगवादी कविताधाराले नेपाली कवितालाई पश्चिमको नव कवितालेखनका प्रवृत्तिहरूका निकट पुऱ्याई नेपाली कविताको अन्तर्राष्ट्रिय अद्यावधिक आयामलाई समेटेको छ । मोहन कोइराला यस प्रगतिवादी नेपाली कविताधाराका प्रवर्तक तथा केन्द्रीय प्रतिभा मानिएका छन् । वि.सं २०३०को दशक थालिँदा-नथालिँदै प्रयोगवादी कविताका क्लिष्टता र दुरूहताले सिर्जेको सम्प्रेषण-सङ्कटबाट नेपाली कवितालाई मुक्त तुल्याउने दिशामा युवा नेपाली कविहरू जुर्मुराउन थाले । मुक्तक लेखनलाई पनि अघि सार्दै र नेपाली सामजका समसामयिक भोगाइका अनुभूतिलाई कवितामा प्रतिबिम्बित गर्ने चासो राख्दै २०३० यताका विगत डेढ/दुई दशकमा नेपाली कविताको समसामयिक धारा देखा पऱ्यो ।

निचोडमा १९७५-२०४६ सालको बीचको (र त्यसपछिको) लगभग सात (साढे सात) दशकका आधुनिक नेपाली कविताको यात्रामा क्रमिक रूपमा यी चार धाराहरू देखा परेका छन्:- (१) परिष्कारवादी धारा(वि.सं. १९७५-९०), (२) स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा वि.सं.१९९१-२०१६), (३) प्रयोगवादी धारा (वि.सं. २०१७-२९) र (४) समसामयिक धारा (वि.सं. २०३० देखियता) ।[19]

२.५.२ परिष्कारवादी धारा

परिष्कारवादी धारालाई शास्त्रीय वा क्लासिकल धारा पनि भनिन्छ । माध्यमिक काललाई तोड्दै नेपाली कवितालाई आधुनिक कालतर्फ निम्त्याउने मुख्य श्रेय कवि लेखनाथ पौड्याललाई प्राप्त छ र उनी नेपाली परिष्कारवादी कविताधाराका प्रवर्तक एवम् केन्द्रीय प्रतिभा हुन् । माध्यमिक कालका उत्तरार्द्धतिर **माधवी** पत्रिका (वि.सं. १९६५) ले अँगालेको हलन्तबहिष्कारमा आधारित लेख्य व्याकरणको स्वीकार गर्दै र अति शृङ्गारिकता विरूद्ध नैतिक एवम् धार्मिक-

[19] ऐजन, पृ. ११३ - ११६,

आध्यात्मिक चेतको पुनःर्स्थापनाका प्रवृत्तिप्रति सहमति जनाउँदै कवि लेखनाथ पौड्यालले नयाँ पाराका कविता लेख्न थालेका हुन् । यस अवधिमा कवि पौड्यालले कविताका विषयगत र परिष्कारका साथै भाषाशैली र शिल्प-अलङ्कार एवम् कथन पद्धति र समष्टि संरचनाका साथै छन्द र भावविधानलाई पनि परिपाक र परिष्कार प्रदान गरी उनले नवीन कविता सौन्दर्यलाई निम्त्याउन र कवित्वको स्तरीकरणसमेत गर्न चाहेका थिए ।

लेख्य व्याकरणका अनुशासनमा रही कविता लेख्ने र कविताका भाव, लय, भाषाशैली र शिल्प-संरचनामा संयमका साथै सन्तुलन एवम् परिष्कार-परिमार्जन चाहने परिप्रेक्षमा नै मुख्यतः यस धारालाई परिष्कारवादी भनिएको हो । यस धाराले अङ्गालेको सामाजिक परिष्कार वा सुधार, परिवर्तनको चेतना र अझ आत्मिक स्तरमा आध्यात्मिक परिष्कारका सन्दर्भमा पनि यसलाई परिष्कारवादी धारा भन्न सकिन्छ । लेखनाथ पौड्यालका कविताकालका प्रसङ्गमा परिष्कारवादी कविता-आदर्शहरू मुख्यतः साहित्यशास्त्र र साहित्यसिर्जनाबाट प्रेरित छन् । कविताका परिष्कृत सौन्दर्यको प्राप्तिका दृष्टिले यो परिष्कारवादी कित्ता समग्र नेपाली कविताकै एक उच्च प्राप्ति हुन आएको छ । यस प्राप्ति शिखरलाई केवल उत्तरवर्ती स्वच्छन्दतावादी कविताकित्ताले मात्र आफ्ना किसिमले उछिन्न सकेको छ । परिष्कारवादी धाराका प्रवर्तक तथा केन्द्रीय प्रतिभा लेखनाथ परिस्कृत शैली र अलङ्कारशिल्प एवम् वर्णमात्रिक छन्दमाधुर्यका साथै प्रकृतिको वस्तुसौन्दर्य र युगीन आध्यात्मिक चेतका दृष्टिले अत्यन्त शक्तिशाली रहेका छन् । पाश्चात्य प्रभाव परेका परिष्कारवादी प्रबल बौद्धिक कविका रूपमा वालकृष्ण समको स्थान पनि महŒवपूर्ण रहको छ । यस धाराका सोमनाथले देवकोटाको **शाकुन्तल** (२००२) भन्दा पछि नै भए पनि **आदर्शराधव** जस्तो उत्कृष्ट शास्त्रीय महाकाव्य(वि.सं. २००५) दिएका छन् भने कवि लेखनाथले उत्कृष्ट परिष्कारवादी प्रकृतिकाव्य **ऋतुविचार** (वि.सं. १९९१ परिवर्द्धित तथा परिमार्जित) का साथै महाकाव्यसमकक्ष उत्कृष्ट कृति **तरूण-तपसी** (वि.सं. २०१०) दिएको पाइन्छ अनि कवि वालकृष्ण समले गद्यकवितामा वैशिष्ट्य प्राप्त गरी निरीश्वर भौतिक-अध्यात्मको चिन्तनलाई अंगाली **आगो र पानी** (वि.सं. २०११) र **चिसो चुल्हो**(वि.सं. २०१५) जस्ता खण्डकाव्य र महाकाव्यसमेत दिएका छन् ।[20]

२.५.३ स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा

20 ऐजन, पृ. ११८- १२१,

वि.सं. १९९१-९२ तिर प्रकट भएको आधुनिक नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी धाराले आफ्नो प्रथम चरणस्वरूप १९९१-२००३ सालको अवधिलाई पार गरी वि.सं. २००४-१६ का अवधिमा दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्दै व्यङ्ग्यविद्रोह र क्रान्तिचेतनाको तीव्रतालाई पनि अँगाल्न पुगेको पाइन्छ । २००७ सालपछिको दशकका राजनैतिक सन्दर्भमा नेपाली कवितामा प्रगतिवादको आफ्नै अलग प्रखरता देखा पर्दछ तर त्यसमा कलात्मक उत्कृष्टता चाहिँ अपेक्षाकृत कम देखा पर्दछ ।

आधुनिक नेपाली कविताको यो स्वच्छन्दतावादी धारा मुख्यतः बेलायतको ईसवीय उन्नाइसौँ शताब्दीको पूर्वार्द्धको अङ्ग्रेजी कविताको रोमान्टिक धाराबाट प्रभावित रहेको छ र यही रोमान्टिक धाराबाट समेत प्रेरित कवि रवीन्द्रनाथ ठाकुरको बङ्गला-स्वच्छन्दतावाद र हिन्दी कविताको छायावाद-रहस्यवादबाट पनि आधुनिक शिक्षाका क्रममा नेपाली स्वच्छन्दतावादी धाराका युवा कविहरू प्रभावित हुन पुगेका हुन् । नेपाली कवितामा स्वच्छन्दतावादलाई निम्त्याउनमा **शारदा** पत्रिकाको महŒवपूर्ण योगदान छ र स्वच्छन्दतावादका सह-प्रवर्तकका रूपमा कवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र कवि सिद्धिचरण श्रेष्ठको भूमिका रहेको छ । यस स्वच्छन्दतावादी धारामा सम्मिलित हुने प्रथम पुस्ताका अरू मुख्य कविहरू हुन् - युद्धप्रसाद मिश्र, गोपालप्रसाद रिमाल, माधव घिमिरे, भवानी भिक्षु, केदारमान व्यथित, गोपालसिंह नेपाली गोमा, प्रेमराजेश्वरी आदि ।

आधुनिक नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी धाराका महŒवपूर्ण प्रवृत्तिगत विशेषताहरू हुन्-प्रबल प्रकृतिप्रेम, मानवतावाद, आस्तिक र आध्यात्मिक चेतना र क्रान्तिचेत, अतितप्रतिको मोह र भविष्यप्रतिको स्वप्निल परिकल्पना तथा वर्तमानसँगका असन्तुष्टि एवम् वेदनाका साथै करूणा र व्यङ्ग्यचेतलाई पनि स्वच्छन्दतावादले अंगाल्न सक्छ । स्वच्छन्दतावाद यान्त्रिकता, जडता र बन्धनका विरूद्ध मुक्ति र स्वच्छन्दताको चाहनाको उपज हो । प्रखर देशभक्ति एवम् राष्ट्रिय चेत पनि स्वच्छन्दतावादी धारामा पर्याप्त भेटिने गर्दछ ।

स्वच्छन्दतावादी कविहरूमध्ये प्रगतिवादी प्रवृत्तिलाई समेत पर्याप्त मात्रामा अँगाल्ने समकालीन र उत्तरवर्ती प्रमुख कविप्रतिभाहरू हुन् - लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, गोपालप्रसाद रिमाल, केदारमान व्यथित, युद्धप्रसाद मिश्र, धर्मराज थापा, विजय मल्ल, भूपी शेरचन, कुलमणि देवकोटा, आदि । यस स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धाराले परम्परागत वर्णमात्रिक छन्दमा आफ्ना पाराले नव माधुर्यको सञ्चार गर्दै मात्रिक छन्दमा उत्कृष्ट कविता-

सौन्दर्य सिर्जेको छ र लोकछन्दलाई गरिमा-शिखरतर्फ उचाल्दै गद्यकविताको कलात्मक प्रयोग र समुन्नयन समेत गरेको छ । स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धाराका केन्द्रीय प्रतिभा देवकोटाले कविताका लघु, मध्यम र बृहत (फुटकर कविता, खण्डकाव्य र महाकाव्य) तीनवटै उपविधामा र लयविधानका वर्णमात्रिक, मात्रिक, लोकलयात्मक एवम् गद्यकवितात्मक चारै थरी प्रकृयामा वैशिष्ट्य देखाई आफ्नो तीब्र कल्पनाशक्ति र आशुकवित्व वेगमा स्वच्छन्दतावादी प्रायः सबै प्रवृत्तिलाई र प्रगतिवादी ब्यङ्ग्यविद्रोह एवम् क्रान्तिको चेतलाई अभिव्यक्ति दिएका छन् । त्यसैगरी स्वच्छन्दतावाद र प्रगतिवादका साँधमा लोकछन्द र मात्रिक छन्द हुँदै गद्यकविताको परिष्कृत प्राप्ति गर्न पुगेका कवि भूपीले आफ्ना मध्यावस्थाका उत्कृष्ट फुटकर कविताहरूमा खास गरी नेपाली प्रकृति, नेपाली सामाजिक-राजनैतिक एवम् आर्थिक जीवनका विसङ्गती तथा मूल्य-विचलनप्रति कलात्मक ब्यङ्ग्यचेतनाको परिपक्वता देखाएका छन् । मोटामोटी देवकोटादेखि भूपीसम्मका पूर्वोक्त कविहरूबाट यस कविताधाराका आधारभूत प्रवृत्तिहरूको सेरोफेरो प्रकट हुन आउँछ ।[21]

२.५.४ प्रयोगवादी धारा

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको देहावसान (वि.सं. २०१६) आधुनिक नेपाली कवितायात्राका पूर्वार्द्धको समाप्तिको सूचक वर्ष रह्यो भने **प्रगति**(२०१०) देखि **इन्द्रेनी**(२०१२) सम्मका पत्रिकाका प्रयोगधर्मी कविताका माध्यमबाट चियाइरहेको कवि मोहन कोइरालाको प्रयोगधर्मी कवित्वले **रूपरेखा** पत्रिका (२०१७) को **घाइते युग** कविताका माध्यमबाट उत्तरार्द्ध यात्राका साथै त्यसको प्रथम प्रहरस्वरूप प्रयोगवादी धारालाई आमन्त्रित गऱ्यो । यस प्रयोगवादी कवितालेखनले प्रायः ईश्वररहित र विकासवादी जीवनशास्त्रीय पृष्ठभूमिमा मानवजीवनलाई यौनवासनाको आँखाले हेर्ने गर्दछ र जीवनलाई प्रायः बीभत्स, विद्रूप, विसँगत, व्यर्थ, निस्सार र शून्य पनि देख्छ । प्रयोगवादी नेपाली कवितामा कविताकृतिको सिङ्गो संरचना प्रायः अस्तव्यस्त र खजमजपूर्ण रहे पनि अनेक सुन्दर विम्ब-प्रतीक र सङ्केतहरूको उपस्थितिचाहिँ फेला पर्दछ । भाषालाई अवचेतन प्रवाहका रम्य वेगमा भाँचेर र कपेर गद्यकविता सङ्गीतको नयाँ बान्की पनि यस धाराले नदेखाएको होइन ।

[21] ऐजन, पृ. १२१ - १२५,

नयाँ कविता पनि त्यतिखेर भनिएको यस प्रयोगवादी कविता धाराका केन्द्रीय कवि मोहन कोइराला हुन् भने यिनको कवित्व २०३० पछिका दशकमा केही खारिई सम्प्रेषणतर्फ बढी सचेत हुन खाजेको पाइन्छ । यस धाराका अन्य प्रमुख कविहरू हुन् - द्वारिका श्रेष्ठ, कृष्णभक्त श्रेष्ठ, मदन रेग्मी, जगदीशशम्शेर राणा, तुलसी दिवस, पुष्कर लोहनी, उपेन्द्र श्रेष्ठ, पारिजात, कुन्दन शर्मा, कुमार नेपाल, पोषण पाण्डे, रत्नशम्शेर थापा, कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ, आदि ।

नेपाली प्रयोगवादी कविताधाराअन्तर्गत **लामो कविता** का खण्डकाव्यनिकट अनेक प्रयोगका साथै **लामो काव्य** का माध्यमबाट महाकाव्यात्मक विस्तारतर्फ पनि चासो राखिएको पाइन्छ । यस क्रममा मोहन कोइरालाका **सूर्यदान** (२०२२), **लेक** (२०२३), **पलङ् नं. २१** (२०२९), **नुन शिखरहरू** (२०३१), **नदी किनाराका माझी** (२०३८) अन्तर्गतका **गङ्गाप्रवास** र अन्य लामा कविताहरू तथा **ऋतुनिमन्त्रण** र **गरलपान**(२०४०) र **एउटा पपलरको पात** (२०४७, तीन लामा कविताको सङ्गालो) जस्ता लामा कविताको अन्तर्विकासक्रमले प्रयोगवादी कविता धारालाई विस्तृत र उचाइका साथै ईश्वरवल्लभका **मेरी आमाले आत्महत्या गरेको देश** (२०२८), **एउटा सहरको किनारामा** (२०२९-३०), **अग्निद्वीप** (२०३०) र **अग्नी म महिमा गर्छु** (२०३५ तिर) जस्ता लामा कविताले प्रयोगवादी धारामा खण्डकाव्यनिकट वैविध्य थपेका छन् ।

यस प्रयोगवादी धाराको मुख्य अवधिपछि पनि समसामयिक विगत डेढ दशकका समयमा खासगरी मोहन कोइराला र ईश्वरबल्लभका कविताकृतिहरूले निरन्तरता दिइरहेकै छन्।[22]

२.५.५ समसामयिक धारा

नेपाली प्रयोगवादी कविताधारा एक दशक बित्दा नबित्दै राल्फा, अकविता, भोको पिँढी, मन्त्र, योङ्ग, राइटर्स फ्रन्ट, बुट पालिस, अमलेख, आदि अभियानका नयाँ चहलपहल नेपाली कवितापरिप्रेक्षमा देखा पर्न थाले । गोजीका (लघु पत्रिका) आन्दोलन, हवाईपत्र र मिनी-मुक्तक तथा लघु कविताका प्रयासबाट प्रयोगवादी क्लिष्टतालाई छिचोल्दै सम्प्रेष्यता र समसामयिक यथार्थबोधप्रति बढ्दो रुचिले गर्दा धारागत सङ्क्रमणको आभास क्रमशः बढ्न थाल्यो । यस सन्दर्भमा प्रयोगवादी र समसामयिक धाराका दोसाँधमा पनि अनेक युवा प्रतिभाहरू प्रकट भएका र क्रमशः समसामयिक धाराका निकटतामा हुर्किएको पाइन्छ । यस्ता प्रमुख कविहरू

---

[22] ऐजन, पृ. १२७ -१२९,

हुन्ः- शैलेन्द्र साकार, जनार्दन जोशी, रमेश श्रेष्ठ, भुवन ढुङ्गाना, मञ्जु काँचुली, कविताराम, हरि अधिकारी, आदि ।

२०३० का दशकका सुरुतिर नवलेखन र युवालेखन पनि भनिएको र आधुनिक नेपाली कविताको नवप्रगतिवादी र नवयथार्थवादी पुनःस्थापना पनि भन्न सकिने समसामयिक धारा (२०३०-हालसम्म) का मुख्य प्रवृत्तिगत पहिचान हुन्- सम्प्रेषणीयताको प्रत्यावर्तन, लघु(मुक्तक) कविताप्रति विशेष आकर्षण, समसामयिक विकासोन्मुख नेपाली समाजका (२०४६ सालको जन-आन्दोलनभन्दा अघिका वा पछिका) सामाजिक-राजनैतिक एवम् आर्थिक र अन्य क्षेत्रमा देखा परेका विसङ्गतिका टड्कारा सन्दर्भ र समस्याप्रतिको तीव्र संवेदनशीलता र जागरूकता, युगीन-वैयक्तिक मानवीय अनि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय असङ्गति र अर्न्तविद्रोह एवम् मूल्य विचलनप्रतिको युवासुलभ आक्रोशको प्रखरता, अन्तर्विद्रोह र आक्रामकता, प्राकृतिक र ग्रामीण परिवेशभन्दा सहरबजारको गन्जागोल परिवेशप्रति बढी जागरुकता, दुःस्वप्न र स्वप्नाघात, अस्तित्ववोध र अस्मिता, खस्रो-खरो र सहज कथन तथा कठोर-कोमल दोहोरो भाषाशैलीप्रति झुकाव, वाग्वैदग्ध्य तथा ब्यङ्ग्य, वर्तमान भोगाइका यथार्थ जीवनसन्दर्भप्रति संवेदनशील, सटीक-नवीन बिम्व-प्रतीकको पर्याप्त उपयोग एवम् सम्प्रेष्य तथा धारिलो कथन पद्धति र संरचनाको खोज आदि ।

नेपालमा २०४६ सालको जन-आन्दोलनको सफलतापूर्वका समय सन्दर्भ (२०३०-हालसम्म) मा समसामयिक धाराको कविताले तत्कालीन दलविहीन (दल प्रतिबन्धित) पञ्चायती राज्यव्यवस्थाका शासन-राजनीतिका एवम् विकास र आर्थिक क्रियाकलापका विसङ्गति-विचलन एवम् नैतिक सांस्कृतिक मूल्यस्खलनप्रति व्यङ्ग्य-विद्रोहको र नागरिक अधिकार एवम् मानवअधिकारको पुनःस्थापनाको अन्तर्भाव एवम् राष्ट्रियता-देशभक्तिको स्वरलाई व्यङ्ग्य र अन्तर्विद्रोहका कलामार्फत व्यक्त गऱ्यो भने बहुदलीय प्रजातान्त्रिक पुनः स्थापनापछिका विगत वर्षहरूमा प्रथमतः सहिद-स्मृति र राष्ट्रिय नव निर्माणका स्वप्नका साथै मुक्तिकामनाका स्वरहरू उरालेको पाइन्छ ।

समसामयिक धाराका कतिपय कविका कृतिमा युगीन समाजसचेतना र त्यसका ब्यङ्ग्य-विद्रोह तथा क्रान्तिका रागमा शाश्वतिक सचेतना पाउन सकिन्छ । यो धारा अझै आफ्ना सम्भाव्य उचाईतर्फ यात्रारत, प्रयासरत र चालू छ । जे होस्, यो धारा पूर्ववर्ती प्रयोगवादी धाराका दाँजामा त्यसको पनि पूर्ववर्ती प्रगतिवादी(स्वच्छन्दतावादी) धाराका शिखर

प्रतिभा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गोपालप्रसाद रिमाल, भूपी शेरचन आदिको गद्यकवितात्मक प्रगतिवादी सचेतनामार्फतको आंशिक प्रत्यावर्तन हो । यस समसामयिक धाराका विशेष चर्चित कविहरू हुन् : मीनबहादुर विष्ट, विनोद अश्रूमाली, विजय बजिमय, तोया गुरूङ्ग, अनिता तुलाधर, दिनेश अधिकारी, विमल कोइराला, अशेष मल्ल, विष्णु घिमिरे, जीवन अर्याल, सरूभक्त श्रेष्ठ, शिव अधिकारी, नरेन्द्रराज पौड्याल, गोविन्द गिरी प्रेरणा, कृष्ण प्रधान, गोपाल पराजुली, लव गाउँले, शङ्कर थपलिया, हरिहर अधिकारी, काजी शेरचन, डा.कृष्णप्रसाद दाहाल, विनोद गौचन, मोहन दुवाल, विक्रम सुब्बा, धीरेन्द्र मल्ल, चन्द्रमणि प्रसाइँ, आदि ।

समसामयिक धाराकै समयावधिमा गीतिकवित्वका दृष्टिले कवयित्री चाँदनी शाहका गीतहरू उल्लेख्य रहेका छन् । गजलगीतको कवित्व जी शाहका गीतिरचनाले प्रकट गरेका छन्। गीतिकवित्वका दृष्टिले समसामयिक धाराका समयावधिमा राजेन्द्र थापा, राजेन्द्र रिजाल, कृष्णहरि बराल, विश्वम्भर प्याकुरेल, भीम खरेल, प्रेमप्रकाश मल्ल, प्रल्हाद पोखरेल, शम्भुकुमार मिलन आदि पनि उलेख्य देखा पर्दछन् । यस धाराका कविहरूले २०४६ सालको सफल जनआन्दालेन र सन् १९९० का दशकमा युरोपमा देखापरेको नाटकीय परिवर्तनलाई सृजनात्मक उत्प्रेरणाका रूपमा ग्रहण गरेका छन् । यो जमात हालका एक-दुई वर्षमा मुलुकमा बढ्दै गएको नैतिक मूल्यको विचलन, राजनीतिमा देखापरेको अपराधीकरण, राजनीतिक लुछाचुँडी, विहारी शैलीको राजनैतिक प्रतिस्पर्धा आदिबाट आक्रोशित भई विद्रोही मुद्रामा खडा भएको छ ।

यस समसामयिक धाराका कालमा गद्यकवितासँगै छन्दोबद्ध कविता, गीति कविता र गजल-कविताको सह-अस्तित्व देखा पर्दछ । आधुनिक नेपाली कविताको समसामयिक धाराको अद्यावधिक सङ्क्षिप्त चिनारीको रेखाङ्कन अहिले यत्तिकै मात्र गर्न सकिन्छ । समसामयिक धाराका अनेक प्रतिभाशाली युवा कविहरूमध्ये दिनेश अधिकारी, कृष्णभूषण बल र फणीन्द्र नेपाल बढी निजत्वका साथ फक्रिँदै छन् ।[23]

२.६ निष्कर्ष

साहित्यका विविध विधाहरूमध्ये कविता विधा अनुभूतिमूलक एक सिर्जनात्मक रचना हो। कविता भाषाको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिने सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति हो । कविको आफ्ना अनुभूतिलाई भावनाले खेलाएर कलात्मक तरिकाले लिपिबद्ध गरिएको लयात्मक अभिव्यक्ति

[23] ऐजन, पृ. १३१ -१३६,

कविता हो । कविताका अनेक प्रकारका परिभाषा र सैद्धान्तिक मान्यताहरू रहेका छन् । कविता विधाको आधुनिक सैद्धान्तिक मान्यता अनुसार कवितामा विभिन्न तत्त्वहरू रहेका छन् । कविता अनेक अवयव वा अङ्गहरूको मेलबाट निर्मित एउटा संरचनात्मक विधा हो । नेपाली भाषामा साहित्यले आँकुरो हालेको पहिलो काव्यरूप पद्य हो । अभिव्यक्तिले कलात्मक वान्कीमा अनुहारिने पहिलो अवसर पद्यमा पाएको हुनाले कविता नै नेपाली साहित्यको जेठो विधा हो भन्ने मानिएको छ । नेपाली साहित्यमा कविताको परम्परा लोक-साहित्यिक पृष्ठभूमिबाट उठान भएको देखिन्छ । संवत् १८२६ सालतिर सुवानन्द दासद्वारा लेख्य नेपाली कविताको थालनी भएको हो । कविताको ऐतिहासिक परम्परालाई विभिन्न चरण र उपचरणहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

नेपाली कविताको प्राथमिक कालको थालनीमा वीर भावना र राष्ट्रवादमा आधारित कविता लेखिए भने वि.सं. १८७२ को सुगौली सन्धिपछि नेपालीको वीरता र जोश शिथिल भयो। वि.सं. १९४० मा मोतिराम भट्टको उदय भएपछि अनुवाद परम्पराबाट मौलिक लेखनतर्फ पाइला चाल्दै गएको नेपाली साहित्य मुद्रण तथा प्रकाशनको नयाँ चरणमा प्रवेश गऱ्यो । यस पछिको समयलाई माध्यमिक काल भनिएको हो । माध्यमिककालीन कविहरू वीरवन्दना र भक्तिमार्गलाई छोडी शृङ्गारिकतातर्फ अघि बढेका देखिन्छन् । यस कालका उत्तरार्द्धतिरका कवितामा सौन्दर्य चेतनाको तीव्रता र शिल्पगत सचेतताले परिष्कार एवम् परिमार्जन देखा पऱ्यो। यसरी नेपाली कविता आधुनिक चरणमा प्रवेश गऱ्यो । वि.सं. १९७५ सालदेखि आरम्भ भएको आधुनिककालीन सीमामा लेखनाथ पौड्याल रहेका छन् । नेपाली कविहरूले स्वच्छन्द शैलीमा भाव अभिव्यक्त गरेर संयुक्त रूपमा आधुनिक चेतना प्रस्तुत गरेपछि कवितामा आधुनिकता आएको हो ।

यसरी नेपाली कविता विभिन्न धारा तथा प्रवृत्तिहरूमार्फत प्रवाहित रहँदा छन्दबन्धनबाट मुक्त हुँदै गयो । भाषाशैलीका दृष्टिले पनि कवितामा विभिन्न प्रयोगहरू भए र अनेक मोड-उपमोड देखा परे । आधुनिक कालमा परिष्कारवादी धारा, स्वच्छन्दतावादी धारा, प्रगतिवादी धारा, प्रयोगवादी धारा र समसामयिक धारा मुख्य रूपमा रहेका छन् ।

अध्याय तीन

पवन आलोकको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ परिचय

यस अध्यायअन्तर्गत कवि पवन आलोकको जन्म, पारिवारिक पृष्ठभूमि, बाल्यावस्था, आर्थिक अवस्था, पेसा तथा संस्थागत संलग्नता, रुचि तथा स्वभाव, भोगेका अविस्मरणीय घटनाहरू र भ्रमणको विस्तृत अध्ययन गरिनुका साथै उनको व्यक्तित्वको विविध आयामहरूको अनुसन्धानात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

३.२ पवन आलोकको जीवनीको अध्ययन

निम्नलिखित शीर्षकअन्तर्गत रहेर पवन आलोकको जीवनीका सम्बन्धमा यहाँ विस्तृत अध्ययन गरिएको छ :

३.२.१ जन्म र जन्मस्थान

पवन कँडेलको जन्म नेपालको कोसी अञ्चलअन्तर्गत भोजपुर जिल्लामा पर्ने कुलुङ गा.वि.स. वडा नं ३ बुमलिङटारमा वि. सं. २०११ वैशाख २० गते स्व. जितबहादुर कँडेल र स्व. चन्द्रमाया कँडेलका एक मात्र सुपुत्रका रूपमा भएको देखिन्छ । उनको न्वारनको नाम लीलाबहादुर कँडेल र स्कुलमा चोकबहादुर कँडेल राखिएको भए तापनि नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पवन आलोकका नामले परिचित छन् । पवन कँडेलको नाम पवन आलोक वरिष्ठ साहित्यकार परशु प्रधानले पवनको बाल्यकालदेखिकै साहित्यिक रुचिका कारण राखिदिएका हुन्।[1]

३.२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि

पवन आलोक भोजपुरको कुलुङबाट हाल काठमाडौँको कालिकास्थानमा स्थायी रूपमा बसोबास गर्दै आएका छन् । धेरै पुस्ता अगाडि श्री रामु शर्मा कँडेल काठमाडौँको हनुमान ढोका दरबारमा रहेका र पछि उनी काठमाडौँबाट पूर्वतिर गई भोजपुरको दिङ्गलामा पुगेर त्यही बसोबास गरी जीवन निर्वाह गरेको अनुमान गरिन्छ । तिनै रामु शर्मा कँडेलका सन्तानका रूपमा आफूलाई स्वीकार गर्छन पवन आलोक । रामु शर्मा कँडेलका सन्तान पूर्वको भोजपुर, सङ्खुवासभा लगायत पाँचथर तथा तराई र भारतको आसाम आदि ठाउँमा फैलिएका छन्

[1] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी,

भन्ने बूढापाकाको भनाइ छ । दरबारबाट कोतपर्वका कारण पूर्वतिर भागेर भोजपुर पुगेका भन्ने अनुमान पनि गरेको पाइन्छ । श्री रामु शर्मा कँडेलका छोरा वा सन्तान चक्रपाणि कँडेल र चक्रपाणि कँडेलका तीन छोरामध्ये बखतसिंह कँडेलका छोरा चन्द्रवीर कँडेल र चन्द्रवीर कँडेलका चार छोराहरू भएको जानकारी छ । तिनै चन्द्रवीर कँडेलका चार छोराहरूमध्ये कान्छा छोरा जितबहादुर कँडेलका एक्लो छोराका रूपमा पवन कँडेल देखिन्छन् ।[२] यसर्थ उनका बाजेको नाम चन्द्रवीर कँडेल हो । जितबहादुरका दुईवटी श्रीमतीमध्ये कान्छीपट्टिका एकमात्र छोरा पवन आलोक हुन् । स्व. जितबहादुरका सन्तानहरूमा पवन आलोकबाहेक जेठीआमा यसोदा कँडेलपट्टिका दुईवटी छोरीहरू क्रमशः स्व. जानुका र मिश्रीदेवी भने जीवितै भएको जानकारी छ । उनका पिता जितबहादुर कँडेलको निधन वि.सं. २०६५ चैत्र १६ गते काठमाडौँमा र माता चन्द्रमाया कँडेलको निधन वि. सं. २०४० फागुन १२ गते भोजपुरको कुलुङमा भएको जानकरी छ । हाल उनको परिवार कालिकास्थान, डिल्लीबजार, काठमाडौँ-३२ मा बसोबास गर्दै आएको देखिन्छ ।

पवन आलोकको मागी विवाह पारिवारिक सल्लाहमा रेखा कँडेलसँग भएको जानकारी छ। उनका चार सन्तानहरू जेठी छोरी बिमला, माइली छोरी रीता, छोरो सुनिल र कान्छी छोरी अनिता कँडेल रहेका छन् । उनका तीन छोरीको विवाह भइसकेको र छोराको विवाह हुन बाँकी भएको जानकारी छ ।

३.२.३ बाल्यावस्था

पवन आलोकको बाल्यकाल कुलुङमा नै बितेको पाइन्छ । बुबा आमाको एक्लो सन्तान भएकोले अधिक समय आमाबुबासँगैं बितेको देखिन्छ । जिज्ञासु स्वभावका आलोकको बाल्यकाल सकुशल नै अगाडि बढेको पाइन्छ । आर्थिक दृष्टिकोणले मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मेकाले उनको बाल्यकाल सुखद् नै रहेको देखिन्छ किनभने निम्नवर्गीय परिवारका बालकले जस्तो रहरहरू मार्नु यिनले परेन । यसर्थ आलोकको बाल्यकाल सुखद् व्यतीत भएको पाइन्छ ।[३]

---

[२] ऐजन,

[३] ऐजन,

३.२.४ शिक्षादीक्षा

मध्यमवर्गीय पारिवारिक पृष्ठभूमिमा जन्मिएका पवन आलोकको अक्षरारम्भ ६ वर्षको उमेरमा भएको थियो । वि. सं. २०१७ तिर स्थानीय सरस्वती प्रा.वि. कुलुङ बुमलिङटारमा उनी कक्षा एकमा भर्ना भएका थिए । प्रतिभावान् विद्यार्थीका रूपमा आफूलाई शिक्षक सामु प्रस्तुत गर्न सफल भएकाले कक्षा तीनबाट एकै पटक चार नपढी कक्षा पाँचमा भर्ना भई वि. सं. २०२० मा प्राथमिक शिक्षा पूरा गरी कक्षा ६ मा भर्ना भई वि. सं. २०२५ मा वीरेन्द्र माध्यमिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरका थिए । सोही वि.सं. २०२५ मा नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठबाट सञ्चालित प्रवेशिका परीक्षासमेत उत्तीर्ण गरेको देखिन्छ । प्रवेशिका उत्तीर्ण गरे पश्चात प्राइभेट परीक्षार्थीका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट आइ.ए. र बि.ए. सम्मको अध्ययन पूरा गरेको पाइन्छ । यतिमात्र होइन आलोकले आफ्नो ज्ञानको दायरा फराकिलो पार्न वि.सं. २०४२ मा ब्रिटिस काउन्सिलको छात्रवृत्तिमा बेलायतको बकिङ्घमसायर कलेज अफ हाइएर एजुकेसनबाट पोस्ट ग्राजुएट डिप्लोमासमेत उत्तीर्ण गरको पाइन्छ । मेधावी विद्यार्थीका रूपमा चिनिने आलोक उच्च शिक्षा आर्जनका क्रममा पनि त्यसै अनुरूपका रहेको देखिन्छ ।[४]

३.२.५ आर्थिक अवस्था एवम् आजीविका

पवन आलोकको पारिवारिक पृष्ठभूमि मध्यम वर्गीय हो । उनका पिता किसान तथा व्यापारी दुवै भएकोले उनको पारिवारिक पृष्ठभूमि समृद्ध रहेको देखिन्छ । उनका पिताले खेती किसानीका साथसाथै कपडा पसल सञ्चालन गरेको तथ्यबाट पनि यसको पुष्टि हुन्छ । जन्मथलो भोजपुरमा थोरै जग्गा राखेर झापाको गौरादह हुँदै आलोकको परिवार झापाबाट पुनः

मोरङ, विराटनगरबाट हाल काठमाडौँको कालिकास्थानमा घर बनाएर बसोबास गर्दै आएको कारणले पनि आर्थिक स्थिति मजबुत भएको पाइन्छ । उनले विभिन्न निकायहरूमा महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै जागिरे जीवन बिताएकाले पनि उनको घर राम्ररी चलेको देखिन्छ ।[५]

३.२.६ पेसागत संलग्नता

पवन आलोकको जागिरे जीवन वि.सं २०२५ बाट प्रवेशिका परीक्षा दिनासाथ सुरु भएको पाइन्छ । आफूले प्राथमिक शिक्षा हासिल गरेको सरस्वती प्रा. वि.मा हेडमास्टरका रूपमा वि.सं. २०२५ बाट यिनको जागिरे जीवनको सुरुवात् भएको देखिन्छ । वि. सं. २०२७ देखि वि.सं. २०३० सम्म तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा खरिदारका रूपमा काम गरेको जानकारी छ । त्यसैगरी वि. सं. २०३१ देखि वि. सं. २०३३ सम्म नेसनल ट्रेडिङ लिमिटेडमा जिल्ला व्यवस्थापकका रूपमा जागिरे, वि. सं. २०३४ देखि वि. सं. २०३५ सम्म रेडियो नेपालमा लेख र चना सम्पादकका रूपमा जागिरे, वि.सं. २०३५ को अन्त्यतिरबाट तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा अधिकृतका रूपमा जागिरे, वि. सं. २०३६को अन्त्यतिरबाट टिम्बर कर्पोरेसनमा प्रशासकीय अधिकृत र पछि योजना प्रमुखका रूपमा वि. सं. २०४५ सम्म काम गरेको देखिन्छ । विभिन्न निकायहरूमा आफ्नो कुशल क्षमता प्रदर्शन गर्दै आएका आलोकले जागिरकै सिलसिलामा लामो तर फरक फरक अनुभव बटुलेको पाइन्छ । जागिरकै क्रममा वि. सं. २०४६ देखि वि. सं. २०५० सम्म ब्रिटिस प्रोजेक्टअन्तर्गत पाख्रीबास कृषि केन्द्रमा प्रमुख सूचना अधिकृतका रूपमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरे । वि. सं. २०५१ देखि वि. सं. २०५२ सम्म ब्रिटेन नेपाल मेडिकल ट्रस्टमा प्रवन्धकका रूपमा काम गरेका आलोकले वि.सं. २०५२ को अन्त्यदेखि वि. सं. २०६४ सम्म प्लान इन्टरनेसनलमा विभिन्न महत्त्वपूर्ण पदमा रही अन्त्यमा रिजनल अप्रेसन सपोर्ट मेनेजरसम्मको जिम्मेवारी निभाएको देखिन्छ । आलोकले वि. सं. २०६५ देखि वि. सं. २०६६ सम्म इन्टरनेसनल रेस्क्यु कमिटिमा हेड अफ अपरेसन्स् पदमा रही काम गरेका पाइन्छ । आलोक हाल क्षितिज नेपालको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत पदमा कार्यरत छन् । उनको वि. सं. २०२५ देखि वि. सं. २०६८ सम्मको जागिरे जीवनलाई मूल्याङ्कन गरेर हेर्दा उनले विभिन्न निकायमा विभिन्न पदमा रही आफ्नो कुशल क्षमता प्रदर्शन गरको देखिन्छ ।[६]

[४] ऐजन,
[५] ऐजन,

३.२.७ संस्थागत संलग्नता

पवन आलोक आफ्नो पेसागत संलग्नताबाहेक विभिन्न कला, साहित्य र समाजसेवासँग सम्बन्धित सङ्घसंस्थाहरूमा पनि संलग्न रहेका छन् । उनी योगमाया राष्ट्रिय नारी स्रष्टा सम्मानका संस्थापक र नेपाल स्रष्टा समाज, काठमाडौँका महासचिव हुन् । आलोक प्रतिभा पुरस्कार प्रतिष्ठान, विराटनगर, सुनसरी साहित्य प्रतिष्ठान, सुनसरी, डा. नरेन्द्र चापागाईं स्मृति प्रतिष्ठान, विराटनगर, विराट रङ्गकर्मी जमात, विराटनगर, मोती संस्मरण समिति, धरान जस्ता साहित्यिक संस्थाका आजीवन सदस्यका रूपमा रहेका छन् । त्यसैगरी जनमत प्रकाशन, बनेपा, काभ्रेका संरक्षकसमेत रहेका आलोक वाणी प्रकाशन, विराटनगर र साझा प्रकाशन, काठमाडौँका शेयर होल्डर पनि हुन् । साहित्यका क्षेत्रमा लामो अनुभव बटुलेका आलोक अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजका सदस्य, अभिव्यक्ति द्वैमासिक, काठमाडौँ र रचना द्वैमासिक, काठमाडौँका विशिष्ट सदस्य हुन् । त्यस्तै गैरसाहित्यिक गतिविधिमा पनि आलोक संस्थागत रूपमा सहभागी देखिन्छन् । आलोक सत्य शिवशक्ति भक्ति आश्रम, कुलुङ, बुमलिङटार, भोजपुर, श्री योगमाया शक्तिपीठ, नेपाले डाँडा भोजपुर र आवाल ब्रह्मचारी षडानन्द आश्रम संरक्षण समाज, काठमाडौँका आजीवन सदस्य हुन् । कुलुङ बहुमुखी क्याम्पस, भोजपुरका सल्लाहकारसमेत रहेका आलोक लायन्स क्लब अफ काठमाडौँ क्यापिटलका सदस्य र विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूमा वरिष्ठ प्रबन्धकको रूपमा लामो अनुभव बटुलेका र हाल क्षितिज नेपालका प्रमुख कार्यकारी र इङ्गलिस हिल्स्का अध्यक्ष हुन् ।

[६] ऐजन,

३.२.८ रुचि एवम् स्वभाव

पवन आलोक साहित्यका अतिरिक्त सङ्गीत सुन्न, खेलकुद, समाजसेवा आदिमा रुचि राख्ने व्यक्ति हुन् । विद्यालयस्तरमा हुने सबैजसो खेलकुदहरूमा यिनको रुचि रहेको देखिन्छ । विद्यालयमा पढ्दा सबैजसो अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागी भई विशेषगरी कविता प्रतियोगिताहरूमा प्रथम पुरस्कार हात पार्न सफल आलोक विद्यालयस्तरको गुराँस भित्ते पत्रिकाको प्रधान सम्पादसम्म भएको पाइन्छ । कक्षा ७ , ८ तिर पढ्दै, (**The moon**) शीर्षक कविता रचना गरी साहित्यप्रति देखाएको रुचिका कारण साथै आलोकको साहित्यिक अनुभूति र प्रतिभा देखेर परशु प्रधानले यिनको नाम पवन आलोक राखिदिएको प्रसङ्गले पनि साहित्यतिर रुचि भएको पाइन्छ । विशेषगरी साहित्यिक गतिविधिमा यिनको विशेष रुचि देखिन्छ । जसको

परिणतिले उनी एक सफल कवि तथा नियात्राकारका रूपमा स्थापित भएका छन् । सरल स्वभावका मृदुभाषी पवन निडर र विद्रोही स्वभावका पनि पृष्ठपोषक देखिन्छन् । सरलता, सहजता, सहयोगीपन, विनम्रता र सबैसँग हार्दिकता राख्ने व्यक्ति हुन् ।[७] विभिन्न क्षेत्रमा काम गरी गहन अनुभव बटुलिसकेका व्यक्ति भएको हुँदा यिनको साधारण खानपान तथा सन्तुलित भोजनमा नै रुचि रहेको पाइन्छ ।

[७] परशु प्रधानसँगको अन्तर्वार्ताबाट,

३.२.९ अविस्मरणीय घटनाहरू

पवन आलोकका जीवनमा घटेका अविस्मरणीय घटनाहरूमध्ये वि. सं. २०२५ मा वीरेन्द्र माध्यमिक विद्यालयबाट प्रवेशिका र सोही वर्ष नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठबाट सञ्चालित प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण भएको र वि. सं. २०४२ मा ब्रिटिस काउन्सिलको छात्रवृत्तिमा बेलायतको बकिङ्घम्सायर कलेज अफ हाइएर एजुकेसनमा पोस्ट ग्राजुएट डिप्लोमा गर्न पाएको अवसर नै महत्त्वपूर्ण क्षण हो । त्यस्तै सुखद् जस्तै व्यक्तिका जीवनमा दुःखद् परिस्थितिहरू पनि बेलाबेलामा आउने गर्दछन् । वि. सं. २०४० फागुन १२ गते भोजपुरमा आफ्नी आमाको मृत्यु भएको र वि. सं. २०६५ चैत्र १६ गते काठमाडौंमा आफ्ना पिताको मृत्यु भएको घटना उनका अगाडि आउँदा वा झल्याँस्स सम्झिँदा अहिले पनि मर्माहत हुन पुग्दछन् । पवन आफ्नी माइली छोरी रीता ग्याँस दुर्घटनामा परी एक्कासि वीर अस्पतालमा देख्नु पर्दाको क्षण दुःखद् क्षेणका रूपमा लिन्छन्। यी उनका जिन्दगीका सबैभन्दा दुःखद् अविस्मरणीय घटना हुन् ।[८]

३.२.१० भ्रमण

पवन आलोकले आफ्नो पेसागत सेवाका क्रममा, अध्ययन गर्न तथा साहित्यिक गतिविधिका सिलसिलामा देश तथा देश बाहिरका विभिन्न ठाउँहरूको भ्रमण गरेका छन् । नेपालका धेरै जिल्लाहरूको भ्रमण गरिसकेका आलोकले नेपालबाहिर चीन, संयुक्त अधिराज्य बेलायत, फ्रान्स, जर्मनी, स्वीट्जरल्याण्ड, हङकङ, थाइल्याण्ड, फिलिपिन्स, भारत, श्रीलङ्का, बङ्गलादेश, पाकिस्तान, सिङ्गापुर, संयुक्त अरब इमिरेट्स, मलेसिया, जापान, कुवेत आदि देशहरूको भ्रमण गरेको देखिन्छ । [९]

३.३ पवन आलोकको व्यक्तित्वको अध्ययन

यस शीर्षकअन्तर्गत पवन आलोकको विभिन्न व्यक्तित्वका आयामहरूलाई शारीरिक, साहित्यिक र गैरसाहित्यिक व्यक्तित्वमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको छ ।

३.३.१ शारीरिक व्यक्तित्व एवम् स्वभाव

पवन आलोक ५ फिट ४ इन्च उचाइ र ७१ किलो ग्राम तौल भएका गहुँगोरो वर्णका व्यक्ति हुन् । अत्यन्त मृदुभाषी तथा शालीन व्यक्तित्वका धनी आलोक मझौला कद, ठूलो

[८] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी,
[९] ऐजन,

निधार र आकर्षक व्यक्तित्व भएका साहित्यप्रेमी व्यक्ति हुन् । आलोक धैर्यशील सबैसँग हिमचिम गर्न रुचाउने, सबैसँग सद्भावपूर्ण व्यवहार गर्न सक्ने आकर्षक व्यक्तित्वका धनी छन् । साधारण खानपानमा रुचि राख्ने पवन साधारण पोसाकदेखि सभा समारोहमा विशेष किसिमका पोसाक लगाउन मन पराउँछन् ।[१०] जसले गर्दा उनको शारीरिक व्यक्तित्व आकर्षक, भद्र र स्वभाविक देखिन्छ । बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी आलोकले साहित्य, शिक्षा, समाजसेवा आदि धेरै क्षेत्रमा योगदान दिएका छन् । उनी युवापुस्ताका सशक्त कवि तथा नियात्राकार हुन् । वि. सं. २०११ मा भोजपुरमा जन्मेर नेपाली साहित्यको गहन अध्ययन गरेका आलोक यथार्थ प्रस्तुतिका दृष्टिले खरा र निडर स्वभावका व्यक्तित्वका रूपमा देखा परेका छन् । विद्यार्थी अवस्थादेखि नै साहित्यिक मोहले त्यतातिर तानिएका आलोकको कलमले चीत्कार र चिन्ताग्रस्त मिहिनेतकर्मीहरूको कथा लेख्छ, असहायको इतिहास लेख्छ अनि पिछडिएकाहरूको मुटुको व्यथा लेख्छ । अन्याय, अत्याचारका विरुद्ध खरो आवाज उरालेर चाउरिएका ओठहरूमा मुस्कान ल्याइदिन सक्ने आलोकका रचनामा मानवीय संवेदना, सहज सम्प्रेषणीयता जस्ता निजी वैशिष्ट्य पाइन्छन् । जहिलेतहिले हाँसिरहने र जोसँग पनि हात मिलाएर भलाकुसारी गरी मिलनसारताको परिचय दिने स्वभाव भएका आलोकमा झ्याप्प दाह्री पालेर , थोत्रो झोला भिरेर आफ्ना कृतिहरू बाँड्दै हिँड्ने परम्परावादी लेखकहरूको जस्तो स्वभाव भने देखिँदैन । पदक र पुरस्कारको लोभ नराख्ने कवि आलोकमा प्राप्तिप्रति दम्भ छैन, जीवनप्रति नैराश्य छैन, स्तुति लेखेर रातारात कवि बन्ने महत्त्वकाङ्क्षा छैन, मृत्युपछि सालिकमा बाँच्ने मोह छैन अनि दोसल्लाले घर भर्ने चाहना पनि छैन ।[११]

३.३.२ साहित्यिक व्यक्तित्व

पवन आलोकको प्रमुख व्यक्तित्व भनेको साहित्यिक व्यक्तित्व हो । उनले साहित्यका कविता, नियात्रा, निबन्ध, कथा जस्ता विभिन्न विधाहरूमा आफ्नो व्यक्तित्व स्थापित गरेका छन्। आलोक कवि, कथाकार, नियात्राकार, निबन्धकार, भूमिका लेखक आदि साहित्यिक व्यक्तित्वका धनी हुन् ।[१२] यस शीर्षकअन्तर्गत यिनै व्यक्तित्वहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

---

[१०] परशु प्रधानसँगको अन्तर्वार्ताबाट,
[११] ऐजन,
[१२] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी,

३.३.२.१ कवि व्यक्तित्व

पवन आलोकको साहित्यिक व्यक्तित्वहरूमध्ये कवि व्यक्तित्व सबैभन्दा उर्वर र प्रखर देखिन्छ । उनले फुटकर कविताका क्षेत्रमा आफ्नो पहिचान कायम गराएका छन्। गद्य कविताका माध्यमबाट आफ्ना भावना पोख्न खप्पीस आलोक सुन्दर नेपालको कल्पना आफ्ना कवितामार्फत व्यक्त गर्दछन् । वि. सं. २०२३ तिरबाट कविताका क्षेत्रमा कलम चलाउन पुगेका आलोकको **प्रेमः एक अभिव्यक्ति** शीर्षकको कविता **वेलपत्र** वर्ष १ अङ्क १ मा काठमाडौँबाट वि. सं. २०२७ मा प्रकाशित भएको थाहा हुन आउँछ । यो नै उनको थाहा भएसम्मको पहिलो प्रकाशित कविता हो । विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा फुटकर रूपमा उनका रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । सरल वा सम्प्रेष्य हुने समसामयिक कविताहरू रच्ने आलोक विभिन्न साहित्यि समारोहहरूमा आफ्ना कविताहरू वाचन गर्दछन् । सिम्रिकमा प्रकाशित **दुई कविता**, रत्नश्रीमा २०२७ सालमा प्रकाशित **च्याउँदा जिन्दगीको ढोकाबाट**, माधुर्य (ने. रा. प्र. प्रतिष्ठान) चौथो अङ्कमा प्रकाशित **हामी आफूलाई तैयार पारिरहेछौँ**, **आँखा** वर्ष १ अङ्क ५, २०२८ मा प्रकाशित **हामी जुन वर्तमान भोगिरहेका छौँ** आदि र यस्तै अन्य थुप्रै कविताहरू रूपरेखा, मधुपर्क, गोरखापत्र, आदि चर्चित र स्थायी पत्रपत्रिकाहरूमा बेलाबेलामा प्रकाशित हुँदै आइरहेका छन् । आफ्नो कविता यात्रामा उनले **पवन आलोकका केही कविता** (२०६०) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित गरेका छन् । आलोकले आफ्ना रचनाहरूमा सामाजिक विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति गर्दै विभिन्न विसङ्गतिहरूमाथि व्यङ्ग्य पनि गरेका छन् । उनका कविताहरूमा अस्तित्ववाद, मानवतावाद, राष्ट्रियता, प्रकृति आदि माथि वकालत गरिएको छ । यति हुँदाहुँदै पनि यिनका कवितामा सुन्दर प्रणयभावको पनि झलक पाइन्छ । साहित्यका अन्य विधाहरूभन्दा कविताको क्षेत्रमा कलम चलाउने आलोक संवेदनाहरूको गहिराइमा डुबुल्की मार्ने कवि भएकाले उनलाई अन्य साहित्यिक व्यक्तित्वभन्दा

कवि नै भन्नु उचित हुन्छ । आलोकले किनाराकृत, पिछडिएका, निमुखा र निरीह नेपालीहरूका पीडा, विसङ्गति र नेपालको भौगोलिक, आर्थिक अवस्थालाई आफ्ना लेखनमा सजगरूपमा ल्याएका छन् । त्यस्तै उनका कविताहरूमा मान्छेका मनभित्रका भावनाहरू छन्, पहाडी जीवनका व्यथाहरू छन् अनि अन्तर्राष्ट्रिय जगत्का राजनीतिक घटनाहरू छन् साथै हामी बाँचेको समयका छापहरू छन् । यसरी हेर्दा साहित्यका पवन आलोकको साहित्यिक सिर्जनाको सबैभन्दा उर्वर विधा कविता नै हो । [१३]

---

[१३] परशु प्रधानसँगको अन्तर्वार्ताबाट,

३.३.२.२ कथाकार व्यक्तित्व

कथा साहित्यमा पनि आलोकले कलम चलाएको देखिन्छ । वि. सं. २०२९/३० देखि नै कथा लेख्न थालेका आलोकको पहिलो **नव सङ्गीत** शीर्षकको कथा गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा २७ जेठ २०३० सालमा प्रकाशित भएको थियो । त्यसैगरी उनको **इच्छाशक्ति** शीर्षकको कथा मधुपर्कमा, **जिन्दगीको गीत** अरुण पत्रिकामा प्रकाशित भएको र यसको अलवा थुप्रै कथा कृतिहरू रेडियो नेपालबाट वि. सं. २०३५/३६ तिर प्रशारण भएको जानकारी छ ।[१४]

३.३.२.३ निबन्धकार व्यक्तित्व

साहित्यको कान्छो तर सशक्त विधा निबन्धमा पनि आलोकले कलम चलाएको देखिन्छ । उनको **पारिजातको एउटा चिठी** शीर्षक निबन्ध मधुपर्कमा चैत्र २०६० मा प्रकाशित भएको थियो । त्यसैगरी उनका **कवि हरिभक्त कटुवालको एउटा अप्रकाशित चिठी** शीर्षकको निबन्ध गरिमामा, महान स्रष्टा रमेश विकलको सम्झनामा लेखिएको **बिम्ब एकः प्रतिबिम्ब अनेक** शीर्षकको निबन्ध रमेश विकल स्मृति गन्थमा, **वरिष्ठ स्रष्टा विन्द्या सुब्बा** शीर्षक निबन्ध जनमतमा र **बङ्लादेशको साहित्यिक यात्रा** शीर्षक निबन्ध अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । उनका **फेरि यस्तो कहिल्यै नहोस्, अझै पनि विश्वास लागेको छैन** लगायत थुप्रै निबन्धहरू प्रकाशित भएका छन् ।[१५]

३.३.२.४ नियात्राकार व्यक्तित्व

पवन आलोकले नियात्राका क्षेत्रमा पनि आफ्नो प्रतिभा देखाएका छन् । उनको **युरोपको झझल्को** नियात्रा सङ्ग्रह वि.सं. २०६७ सालमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । आफूले युरोपमा देखेका, भोगेका र अनुभव गरका प्रसङ्गहरूलाई रोचक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्न सफल भएबाट यिनलाई राम्रो नियात्राकारका रूपमा लिन सकिन्छ । एउटा नियात्रा सङ्ग्रह प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेको पनि जानकारी छ ।[१६]

---

[१४] शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी,
[१५] ऐजन,
[१६] ऐजन,

३.३.२.५ भूमिका लेखक व्यक्तित्व

पवन आलोकले चेतनाथ कँडेल 'हरित' को **मेरो कलमका अतिरिक्त स्वरहरू** कविता सङ्ग्रह, लीला श्रेष्ठ सजलको नियात्रा सङ्ग्रह, राजेन्द्र खनालको **मृगनयनी** कविता सङ्ग्रह र यस्तै अरु तीन/चार वटा जति पुस्तकमा भूमिका लेखेका छन् । यसर्थ उनी भूमिका लेखक हुन्। भूमिका लेख्नलाई अलि बढी नै अध्ययन र समय आवश्यक पर्ने हुँदा व्यस्तताका कारण भनेजति सबै पुस्तकमा भूमिका लेखिदिन नसकेको यथार्थलाई अगाडि राखेका छन् ।[१७]

३.३.३ गैरसाहित्यिक व्यक्तित्व

यस शीर्षकअर्न्तगत पवन आलोकको प्रशासकीय व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व र समाजसेवी व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको छ ।

३.३.३.१ प्रशासकीय व्यक्तित्व

पवन आलोकले वि. सं. २०२५ देखि निरन्तर रूपमा विभिन्न निकायहरूमा विभिन्न जिम्मेवारपूर्ण पदमा रही आफ्नो प्रशासकीय क्षमताको प्रदर्शन गरेको पाइन्छ। हाल उनी क्षितिज नेपालका प्रमुख कार्यकारी र इङ्गलिस हिल्स्का अध्यक्षसमेत रहनुले उनको प्रशासकीय क्षमता उच्च रहेको बुझ्न सकिन्छ । यो उनको पेशागत जीवनवृत्त हो । पेसागत कार्यबाट निक्लेको समयलाई उनले सिर्जना तथा अन्य कार्यमा लगाएको देखिन्छ । उनको प्रशासकीय व्यक्तित्व सफल र सार्थक देखिन्छ ।

३.३.३.२ शिक्षक व्यक्तित्व

पवन आलोकले जागिरे जीवनको सुरुवात् नै शिक्षण पेसाबाट गरेको देखिन्छ । वि.सं. २०२५ मा प्रवेशिका परीक्षा दिएपछि नतिजा प्रकाशन नहुँदै आफूले प्राथमिक शिक्षा हासिल गरेको स्थानीय सरस्वती प्रा. वि. मा हेडमास्टरको समेत भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । वि.सं. २०२६ सम्म सरस्वती प्रा.वि.मा रहेर शिक्षण कार्य गरेकाले आलोक शिक्षक व्यक्तित्व बहन गर्न सक्ने व्यक्तिका रूपमा चिनिएका छन् ।

[१७] ऐजन,

३.३.३.३ समाजसेवी व्यक्तित्व

पवन आलोक विभिन्न सामाजिक तथा सांस्कृतिक गतिविधिमा सक्रिय रूपमा सहभागी भई सहयोग पुऱ्याउने व्यक्तित्व हुन् । भौतिक तथा आर्थिक सहयोग दिन र जुटाउन यिनी अभ्यस्त देखिन्छन् । आलोकले अत्यन्त गरिब, विपन्न, पिछडिएका, दलित समूहमध्येबाट ३ जना बालक र ३ जना बालिका गरी जम्मा ६ जनालाई श्री सरस्वती नि.मा.वि. कुलुङ -३, भोजपुरमा निजी कोषबाट छात्रवृत्ति प्रदान गर्दै आइरहेका छन् । त्यसैगरी अत्यन्त गरिब, विपन्न तर जेहेन्दार १ जना छात्र र १ जना छात्रा गरी जम्मा दुई जनालाई वीरेन्द्र उच्च मा.वि. कुलुङ, भोजपुरमा निजी कोषबाट छात्रवृत्ति प्रदान गर्दै आइरहेको जानकारी छ । वीरेन्द्र मा. वि. कुलुङ, भोजपुर र सरस्वती नि.मा.वि. कुलुङ, भोजपुरलाई आर्थिक सहयोग स्वरूप क्रमशः रु ४०,०००/ र रु १०,०००/ प्रदान गरेको पनि जानकारी छ । स्वर्गीय पिता माताको स्मृतिमा शिवशक्ति भक्ति आश्रमको मुख्य आश्रम र प्रतीक्षालय कुलुङ, बुमलिङ्टार, भोजपुरमा निजी खर्चमा निर्माण र अन्य थुप्रै धार्मिक मन्दिर, सामाजिक सङ्घ संस्थाहरूलाई यथासक्य आर्थिक र भौतिक सहयोग साथै सरस्वती नि.मा. वि. कुलुङ, बुमलिङ्टारलाई रु ८०,०००/ पर्ने दुई थान कम्प्युटर सहयोग स्वरूप प्रदान समेत गरिदिनुले समाजसेवी व्यक्तित्वका रूपमा सजिलै लिन सकिन्छ ।

३.४ निष्कर्ष

पवन आलोकको जन्म वि.सं २०११ बैशाख २० गते भएको हो । मध्यम वर्गीय पारिवारिक वातावरणमा हुर्केका आलोकले श्री वीरेन्द्र मा. वि. बाट एस्.एल्.सी. उत्तीर्ण गरेका हुन् । उनले प्राइभेट विद्यार्थीका रूपमा त्रि.वि. बाट स्नातक हासिल गरेका छन् । वि.सं. २०२५ देखि विभिन्न निकायमा रही आफ्नो प्रशासकीय क्षमता प्रदर्शन गरिसकेका छन् । सरल र सहज स्वभावका आलोकले नेपाली साहित्यमा कविता, नियात्रा, कथा, निबन्ध जस्ता विविध विधामा आफ्नो प्रतिभा देखाइसकेका छन् । ख्यातिप्राप्त व्यक्तित्व आलोकले साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाए तापनि उनको सिर्जनात्मक सामर्थ्यको उर्वरभूमि भने कविता नै हो । उनी साहित्यिक सिर्जनाबाहेक समाजसेवामा रमाउने व्यक्तित्व हुन् । सङ्घर्षशील जीवन बिताउँदै आएका पवनलाई साहित्यिक अनुभूति र प्रतिभाका कारण पहाडी दुर्गम गाउँबाट सहर पसेको भएता पनि सफलता हात पार्न कठिन भएन । तसर्थ मिहिनेती पवनले साहित्यिक क्षेत्रमा देशबाहिर र देशभित्र एक सिर्जनशील नेपाली स्रष्टाको रूपमा आफ्नो परिचय बनाइ सकेका छन्। बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी पवनले साहित्यको विकासका साथै समाजसेवाको क्षेत्रमा समेत आफ्नो छुट्टै पहिचान कायम गरेका छन् । आफ्ना कवितामा मानवीय स्वरलाई प्रखर रूपमा उराल्ने कवि पवन विनम्र, सरल र सकारात्मक सोच भएका एक इमान्दार व्यक्ति हुन् । निष्कर्षमा एक सफल कवि हुन् ।

अध्याय -चार

पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन

४.१ परिचय

पवन आलोकका केही कविता (२०६०), कविता सङ्ग्रह कवि पवन आलोकको पहिलो कविता सङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहभित्र समसामयिक यथार्थ चित्रित, विभिन्न सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक , सांस्कृतिक विसङ्गतिहरूप्रति व्यङ्ग गरिएको छ । प्रकृतिको चित्रण, मानवीय संवेदनाहरूको प्रस्तुति, सीमान्तकृत वर्गहरूको जीवन, सामाजिक मूल्य र मान्यताहरूको अवस्थितिलाई समेत यस सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको छ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति आदि विविध विषयवस्तुहरूलाई प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा समावेश गरिएका छन् । विशेष गरी वि.सं. २०२३ देखि २०६७ सालसम्मको अवधिका परिवेशगत घटनाहरूलाई कविता सङ्ग्रहले समेट्न खोजेको पाइन्छ । यस कविता सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रणय र यौन वा शृङ्गारिक भावलाई पनि विषयवस्तुका रूपमा अँगालिएको छ । जीवनदर्शन सम्बन्धी कविका धारणाहरू पनि यहाँ उद्घाटित भएका छन् ।

वाणी प्रकाशन, विराटनगरद्वारा वि.सं. २०६० फागुनमा प्रकाशित प्रथम संस्करणमा प्रकाशकीयका रूपमा वाणी प्रकाशनका अध्यक्षका तर्फबाट परशु प्रधानले लेखेका छन् । यस सङ्ग्रहको भूमिका प्रा. डा. नरेन्द्र चापागाईंले लेखेका हुन् । यस संस्करणमा कविका वि. सं. २०२३ देखि २०६० सालसम्म लेखेका जम्मा ५० वटा कविता सङ्कलित छन् । नेपाल स्रष्टा

समाज, काठमाडौँ प्रकाशक रहेको दोस्रो संस्करण भने वि. सं. २०६७ चैत्रमा निस्किएको हो । दोस्रो संस्करणको भूमिका डा. खगेन्द्रप्रसाद लुईटेलले लेखेका हुन् । प्रस्तुत सङ्ग्रहभित्र वि. सं. २०२३ देखि २०६७ सालसम्मको अवधिमा रचना गरिएका जम्मा ६० वटा लामा छोटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । विभिन्न बिम्ब-प्रतीक र अलङ्कारहरूको प्रयोग पनि पाइन्छ । कविले आफ्ना भावनाहरू सरल भाषाशैलीमा बगाएका छन् । यस अध्यायअन्तर्गत प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरूको विषयवस्तु, प्रवृत्ति र विशेषताहरूका समानतालाई आधार मानी कविताहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.२ पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन

यस अध्यायको मूल शीर्षक **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताहरूको अध्ययन यस शीर्षक अन्तर्गत गरिएको छ । विषयवस्तु, प्रवृत्तिगत विशेषता आदिलाई आधार मानेर कविताहरूको क्रमशः विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ गद्दाफीहरू

राष्ट्र, राष्ट्रियता र जनभावनालाई बन्दुक र बुटले दबाउन चाहने तानाशाहहरूको चरित्रलाई आधार बनाएर रचना गरिएको यस कविताको शीर्षक केही हदसम्म ठीकै भए तापनि गद्दाफी, इदि अमिन, हिटलरजस्ता खुङ्खार तानाशाहहरूको चरित्र स्पष्ट आएकाले 'तानाशाहहरू' शीर्षक राखेको भए कविता बढी सान्दर्भिक देखिने थियो । **गोरखापत्र** (५ चैत्र, २०६७) मा प्रकाशित यस कविताले समसामयिक विषयवस्तुलाई प्रस्ट्याएको पाइन्छ । लामाछोटा गरेर २७ हरफको संरचनामा संरचित यस कविताले जनताहरू सचेत भइसकेका छन्, त्यसैले तानाशाहहरू हो अब होशियार भन्ने खबरदारी लगाएको छ । कविले निरीह जनतालाई भेडाबाखाझैं खोरमा थुनेर देशलाई नै सिङ्गो जेलका रूपमा लिएर एकछत्र शासन गर्न चाहने गद्दाफी, हिटलर प्रवृत्तिका जस्ता रक्त पिपासुहरूलाई अब त्यस्तो सपना नदेख्न चेतावनी दिएका छन् ।

गद्यात्मक शैलीमा सरल ढङ्गले जनताको आवाज बुलन्द गरिएको यस कवितामा अब एक्काइसौँ शताब्दीमा पनि हिटलर र गद्दाफी प्रवृत्तिलाई नबदल्ने हो भने जनताको सुनामीलाई थाम्न नसक्ने बिचारलाई कविले यसरी अगाडि सारेका छन् :

जनताको सुनामी आउन थालिसकेको छ

यो धरती जुर्मुराउन थालिसकेको छ !![1]

तृतीय पुरुष कथन शैलीमा आधारित कथन पद्वतिको प्रयोग गरिएको यस कवितामा सरल र सहज भाषाशैली पाइन्छ । विभिन्न प्रतीकहरूको प्रयोग गरिएको यस कविताले अति भएपछि खती हुन्छ भन्ने भावपूर्ण सन्देश दिएको छ ।

४.२.२ जीवनको अर्थ

काठमाडौँ (५ फागुन, २०६७) रचना गरिएको यस कविताले जीवनको रहस्यमयताभित्र लुकेको अर्थलाई कोट्याउने काम प्रश्नात्मक ढङ्गले गरेकाले शीर्षक सार्थक देखिन्छ । जीवनको गहिराइसम्म पुगेर सांसारिक यथार्थलाई खोतल्ने जमर्को गर्दै जीवन के हो भन्ने सन्दर्भमा विविध प्रश्न उठेका छन् । लामा छोटा गरी तीन अनुच्छेदमा रचना गरिएको यस कवितामा जम्मा १६ हरफ रहेका छन् । सृष्टिको सुरुदेखि निरन्तर रूपमा मानिस आइरहेका छन् अनि त्यसैगरी गइरहेका पनि छन् ता कि कहाँबाट आए अनि कहाँ विलाए भन्ने जिज्ञासापूर्ण भाव कवितामा पाउन सकिन्छ । जीवन मरणशील छ, त्यसैले समयमै जीवनलाई अर्थपूर्ण बनाउन सक्नु पर्दछ नत्र जीवन अर्थहीन हुन्छ भन्ने सन्देश कविताले अगाडि सारेको छ ।

गद्य लयमा संरचित यस कवितामा कविद्वारा अन्त्यानुप्रासको शृङ्खला मिलाउन खोजिएको देखिन्छ । सरल र सहज भाषाशैलीका माध्यमबाट जीवनलाई पानी, हिउँसँग तुलना गर्दै कहाँ, कतिबेला, कसरी बिलाउँछ पत्तै नहुने विचार यसरी पोखेका छन् :

एक थोपा पानी हो मान्छे
एक टुक्रा हिउँ हो मान्छे
कहाँ बिलाउँछ थाहा छैन
कहाँ जान्छ थाहा छैन[2]

'म' जीवनको अर्थ खोजिरहेछु भन्ने विचार अगाडि सार्दै प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको माध्यमबाट विभिन्न बिम्व र प्रतीकको समायोजन कवितामा सफल रूपमा गरिएको पाइन्छ । भाषिक सरलता भए पनि गम्भीरता, कलात्मकता, जीवनको गहिराइ र जीवनको अर्थ जस्ता गहन कुराको खोजी कवितामा गरिएकाले उत्कृष्ट कविताका रूपमा लिन सकिन्छ ।

---

[1] kjg cfnf]s, **kjg cfnf]ssf s]xL sljtf**, bf];|f] ;+= -sf&df*f}" M g]kfn ;|i^f ;dfh, 2067_, k[= 2,

[2] P]hg, k[= 3,

४.२.३ तिम्रो प्रतीक्षामा

आलोकद्वारा रचित **तिम्रो प्रतीक्षामा** शीर्षक कविता **मधुपर्क** (पूर्णाङ्क ४९९, पुस, २०६७) मा प्रकाशित भएको हो । देशबाट राणा शासन, पञ्चायती शासन जस्ता तानाशाही शासनको अन्त्य भएर प्रजातन्त्र, बहुदल, लोकतन्त्र हुँदै गणतन्त्र आइसक्दा पनि अझै शान्ति आउन नसकेको र अब छिट्टै देशमा शान्ति आउने आशा व्यक्त गरिएकाले प्रतीकात्मक रूपमा कविताको शीर्षक सार्थक छ । आयामगत हिसाबले छोटो आयाममा रचित यस कविता एउटै अनुच्छेदमा बाँधिएको २० हरफे कविता हो । युगौंदेखि तिमीलाई अर्थात् शान्तिलाई कुरेर बसेको तर देशमा साच्चिकै शान्ति आउन नसकेको सन्दर्भलाई स्वीकार गरी एक दिन अवश्य विश्वभरि ढकमक्क उज्यालो छर्दै शान्ति आउनेछ भन्ने सन्देश प्रवाह गर्न कविता सफल देखिन्छ । यो प्रसङ्गलाई कविकै शब्दमा :

मलाई अझ विश्वास छ
सूर्योदय सँगै
सम्पूर्ण विश्वभरि
ढकमक्क उज्यालो छर्दै
एकदिन तिमी अवश्य आउनेछौ [3]

सरल भाषाशैलीको माध्यमबाट शान्ति जस्तो गहन विषयलाई सहज ढङ्गले व्यक्त गर्न सक्नु कविको कवितात्मक क्षमता मान्न सकिन्छ । गद्य लयमा रचना गरी तिमी र मका बीचमा भेट हुने प्रशङ्गलाई उठाएर शान्तिलाई 'तिमी' मानवीकृत गरिएको पाइन्छ । बाल्यकालदेखि प्रतीक्षा गरेको शान्ति बुढेसकालसम्म पनि प्राप्त गर्न नसक्नुले लामो समय देशमा अशान्ति छाएको प्रस्ट हुन्छ । कविले आफूलाई म र मेरो जस्ता प्रथम पुरुषवाचक शब्दको प्रयोग गरी तिमी र तिम्रै जस्ता द्वितीय पुरुषवाचक शब्दको प्रयोग पनि साथ साथै गरकाले मिश्रित कथन पद्वति अपनाइएको छ ।

४.२.४ ओली दाइलाई स्वर्गमा चिठी

[3] P]hg, k[= 4,

पवन आलोकद्वारा रचित **ओली दाइलाई स्वर्गमा चिठी** शीर्षक कविता नेपालको वर्तमान अवस्था खासगरी गरिब बिपन्न जनताको कारुणिक अवस्थाको चित्रण व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा गरिएको वास्तविक घटनामा आधारित छ । सत्य घटनालाई कवितात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको यस कवितामा पश्चिमतिरका ओली थरका एकजनाले आफ्ना छोरीहरूको उपचार गर्न आर्थिक अवस्थाले नभ्याएपछि सपरिवारले आत्महत्या गरेको कारुणिक अवस्थाको चित्रण गरेकाले शीर्षक सार्थक छ । दुई अनुच्छेदमा रचना गरिएको यस कवितामा लामा छोटा गरी जम्मा ३० हरफ रहेका छन् । गरिब जनता सामान्य उपचार नपाएर एकातिर मरिरहेका छन् र परिवारको उपचार गर्न नसकेर लाचार जिन्दगीदेखि दिक्क भएर अभिभावकहरू आत्महत्या गरिरहेका छन् भने अर्कातिर नेता र तिनका आफन्तहरू सामान्य उपचारका लागि पनि देशको ढुकुटीबाट करोडौं खर्च गरेर विदेश गइरहेका छन् भन्ने प्रसङ्गलाई व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा अगाडि सारेका छन् ।

देशको बिग्रदो अवस्थालाई हेरेर निरीह जीवन बाँच्नुभन्दा मर्नु नै बेस भन्ने अभिव्यक्ति नेताहरूप्रति लक्षित गरी देशलाई अन्धकारतिर धकेलेकोमा धिक्कार छ भन्ने सार निकालेको पाइन्छ । कतै-कतै मध्यानुप्रास र अत्यानुप्रासको प्रयोग यसरी गरेको पाइन्छ :

कही नुन किन्ने लाइन
कही सुन किन्ने लाइन[4]

सुन र नुनको प्रसङ्गले सम्पन्नता र विपन्नतालाई सहजै प्रतिनिधित्व गरेको यस कविताले अभिधात्मकभन्दा व्यञ्जनात्मक अर्थ जाहेर गर्दछ । तृतीय पुरुष कथन ढाँचामा रचना गरिएको यस कवितामा विभिन्न प्रतीकको प्रयोगले कविता अझै खरो र दरो बनेको देखिन्छ । ओली दाइ त एउटा प्रतिनिधि पात्र मात्र हुन् , यस्ता कयौं विपन्न वर्गका नेपालीहरू आज कारुणिक जीवन विवसता र बाध्यताभित्र रुमलिएर मर्नु न बाँच्नुको दोसाँधमा अन्योलग्रस्त जीवन बिताइरहेका छन् भन्ने यथार्थबोध कविताले गराएको छ ।

४.२.५ सहिद नबनाऊँ, सहिदका सपनाहरूलाई

मधुपर्क (पुस, २०६५) मा प्रकाशित यस कविताले देशका लागि बलिदान दिएर साहदत् प्राप्त गरेका सहिदहरूको सपनालाई बिर्सन नहुने सन्दर्भलाई अगाडि सार्दै अझै ढुक्क भएर

[4] P]hg, k[= 5,

बस्न नमिल्ने परिस्थितितर्फ सङ्केत गरेकाले लामो र भद्दा देखिए तापनि शीर्षक अर्थपूर्ण छ। एउटै अनुच्छेदमा संरचित यस कवितामा लामा, छोटा गरी जम्मा ३३ हरफ छन् । यस कवितामा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग गरेरै मुख्य भावको अभिव्यक्ति दिइएको छ । यो कविता गद्य कवितात्मक लयमा लेखिएको छ । अँध्यारोलाई निरङ्कुशतासँग तुलना गरिएको यस कवितामा सम्पूर्ण जनतालाई अन्यायका विरुद्ध एकजुट भएमा तानाशाहहरूको केही नलाग्ने सास्वत सत्यलाई छर्लङ्ग पारिएको छ । तृतीय पुरुष कथन पद्धतिलाई दृष्टिबिन्दुका रूपमा अपनाइएको छ। वर्णविन्यासलाई त्यति ख्याल नगरिएको यस सङ्ग्रहका अधिकांश कवितामा चन्द्रबिन्दुको सट्टा शिरबिन्दु प्रयोग गरिएको छ । यस कवितामा **सहिद नबनाऔं** हुनु पर्नेमा **सहिद नबनाऊँ** भनि अशुद्ध रूप उल्लेख गरिएको छ शीर्षकमै पनि ।

तानाशाहहरूको ढल्नै लागेको शासनलाई अब टालेर टाल्न र टेका लगाएर अड्काउन नसकिने अवस्था सिर्जना भएको छ भन्दै धर्तीमा मिर्मिरे उज्यालो सँगै जनताको भीड अगाडि बढी सकेको जानकारी दिइएको छ । थोत्रो निरङ्कुशतालाई हटाएर नयाँ र सुन्दर राष्ट्र निर्माण गरी सहिदहरूको सपनालाई साकार पार्न ढुक्क भएर बस्ने बेला नभएकाले पाइला पाइलामा आएका खतराहरूको पहिचान गर्दै अगाडि बढ्नु पर्ने भाव कवितामा मुखरित भएको छ । सम्पूर्ण शत्रुहरूलाई एकजुट भई परास्त गर्दै सहिदले देखेको सपनालाई पूरा गर्नु पर्ने बेला आइसकेको सङ्केत विभिन्न बिम्ब र प्रतीकका माध्यमबाट गरिएको छ । यदि अलिकतिमात्र होस नपुगेमा सहिदका सपनाहरू नै सहिद हुने स्थिति आउने तर्फ सबैलाई सचेत गराइएकाले कविता क्रान्तिको उद्घोष गर्न सफल रहेको छ । अझै ढुक्क भएर बस्ने बेला आइनसकेको र पाइला पाइलामा खतरा रहेको कुरालाई कविले यसरी दर्शाएका छन् :

होशियार !
अझै ढुक्क हुने बेला छैन
पाइला पाइलामा
खतराहरू छन्
तिनका पहिचान गर्दै अगाडि बढौं
परास्त गरौं, सम्पूर्ण शत्रुहरूलाई
सहिद नबनाऊँ

सहिदका सपनाहरूलाई ‼[5]

४.२.६ मेरो सपनाको नयाँ नेपाल

आलोकका कविताहरूमध्ये चर्चित र महत्त्वपूर्ण कविताभित्र पर्ने कविता हो **मेरो सपनाको नयाँ नेपाल** । यो कविता **गोरखापत्र** (२८ वैशाख, २०६५) मा प्रकाशित भएको हो । अहिले हामीले देखेको वास्तविक नेपालभन्दा धेरै पर आलोकले देखेको नयाँ नेपाल शान्त र सुन्दर छ । काल्पनिक संसारमा डुबुल्की मार्दै आकर्षक नेपालको परिकल्पना यथार्थभन्दा धेरै टाढा पुगेर गरिएका प्रसङ्गहरू सिङ्गो कविताभरि छताछुल्ल भएर आएकाले **मेरो सपनाको नयाँ नेपाल** शीर्षक सार्थक छ । अनुच्छेद विधानका हिसाबले नछुट्टयाइएकाले एउटै अनुच्छेदभित्र संरचित यस कवितामा ४० हरफ रहेका छन् । गद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा समानान्तरताको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

कोही कसैको दास हुने छैन
कोही कसैको रैती हुने छैन
जनता नै सर्वोपरि
जनता नै निर्णायक
मेरो सपनाको नेपाल
भोलिको मेरो नयाँ नेपाल[6]

यथार्थको धरातलभन्दा पर सपनाको नौलो संसारमा अचानक प्रवेश गरिसकेपछि भएको रोमाञ्चित क्षणलाई कवितामा उतारिएको छ । त्यसरी रोमाञ्चित हुनुपर्ने प्रमुख कारण अरु केही नभएर वास्तवमै नयाँ नेपाल नै हो भन्ने विचार यत्रतत्र खचाखच भएर आएको छ । 'आलोकको नयाँ नेपालमा पहाडभरि केबुलकारहरू, इस्केलेटरहरू, हेलिप्याडहरू, राजमार्गहरू आदि-आदि विकासका मूलहरू फुटेको देख्न पाइन्छ । पहाडी सुरुङबाट फुत्तफुत्त निस्कदै गरेका रेलहरू, मेची -महाकाली वातानुकूलित रेलवे, तराई-हिमाल हाइवेहरूमा चल्ने एक्सप्रेसहरू देख्दै लोभलाग्दो नयाँ नेपाल जहाँ गनिनसक्नुका विद्युत्गृहहरू, जङ्गलहरू, असङ्ख्य मनमोहक टुरिस्ट स्पटहरू, जताततै लहलहाउँदा बालीनाली अनि बाह्रै महिना लटरम्म फल्ने फलफूलहरू,

[5] P]hg, k[= 6,
[6] P]hg, k[= 8,

गुराँसले ढाकेका पहाडहरू, सांस्कृतिक रूपले सम्पन्न नाचगान, बाजागाजायुक्त सङ्गीतमय वातावरण जतातातै हरियाली नै हरियाली वातावरण देख्न पाइन्छ ।'[7]

आजको वास्तविक नेपाललाई बिर्सेर आलोक सुन्दर नेपालको कल्पनामा लीन हुन पुग्दछन् । देशमा आएको राजनीतिक परिवर्तन पश्चात पनि जनताले वास्तविक परिवर्तनको अनुभूति पाउन नसकेको यथार्थलाई सपनाको संसारमा लगेर भए पनि भावी नेपालको सुन्दर कल्पना गरिएकाले कविता उत्कृष्ट बनेको छ । सरल, सहज र कलात्मक भाषाशैलीका माध्यमबाट आफ्नो कल्पनालाई पोखिएको यस कवितामा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग यत्रतत्र भेट्न सकिन्छ । प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुभित्र कतै कतै तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग पाइने यस कविताले सिङ्गो नेपाललाई विकासको लहरले सिङ्गारेको कल्पना गरेर आनन्दानुभूति प्रदान गरेको छ ।

४.२.७ जीवन एउटा सुन्दर कविता

जीवनको लामो यात्रामा आएका अप्ठ्याराहरूसँग जसले सङ्घर्ष गरेर अगाडि बढ्न सक्छ, उसैको जीवन सुन्दर हुन्छ भन्ने भाव कवितालाई नियाल्दा भेट्टाउन सकिने हुँदा कविताको शीर्षक सार्थक छ । जसरी जीवन जगत्का कठिनाइलाई समाधान गर्दा जीवन सुन्दर हुन्छ, त्यसरी नै भावलाई सिङ्गार्दा कविता सुन्दर हुन्छ भन्ने विचार कवितामा पोखिएको छ । बाँच्न जान्नेका लागि जीवन एउटा सुन्दर कविता जस्तै हो त्यसैले हेर्न, बुझ्न र बाँच्न जान्नुमा नै जीवनको अर्थ लुकेको कुरा कविद्वारा यसरी प्रस्ट पारिएको छ :

काँडा होइन, सुन्दर फूल रहेछ 'जीवन'
हेर्न मात्र जान्नुपर्छ
बुझ्न मात्र सक्नुपर्छ
जीवन बाँच्ने तरिका जान्नुपर्छ
एउटा सुन्दर कला पो रहेछ 'जीवन'
एउटा सुन्दर कविता पो रहेछ 'जीवन'।[8]

---

[7] ljdn ef}sfhL, kjg cfnf]ssf] æd]/f] ;kgfsf] gof" g]kfnÆ, **cGgk")f{ kf]i^**, 7 h]&, 2065,
[8] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 9,

एउटै अनुच्छेद योजनामा बाँधिएको यस भावपूर्ण कवितामा लामा छोटा गरेर जम्मा ३० हरफ रहेका छन् । गद्यात्मक लयलाई आत्मसात् गरिएको यस कवितामा अन्त्यानुप्रासलाई महत्त्व दिइएको पाइन्छ । मिठासपूर्ण भाषाशैलीलाई अपनाइएकोले कविता लयात्मक र भावात्मक बनेको छ । सरल र सहज भाषाशैलीमा जीवनको गहिराइसम्म कविताले विचरण गरेको छ । प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरेर आफू जीवनयापनका क्रममा अँध्यारोभित्र रुमलिएको अनि समयको झापड खाँदै कहिले यता कहिले उता गर्दै बूढो रूखझैँ बाँचिरहेको प्रसङ्ग अगाडि सारेका छन् । फुटबल, रूख आदि प्रतीकहरूलाई उभ्याएर जीवनलाई सकारात्मक बाटोमा हिडाउनुपर्ने सन्देश कविताले बोकेको छ ।

४.२.८ सपनाको व्यापार

निरीह जनतालाई झूटो आश्वासन देखाएर मस्ती लुट्न पल्केका ठूलावडा हुँ भन्नेहरूलाई व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको प्रसङ्गलाई कवितामा लक्ष्य गरिएकाले शीर्षक सार्थक छ । आजकल जनतालाई मीठो सपना देखाएर आफ्नो दुनो सोझ्याउने प्रवृत्ति हावी भएको तर्फ चिन्ता व्यक्त गर्दै सपनाका व्यापारीहरूलाई कति असन्तुष्टि बोकाउँछौ ? कति सपनाको मात्र व्यापार गर्छौ ? भन्दै देश अँध्यारोतिर धकेलिरहेकोमा निराशा छाएको कुरा आएको छ । काम भन्दा बढी कुरा गर्ने बानीले देश बिग्रदै छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखेर अब त्यसो नगर्न र सपनाहरूलाई कन्टेनरमा थुपार्न होइन पूरा गर्न आह्वान गरिएको छ । जनतालाई सपनाको व्यापार एकपछि अर्को हुँदैछ भन्ने प्रसङ्ग यसरी आएको छ :

एउटा विस्फोट
एउटा भ्रान्ति
फेरि सपनाको व्यापार
फेरि अर्को भ्रान्ति
यस्तै छ साथी आजकल ।[9]

सरल भाषाशैलीको प्रस्तुतिमा गद्य सङ्गीतको मधुरताले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ । एउटै अनुच्छेदमा संरचित छोटो यस कवितामा ११ हरफ छन् । कोलाहल वातावरणको सिर्जना गरी आफ्नो स्वार्थपूर्ति गर्ने प्रवृत्तिको चित्रण गर्न कवि सफल बनेका छन्।

[9] P]hg, k[= 10,

४.२. ९ खोजेँ तिमीलाई

सतही माया र शरीरप्रतिको आकर्षणलाई तुच्छ ठान्दै मनभित्रबाट गरिने माया नै वास्तविक माया भएको दावीसहित सच्चा माया मनमै हुने भएकाले कतै खोज्न जानु नपर्ने सन्देश कविताले वहन गरेको छ । त्यसैले **खोजेँ तिमीलाई** शीर्षक युक्तिसङ्गत छ । माया मनभित्र हुने यथार्थलाई नबुझ्दा चारैतिर भौँतारिएर बादलहरूमा, क्षितिज वारिपारि, बस्तीहरू, आकाश, पाताल सबैतिर घुमेको तर तिमीलाई कहीँ पाउन नसकेको तितो सत्यलाई निराशापूर्ण ढङ्गबाट कवितामा व्यक्त गरिएको छ । गद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा एउटै अनुच्छेदभित्र १२ हरफ रहेका छन् । अन्त्यानुप्रासलाई मिलाएर प्रथम पुरुष कथन पद्धतिमा रचिएको यस कविताले माया बाहिर कतै नभएर हृदयभित्र हुने कुरा प्रस्ट्याएको यसरी देख्न सकिन्छ :

आकाशमा खोजेँ पातालमा खोजेँ
कतै भेट्न सकिनँ
बल्ल पो थाहा भयो
तिमी त मेरो
हृदयभित्रै पो रहिछौ ।[10]

मायाका नाममा धोका दिने प्रवृत्ति बढ्दै गइरहेको परिप्रेक्ष्यमा सच्चा माया नै जीवनको बाँच्ने आधार हो भन्ने भाव कविताले राखेको छ ।

४.२.१०. आठै नेतालाई खुलापत्र

कान्तिपुर दैनिक (असोज, २०६४) मा प्रकाशित यो कविता नेताहरूको लापर्वाहीप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको कविता हो । जनताले ज्यानको बाजी थापेर ल्याएको स्वतन्त्रतालाई बेवास्था गरी आफ्नो स्वार्थपूर्तिका लागि देशलाई यसैगरी भागबण्डाको अखडा बनाउँछौ भने अब जनताको आक्रोशको सिकार तिमीहरू नेता नै हुनेछौ भन्ने चेतावनी कविताले अगाडि सारेकाले **आठै नेतालाई खुलापत्र** शीर्षक सुहाउँदो छ । नयाँ नेपालको सपना देखाएर जनतालाई अँध्यारोमा बाँच्न विवश तुल्याउने नेताहरूलाई अब पनि तिमीहरूको बानी नसुध्रिए जनता चुप

---

[10] P]hg, k[= 11,

लागेर नबस्ने फेरि एकपटक तानाशाही र प्रतिगामी प्रवृत्तिविरुद्ध सशक्त आन्दोलन गर्ने चेतावनी पत्रमार्फत दिएका छन् । द्वन्द्वग्रस्त नेपाललाई बचाएर परिवर्तन विरोधी विरुद्ध एकजुट भएर लड्ने प्रतिवद्धतासहित नेताहरूलाई खबरदारी यसरी लगाइएको छ :

खबरदार !!
गोमनले फणा फिजाउँदैछ
फेरि डस्न आतुर छ
कहिल्यै चेत आएन, होस आएन तिमीहरूको
कति गर्छौ भागबन्डा
यो जर्जर मातृभूमिलाई
भो भो अब धेरै नाटक नगर[11]

आठ नेता आठैतिर फर्केर देशलाई खेलौना सम्झिएको तर्क अगाडि सार्दै होशियार गोमन रूपी देशद्रोहीले फणा फिजाउँदै छ, नेता हो सचेत बन अब जनता चुप लागेर बस्ने छैनन्, परिवर्तन विरोधीहरूका विरुद्ध आन्दोलनमा उत्रदै छन् भन्ने विचार शङ्खघोष गरेको पाइन्छ । एउटै अनुच्छेदमा लेखिएको २३ हरफे यस गद्यात्मक कवितामा विभिन्न प्रतीकहरूका माध्यमबाट तानाशाहहरूको प्रतीकात्मक रूप देखाइएको छ । द्वितीय पुरुषको प्रयोग गरी लेखिएको यस कवितामा कविनिबद्ध वक्तृप्रौढौक्ति कथन ढाँचामा सरल भाषाशैली देख्न सकिन्छ। अब पनि जनतालाई फोस्रो आश्वासन देखाएर देशभित्र लुटको खेती गर्ने सपना नदेखे हुन्छ भन्ने खरो सन्देश नेताहरूलाई दिन कवि सक्षम भएका छन् । प्रतिगामीहरूका विरुद्ध जनता हिजो पनि लडेका, आज पनि लड्न तयार छन् भन्ने विचार स्पष्ट आएको छ ।

४.२.११. यस्तै छ मेरो देशको खबर

विराटनगर (१९ पौष, २०६०) मा रचना गरिएको **यस्तै छ मेरो देशको खबर** कवितामा एकातिर देशको आर्थिक अवस्था झन झन जर्जर हुँदै गएको र अर्कातिर रोजगारीको अभावमा विदेसिनु पर्ने वाध्यतामा रहेका नेपाली युवाहरूको वर्तमान अवस्थालाई चित्रण गर्दै नेतृत्ववर्गप्रति व्यङ्ग्य गरिएकाले शीर्षक सार्थक छ ।

---

[11] P]hg, k[= 12,

देशका युवाशक्तिलाई देश विकासमा परिचालन गरी विकासको मूल फुटाउनु पर्ने यथार्थलाई विर्सेर विश्वभर कामदार पठाउन गरिएको हानथापप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको छ । विदेशी भूमिका दास बन्नका लागि पठाइने युवाहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि गर्न सकेकोमा गर्व गर्ने नेताहरूलाई धिक्कार छ तिमीहरूलाई देशको जनशक्ति विदेश पलायन गराएकोमा भनि अब युवाशक्तिलाई देशमै रोजगार सिर्जना गरी परिचालन गर्नुपर्ने सन्देश कविताले दिएको छ । धेरै कामदार विदेश पठाउने राष्ट्रका रूपमा हाम्रो नयाँ परिचय थपिएको प्रसङ्ग कोट्याउँदै धेरै राष्ट्रसँग नेताहरूले गरेको कामदार सम्झौताप्रति दुःख व्यक्त गरिएको छ। नयाँघरे साइँलो, डाँडाघरे कान्छो, धनबहादुर र सीताजस्ता प्रतिनिधि पात्रलाई उभ्याएर नेपाली युवाहरूले विदेशमा अकालमा ज्यान र इज्जत गुमाउनु परेको तितो यथार्थलाई मार्मिक ढङ्गले कवितामा उतारिएको छ भने यता स्वदेशमा खेतबारी बन्दकी राखेको साहुको ऋण तिर्न नसकेर विवश जीवन बिताइरहेका नेपालीहरूको कारुणिक व्यथा पनि उतारिएको छ । छोरा छोरी, आमाबुबा, स्वास्नी लोग्ने आदि आफन्तलाई खुसी पार्न विदेशिएका नेपालीले पैसा कमाएर पठाउनुको सट्टा दिनदिनै विदेशमा ज्यान गुमाएका नेपालीको लास आइरहेको वास्तविकतालाई एकातिर देखाइएको छ भने अर्कातिर श्रम सम्झौता गरेबापत ठूलो रकम भिœयाएर देशलाई गिद्धले सिनो लुछेझैं लुच्छ्ने नेताहरूलाई जनताको वास्ता नभएर केबल कुर्सीको मात्र चासो भएको कटुसत्यलाई कविताले छर्लङ्ग पारेको छ । यही प्रङ्गगलाई कविकै शब्दमा यसरी देखाउन सकिन्छः

लुट्नेहरू लुटिरहेछन्
भागबण्डा गरेर देशको
गिद्धले सिनो लुछेझैं
लुछ्दै छन् देशलाई
देश जे सुकै होस् के मतलब
जनता मरिरहेछन् त मर्न देऊ के मतलब
तर नेताजीहरूलाई
कुर्सी चाहिएको छ
देश लुट्ने लाइसेन्स चाहिएको छ
यस्तै छ साथी मेरो देशको खबर ! [12]

[12] P]hg, k[= 14,

चार अनुच्छेदमा विभक्त यस कवितामा लामा छोटा गरेर जम्मा ६५ हरफ रहेका छन् । गद्यात्मक लय ढाँचामा रचना गरिएको भए तापनि देशको जल्दोबल्दो विषयवस्तुलाई उठाएकाले कविता मार्मिक छ । बाहिरी संरचनाभन्दा पनि भावगत हिसाबले कविता सशक्त देखिन्छ । सरल भाषाशैलीमा रचना गरिएको यस कवितामा लेवर, सप्लाई, कन्ट्री, आइडेन्टिटी जस्ता आगन्तुक शब्दहरूको यत्रतत्र प्रयोग गरिएको भए तापनि सन्दर्भ सुहाउँदो देखिन्छ । यस सङ्ग्रहभित्रको सबैभन्दा लामो कविताका रूपमा आफ्ना रूप धारण गरेको यो कवितामा ब्याकरणिक दृष्टिले भने केही गल्ती भेटिएका छन् । जस्तै : बाहुल्यता, देउ, आदि । मेरो देश भनेर कविताभरि प्रयोग गरिएकाले प्रथम पुरुष कथन पद्धतिको ढाँचामा कविता निर्माण भएको छ । विविध प्रतिनिधि पात्रहरूलाई उभ्याएर देशको वास्तविक झलक दिन प्रतीकहरूको प्रयोग पनि गरिएको पाइन्छ । कविको कवित्व क्षमताका कारण अत्यन्तै जटिल विषयलाई पनि कवितामा सरल रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

४.२.१२. मेरो टु डू लिष्ट

काठमाडौं (१ वैशाख, २०६०) मा रचना गरिएको जीवनवादी कविता हो **मेरो टु डू लिष्ट** । जीवनको उत्तरार्द्धमा आइपुगेपछि मात्र जीवनको वास्तविक अर्थ बुझ्न पुगेका कविले बाँकी जीवन अत्यन्तै सचेतताका साथ पूरा गर्नु पर्ने प्रसङ्गलाई लिएर जीवनमा आएका महत्त्वपूर्ण कामहरूको लिस्टलाई अगाडि सार्ने काम कवितामा भएकाले **मेरो टु डू लिष्ट** शीर्षक सान्दर्भिक छ । जीवन छोटो छ, त्यसैले जीवनमा राम्रो काम गर्न कहिल्यै ढिलो गर्नु हुँदैन, जहिले सुरु गरे पनि हुन्छ भन्ने सकारात्मक सन्देश कवितामा पाइन्छ । एकपछि अर्को गर्दै जीवनमा नयाँ लिस्ट थपिदै जान्छ, त्यसैले आवश्यक कामलाई महत्त्व दिएर पूरा गर्नुपर्ने भाव कवितामा यसरी आएको छ :

मेरो टु डु लिष्ट
लम्बिदै जाँदो छ
घट्छ कम
बढ्छ धेरै
कामै काम
कति काम
घट्दैन, झन लम्बिन्छ

हरेक नयाँ वर्षमा

पुरानो वर्षका बाँकी बक्यौता लिष्टहरू

पुनरावलोकन गर्दै

नयाँ प्रतिवद्धताहरू, चाहनाहरू

थपिदा छन् [13]

समयले नेटो काट्न थालिसकेको र मृत्युले चिहाएर हेर्ने बेलासम्म पनि केही गर्न नसकेकाले अब बाँकी रहेको समयलाई देश विकासमा लगाउँदै मानव समाजका लागि केही महत्त्वपूर्ण काम गर्नु पर्ने विचार पोखिएको पाइन्छ । अर्थहीन जीवन के जीवन, त्यसैले अर्थपूर्ण जीवन बाँच्नका लागि सकारात्मक कार्यमा दुई चार इँटा थप्नै पर्ने भाव कवितामा खचाखच भएर आएको छ ।

गद्य लयमा रचना गरी सकारात्मक कामको लिस्ट तयार पारिएको तीन अनुच्छेद युक्त २४ हरफे कविता हो । तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज छ । आगन्तुक शब्दमा ह्रस्व र 'स' को प्रयोग हुनुपर्नेमा 'डू', 'लिष्ट' जस्ता गल्ती रूप प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

४.२.१३. तपाईंको आफ्नो

विराटनगर (२ जेठ, २०५९) मा रचना गरिएको **तपाईंको आफ्नो** कविता दार्शनिक भावभूमिमा आधारित कविता हो । मानिस एक्लै जन्मन्छ, अनि एक्लै मर्छ वास्तवमा आफ्नो कोही पनि हुँदैन । आफ्नोको भ्रममा मानिसले जीवन बिताइरहेका छन् र त्यस्तो भ्रममा नपर्न कविताले सङ्केत गरेकाले **तपाईंको आफ्नो** शीर्षक सार्थक छ । यस संसारमा आफ्नो भन्ने आफूभन्दा बाहेक कोही पनि नभएकाले आफन्तको भ्रममा नपर्न भनिएको हो । यस संसारमा कुनै पनि कुरा स्थायी छैनन सबै अस्थायी मात्र छन् । कहिलेकाहीँ आफ्नै मनले त धोका दिन्छ भने अरुको भरमा पर्नु व्यर्थ छ भन्ने तर्कलाई अगाडि सारेको छ । मृत्युपछि अन्तिम शव यात्रामा दुई थोपा आँसु झार्ने र शोक मनाउने केही हदसम्म आफ्ना भए पनि चिता राख्ने ठाउँ क्षणिकका लागि भने आफ्नै भएको तर्क राखेर आत्माचाहिँ पक्कै आफ्नो हो भन्ने देखाइएको छ । यसै प्रसङ्गलाई यसरी लेखेको पाइन्छ :

तपाईंको महाप्रस्थानको बेला

[13] P]hg, k[= 15,

दुई थोपा आँसु झार्ने
हृदयदेखि नै शोक मनाउने पछिसम्म
तपाईंका आफ्ना हुन्
तपाईंको चिता राख्ने ठाउँ क्षणिक नै भएपनि
तपाईंको आफ्नो हो
तपाईंको आत्मा आफ्नो हो ।[14]

द्वितीय पुरुष बुझाउने तपाईलाई सम्बोधन गरेर लेखिएकाले कविनिबद्ध वक्तृप्रौढौक्ति दृष्टिबिन्दुको प्रयोग भएको यस कवितामा एउटै अनुच्छेद भित्र ३३ हरफ आएका छन् । कवितामा सहज र सरल भाषाशैली पाइन्छ भने गद्य लयको मिठास भेट्न सकिन्छ ।

४.२.१४. होली खेल्ने मन छैन

२०५८ सालको होली पूर्णिमाका दिन विराटनगरमा रहदा लेखिएको यस कवितामा देशमा द्वन्द्व चलेको छ, मार्ने र मर्नेको सीमा छैन, रगतको होली चलिरहेको छ, यस्तो विकराल अवस्थामा आएको होली पूर्णिमाको कुनै अर्थ नभएको प्रसङ्ग उठाइएको छ । जनता होली खेल्न उत्सुक नभएको प्रसङ्गलाई मार्मिक ढङ्गले व्यक्त गरिएकाले **होली खेल्ने मन छैन** शीर्षक सार्थक छ । देशमा शान्ति भएको बेला आउने होली उत्साहपूर्ण रूपमा खेल्ने गरेको तर अहिले देशमा युद्ध चलेकाले रगतकै होली खेलिरहेको सन्दर्भमा आफ्नै दाजुभाइ अनि दिदीबहिनीको लासमाथि टेकेर मानवता र संवेदना हराएको क्षण होली खेल्न नसकिने भाव कवितामा व्यक्त भएको छ । मान्छेको मृत्यु सामान्य भएको अवस्थामा जतातत्तै त्रासै त्रासले भरिएको छ, देश घोर निराशातिर धकेलिएको परिप्रेक्ष्यमा देशवासीको लासमाथि टेकेर होली खेल्न नसकिने वास्तविकतालाई कवितामा यसरी उतारिएको छ :

मन नरमाएको वर्षौं भयो
खुसीहरू छिनिएको वर्षौं भयो
फेरि यो साल पनि होली आएको छ
तर देशमा रगतको होली
चलिरहेको बेला

---

[14] P]hg, k[= 17,

आफन्त र देशवासीको लासमाथि टेकेर

के होली खेलाई भो र !

मलाई होली खेल्ने मन छैन ।[15]

संरचनागत हिसाबले गद्य लयमा लेखिएको यस कवितामा एउटै अनुच्छेदभित्र ३० हरफ रहेका छन् । कतै-कतै कवितामा अन्त्यानुप्रास मिलाएको पाइन्छ । प्रथम पुरुष कथन ढाँचामा रचिएको र द्वन्द्वग्रस्त नेपालको वास्तविक चित्र कवितामा उतारिएको छ ।

४.२.१५. जाउँ कहाँ जाऊँ !!?

देशमा चलेको युद्धका कारण अन्जानमै ज्यान गुमाउनु पर्ने परिस्थितिले सबैतिर सन्त्राश छाएको छ, त्यसैले बसौँ कसरी बसौँ मर्ने बाँच्ने टुङ्गो छैन, जाऊँ कहाँ जाऊँ जाने ठाउँ छैन भन्ने विषयलाई कविताले अगाडि सारेकाले कविताको शीर्षक **जाऊँ कहाँ जाऊँ!!?** अत्यन्त सार्थक भएको छ । यो सुन्दर शान्त देशमा कसका आँखा लागेर हो वा कहाँनेर त्रुटि भएर हो, जता गयो उतै गोली र बारुदको धुवाँले देश आक्रान्त भएको छ भन्ने प्रसङ्ग कविताभरि घुमेको छ । अहिले के हुन्छ वा भरे के हुन्छ भन्ने त्रासमा बाँच्नु परेकाले आफ्नो गाउँबस्ती आफैलाई परदेश र विरानो लाग्न थालेको छ । यी हिमाल, तराई, पहाड अनि यो माटो र धरती सधैँ याद आइरहने भएकाले चटक्क छोडेर हिड्न पनि नसकिने अनि अशान्तिले बस्न पनि नसकिने दोसाँधमा जीवन बिताउनु परेको वाध्यतालाई कवितामा यसरी व्यक्त गरिएको छ :

यी मेरा हिमालहरू

तराई, पहाड कुना कन्दराहरू

यो माटो, यो धरती

कहाँ बिर्सन सकिन्छ र !

जाउँ कहाँ जाउँ

आफ्नो माटो छाडेर [16]

प्रथम पुरुष कथन पद्धतीय ढाँचामा रचित यस कवितामा सरल भाषा र कोमल पदविन्यासद्वारा हामी नेपालीले भोग्नुपरेको पीडा अत्यन्त कारुणिक तथा दयनीय रूपमा गद्य

---

[15] P]hg, k[= 18,

[16] P]hg, k[= 19,

लयमा व्यक्त गरिएको छ । एउटै अनुच्छेदमा समेटिएको २४ हरफे यस कविताको भाव समसामयिक परिवेशमा अझ सफल एवम् सार्थक देखिन्छ ।

४.२.१६. जीवन यात्रा

विराटनगर (४ भाद्र, २०५६) मा रचना गरिएको यस कवितामा जीवनलाई समुद्रको पानी, सुन्दर फूलसँग तुलना गरिएको छ । जसरी पानी बगेर जान्छ, फूल फुल्छ अनि ओइलाएर झर्छ, त्यसैगरी जीवन एउटा यात्रा हो, यो कुनै पनि बेला टुङ्गिन सक्छ, तसर्थ यसलाई समयमै लक्ष्यमा पुऱ्याउन सक्नुपर्छ भन्ने विचार अगाडि सारिएकोले **जीवन यात्रा** शीर्षक सार्थक एवम् सुहाउँदो देखिन्छ ।

एउटै अनुच्छेदमा संरचित यस गद्य कवितामा जम्मा २६ हरफ रहेका छन् । गद्यशैलीमा आफ्नो सैद्धान्तिक ओज लिएर देखापरेको यस कवितामा प्रतीकहरूको गौरवपूर्ण साजसज्जा पाइन्छ । प्रथम पुरुष कथन पद्धतिमा आधारित खँदिलो संरचना यस कवितामा पाउन सकिन्छ । अङ्ग्रेजी वाक्यको समेत प्रयोग गरिएको यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज छ ।

अर्थपूर्ण यात्रा पूरा गर्नु पर्ने भएको हुँदा जीवनलाई यात्रामा सरिक गराउनु पूर्व र पश्चात्समेत गहन ढङ्गले विचार पुऱ्याएर मात्र सही मार्गमा हिडाउनुपर्ने नत्र जीवन अर्थहीन हुने सन्देश कविताले अगाडि सारेको छ । यस कविताले जीवनको परिभाषा, जीवनको मूल्य अनि जीवन बाँच्ने कलालाई आत्मसात् गरी यात्रामा आएका अवरोधहरूलाई पन्छाउँदै लक्ष्यमा पुग्नुपर्ने भाव व्यक्त गरेको छ । अर्थपूर्ण यात्रा अविचलित भएर गरेमा पक्कै लक्ष्यमा पुगिने प्रसङ्ग कवितामा यसरी आएको छ :

यात्रा भर्खरै सुरु भएको छ
या हुनै लागेको छ
लक्ष्यमै पुगिन्छ एकदिन
नत्र लक्ष्यको नजिकै त पक्कै पुगिन्छ !
फगत यात्रा होइन .... अर्थपूर्ण यात्रा
अविचलित भएर गन्तव्यमा नपुगेसम्म
कहिल्यै ढिलो हुँदैन यात्रा

ढिलो भएको छैन । [17]

जीवनमा गरिने यात्रालाई भन्दा पनि जीवन नै एउट यात्राका रूपमा चित्रण गरिएकाले यसलाई सही ढङ्गले हाँक्नुपर्ने नत्र जीवन बर्वाद हुने सन्देश अगाडि आएको छ । यस कविताले बोकेको भाव भने समसामयिक परिवेशसँग मिल्ने हुनाले गहन तथा मार्मिक छ ।

४.२.१७. आजकल नेताज्यूलाई आराम छैन

यो कविता आलोकले विराटनगर (१५ असोज, २०५५) मा बस्दा रचना गरेका हुन् । देशको ढुकुटी रित्याएर देशविदेश घुम्दै ऐसआराममा जीवन बिताइरहेका राष्ट्रघाती नेताहरूले जसरी भए पनि आफू र आफन्तहरूको स्वार्थपूर्ति नै सर्वेसर्वा भन्दै राष्ट्रलाई बेवास्ता गरिरहेका छन् , तैपनि फूर्सद नभएको नाटक गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा तिनै स्वार्थी नेताहरूप्रति व्यङ्ग्य गरिएकाले शीर्षक व्यङ्ग्यात्मक रूपमा सार्थक छ । देशको ढुकुटीमा रजाइँ गर्दै आफू र आफन्तको मात्रै ख्याल गरी देश विदेशको भ्रमणमा रमाउने अनि भाषणमा भने राष्ट्र र राष्ट्रवासीका लागि ठूलो त्याग गरेको नाटक गर्ने आजका स्वार्थी नेताहरूप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको यस कवितामा औँठा छाप नेताका कारण आज देश विग्रदै गएको यथार्थलाई उजागर गरिएको छ । मह काढ्नेले हात चाट्छ भन्ने उखानलाई गलत अर्थ्याएर आफ्नो ढुकुटी भर्न व्यस्त नेताहरूले राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोग गरी ठड्याएका ठूला महलहरूमा अब छिट्टै जनताले धावा बोल्ने छन् भन्ने शङ्खघोष कवितामा खचाखच भएर आएको छ । अमृत पनि बढी भए विष बन्छ भन्ने प्रसङ्गलाई आधार बनाएर नेताहरूलाई अति नगर्न आग्रह गरिएको यस कवितामा जनताका आँखामा छारो हाल्ने खेल बन्द गर्न यसरी सचेत गराइएको छ :

अब त अति नै भो
बन्द गर यी नाटकहरू !
जनताको आँखामा
छारो हाल्ने खेलहरू !
समय आउँदैछ
तिम्रा कर्तुतहरूको भण्डाफोर गर्ने
तिम्रा महलहरूमा जनताले धावा बोल्ने । [18]

---

[17] P]hg, k[= 20,

आत्मपरक प्रथम पुरुषात्मक कविकथन पद्धतिको रूपरेखामा आत्ममन्थनको क्रममा प्रायः भाव व्यङ्ग्यमय भएको छ । देशको वास्तविक अवस्था, नेताहरूको स्वभाव र शैलीप्रति चिन्तन मनन र कविको लामो अनुभवका साथै अध्ययनको सार तत्त्वलाई यहाँ मूल कथ्यका रूपमा लिइएको छ । कोमल गद्य कवितात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा तीन अनुच्छेदभित्र लामा छोटा गरेर जम्मा ५१ हरफ रहेका छन् । नेताहरूको जीवनका यथार्थलाई यहाँ वर्णणात्मक शैलीमा व्यक्त गरिएको छ । सरल र सहज भाषाशैलीमा व्यङ्ग्यात्मक पाराले खराब नेताको चरित्र उतार्न कवि सफल बनेका छन् ।

४.२.१८. मन

कविता क्यालेण्डर (२०५४) मा प्रकाशित आलोकको दुःखेको मनलाई विश्लेषण गरिएको छोटो कविता हो । मनकै सेरोफेरोभित्र रहेर दुःखेको मन, क्षतिग्रस्त मन, टुटेको मन आदि मनकै विविध रूपलाई छर्लङ्ग पारिएकोले **मन** कविताको शीर्षक उपयुक्त देखिन्छ । विशेष गरी सुखी मनभन्दा दुःखी मनकै बढी चर्चा कवितामा गरिएको छ । मन दुखेको छ तर कहाँ दुखेको छ थाहा छैन भन्दै घाउ छ तर कहाँ छ त्यो पनि थाहा नभएको प्रसङ्गलाई उठाएर दुर्घटनाग्रस्त र क्षतिग्रस्त मनले अतृप्त चाहना र फगत सपनाहरू जोड्ने प्रयास गरेको छ । अनायासै मन टुट्ने र दुख्ने हुँदा दुख्नु सायद मनको धर्म नै हो भन्ने निराशा कवितामा यसरी आएको छ :

मन न हो,
यसै पनि दुख्तोरहेछ
मन न हो,
यसै पनि टुट्तोरहेछ
दुख्नु सायद उसको धर्म हो । [19]

दुखेको मनलाई नदुखाउनु सान्त्वना दिने हार्दिक भावको सम्प्रेषण यसमा सुकोमल र सरल भाषामा हुन पुगेको छ । गद्यात्मक शैलीमा एउटै अनुच्छेदभित्र १३ हरफमा कविता संरचित छ । तृतीय पुरुष कथन पद्धतिमा रचिएको यस कवितामा मन नै मुख्य तत्त्वका रूपमा आएको छ ।

---

[18] P]hg, k[= 22,
[19] P]hg, k[= 23,

४.२.१९. मृत्यु पराजित भएको छ

विराटनगर (८ कार्तिक, २०५४) मा स्वर्गीय नेता श्री गणेशमान सिंहप्रति शब्द श्रद्धाञ्जलि स्वरूप लेखिएको शोक कविता हो । मृत्यु भनेको मर्नु वा हराउँनु र विलाउनु हो तर वीर गणेशमान मरेर पनि अमर भए, उनी सदासदाका लागि नेपाली मन मस्तिष्कमा अमीट छाप छोड्न सफल भए भन्ने भावलाई कविताले बोकेकाले **मृत्यु पराजित भएको छ** शीर्षक उपयुक्त छ । ती महान् नेता हिमालहरूमा, तराईका फाँटहरूमा, लेक र बेंसीहरूमा, पहाडका कुना र कन्दराहरूमा अनि सम्पूर्ण नेपालीका मुटुहरूमा यत्रतत्र सर्वत्र व्याप्त छन् भन्ने सन्दर्भलाई उठाएर राष्ट्र, राष्ट्रियता र प्रजातन्त्रका लागि आफ्नो सारा जीवन समर्पित गर्दै युद्ध लडेर जिते, ती स्वाभिमानी महान् नेपाली कहिल्यै मर्दैनन् सधैं अमर रहनेछन् भनिएको छ । कहिल्यै कसैका सामु झुकेनन् जनताका लागि शिर ठाडो पारेर अमर रहन सफल भएकाले मृत्युले स्वयम् पराजित हुनुपरेको यथार्थलाई कवितामा व्यक्त गर्न यस्तो प्रयास गरिएको छ :

जसका लागि युद्धहरू लड्यो र जितेरै छाड्यो
त्यो स्वाभिमानी महान् नेपाली
कहिल्यै कसैसँग झुकेन
ऊ अमर भएको छ
उसँग
मृत्यु स्वयम् पराजित भएको छ ।[20]

मृत्यु चिन्तनलाई कलात्मक बान्कीमा भावमय सञ्चार गर्न पुगेको यस कवितामा गद्य साङगीतिक रन्कोको गुञ्जन पाइन्छ । दुई अनुच्छेदमा रचना गरिएको २० हरफे यस कवितामा तृतीय पुरुष कथन पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.२०. मेरी प्रेयसी पाख्रीबास

साहित्यिक सङ्गमा प्रकाशित (२२ मङ्सीर, २०५२) पाख्रीबास, धनकुटामा रचना गरिएको **मेरी प्रेयसी पाख्रीबास** प्रकृति प्रदत्त कविता हो । पाख्रीबाससँग केही समयका लागि बिछोड भए तापनि पुनः पाख्रीबास जान पाएकोमा खुसी व्यक्त गर्दै तिम्रो न्यानो काख मेरा लागि सर्वस्व हो भन्ने भाव कवितामा खचाखच भएर आएकाले **मेरी प्रेयसी पाख्रीबास** शीर्षक

[20] P]hg, k[= 24,

सार्थक छ । पाखीबासलाई आफ्नी प्रेयसीका रूपमा तुलना गरिएकोले कवि पाखीबासप्रति कति आशक्ति राख्दा रहेछन् भन्ने कुराको सहज अनुमान लगाउन सकिन्छ । पाखीबासमा पहिले बसेको र बीचमा छोडेर जानुपरेको पीडालाई लयात्मक बान्कीमा व्यक्त गर्दै तिम्रै यादले पुनः पाखीबास आएको प्रसङ्गबाट पनि सहजै भन्न सकिन्छ उनी पाखीबासप्रति कति तानिएका छन् । प्रकृतिप्रतिको मोहलाई मुक्तकण्ठले प्रशंसा गरिएको यस कवितामा पाखीबासको मायाको स्पर्श, पाखीबासले गरेको स्वागत, त्यहाँका पहाड, हिमाल, डाँडाकाँडा, फूल, लता, जुनेली रात, आदि एक एकलाई कविले स्मरण गरेका छन् । तिमीसँगको बिछोडले नहाँसेको, नरमाएको धेरै भयो भन्दै विछोडको पीडाले भत्भती छाती पोलेकोले पाखीबास तिमीलाई सम्भिएर एकपटक फर्किएर आएको छु भन्नुले कवि पाखीबासप्रति आकर्षित भएको किटान गर्न सकिन्छ । कवि प्रकृतिप्रति यसरी भाव विह्वल बनेका छन् :

सपनाहरूको खेती गर्दागर्दै
थाहै भएन
यत्तिका वर्षहरू वितिसकेछन्
तिम्रै यादले
मन नहाँसेको धेरै भयो
मन नरमाएको धेरै भयो [21]

अन्त्यानुप्रास युक्त यस कवितामा दुईवटा अनुच्छेदभित्र २८ हरफ रहेका छन् । गद्य लयमा रचना गरिएको प्रकृतिप्रेमी कविको प्रकृति प्रेमलाई भल्काइएको एक उत्कृष्ट कविता हो **मेरी प्रेयसी पाखीबास** । प्रथम पुरुष कथन ढाँचामा प्रकृतिलाई तिमी भनी प्रेयसीका रूपमा सम्बोधन गरिएको सुन्दर कविताले प्रकृतिविना मानिसको जीवन निरर्थक हुन्छ भन्ने भाव अगाडि सारेको छ । जीवनमा प्रेयसीको जति भूमिका छ त्यतिनै प्रकृतिको पनि मानव जीवनमा भूमिका हुन्छ भन्ने यथार्थलाई प्रकृतिलाई मानवीकृत गरिएकोबाट बुझ्न सकिन्छ ।

४.२.२१. मेरै माटो प्यारो छ

मनिला, फिलिपिन्स (१ जुन, १९९३) मा रचना गरी **गोरखापत्र** (७ जेठ, २०५१) मा प्रकाशित आलोकका राष्ट्रिय भावना साटिएका उत्कृष्ट कवितामध्येको एउटा कविता हो -**मेरै**

---

[21] P]hg, k[= 25,

माटो प्यारो छ । आलोकको **मेरै माटो प्यारो छ** कविता हिमाल, पहाड र तराई मिलेर बनेको सुन्दर देश नेपालको वर्णन गर्न सक्षम छ । यो कविता राष्ट्रिय चिन्तनको प्राकृतिक धरातलमा राष्ट्रप्रेमलाई मूल कथ्य बनाएर देशप्रेमी भावलाई व्यक्त गर्ने राष्ट्रवादी आकाङ्क्षाको अभिव्यक्ति बनेकाले यसको शीर्षक शतप्रतिशत सार्थक छ । विविध भौगोलिक बनावटले सिङ्गारिएको नेपाल वास्तवमै प्रकृतिको अनुपम उदाहरण बन्न पुगेको प्रसङ्गलाई कवितात्मक शैलीमा व्यक्त गरिएको छ । हिमाल, पहाड, तराईका साथमा माया, माटो, ममता, विश्वास, इमान, कर्म, धड्कन अनि लेकबेँसी र खोँचहरूको अलिकति-अलिकति मात्रा मिलेर सुन्दर देश नेपालको निर्माण भएको छ । नेपाललाई विश्वकै उत्कृष्ट देशका रूपमा चित्रण गरिएकाले आर्थिक रूपमा विपन्न भएर पनि हाम्रो देश महान् भएको भाव कविताको मूल मर्म हो । हामीसँग पैसा छैन, इमान छ, विश्वास छ, त्यसैले मेरै माटो प्यारो छ भन्दै लेख्छन् :

तिमीहरूको पैसाले शान्ति किन्न पाइने भए,
इमान र विश्वास किन्न पाइने भए
दुनियाँ अर्कै हुन्थ्यो
हामी जे छौँ ठीकै छौँ
मलाई त मेरै हिमाल प्यारो छ
मलाई त मेरै माटो प्यारो छ । [22]

गद्यात्मक शैलीमा दुई अनुच्छेद योजनामा रचिएको २५ हरफे सुन्दर यस कविताले बोधगम्य भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । अन्त्यानुप्रासको ख्याल गरिएको यो कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.२२. मृत्यु मेरो नजिकैबाट गयो

उहान, चीनमा हुँदा रचना गरिएको र पछि **गोरखापत्र** (१७ पुस, २०५०)मा प्रकाशित मृत्युसम्बन्धी लेखिएको कविता हो **मृत्यु मेरो नजिकैबाट गयो** । मृत्यु जस्तो शाश्वत् सत्यलाई उठाएर कोरिएको जीवनवादी दृष्टिकोणलाई अगाडि सार्दै मृत्यु हरक्षण वरिपरि नै घुमिरहेको छ होसियार भन्ने चेतावनीपूर्ण कविता भएकाले शीर्षकसित तादात्म्य राख्न सफल रहेको छ । मानिसको जीवनमा मृत्यु कुनै पनि बेला आउन सक्छ, त्यसैले मृत्युसँग कसैको केही नलाग्ने र हरक्षण हाम्रै वरिपरि घुमिरहने भएकाले जति बाँचिन्छ राम्रो काम गरेर बाँच्नु पर्ने सन्देश कवितामा व्यक्त गरिएको छ । देश र मानवताका लागि केही गरेर मात्र मर्नु असल मानिसको

[22] P]hg, k[= 26,

कर्तव्य भएकाले छोटो समयमा नै विकास र शान्तिको पथमा निरन्तर अगाडि बढी हाल्नुपर्छ नत्र मृत्युले कुनै बेला आफ्नो पोल्टामा हान्न सक्छ भनिएको छ । जीवनका पाइला-पाइलामा मृत्युको छायाले पछ्याइरहेकाले सबै मिलेर शान्ति र सद्भावपूर्ण वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्ने तर्कलाई कविले यसरी अगाडि सारेका छन् :

समय धेरै छैन
स-साना कुराहरूमा न अल्मलिइ
विकास र शान्तिको पथमा
बढ्नु छ अगाडि
निरन्तर अगाडि ‼[23]

भाषिक सरलता भएर पनि गम्भीरता, कलात्मकता र उच्च जीवनबोधले कविता मार्मिक बनेको छ । गद्यात्मक लयमा रचिएको तीन अनुच्छेदयुक्त २५ हरफे यस कवितामा प्रथम पुरुष कथन पद्धतिको ढाँचा अपनाइएको छ । कुनै पनि उमेरको मानिस कुनै पनि बेला मृत्युको मुखमा पर्न सक्ने वास्तविकतालाई मध्य नजर राखेर मृत्यु प्रत्येक मानिसको वरिपरि घुमिरहेको हुन्छ, त्यसैले बाँचेको जीवन प्राणी हितका लागि खर्च गरौं भन्ने सन्देश कविताभरि छचल्किएको छ ।

४.२.२३. चेयर्स बेजिङ्ग !

बेजिङ, चीन (२० मे, १९९३) मा रचना गरिएको र पछि **गोरखापत्र**मा प्रकाशित **चेयर्स बेजिङ्ग** कविता बेजिङको सुन्दरताप्रति आकर्षित भएर लेखिएको प्रकृतिप्रेमी कविता हो । बेजिङको विशेषगरी सुन्दरता इतिहास र महानताको बारेमा धेरै कुरा सुनेको तर साक्षात्कार हुन नपाएको र संयोगले त्यो अवसर पनि प्राप्त हुँदा साच्चिकै सुनेको भन्दा पनि भव्य रूप देख्न पाउँदा खुसीले चेयर्स गर्न पुगेको प्रसङ्ग कवितामा समेटिएकोले **चेयर्स बेजिङ्ग** शीर्षक सफल एवम् सार्थक मान्न सकिन्छ । धेरै पहिलेदेखि बेजिङसँग भेट गर्ने सपना साँचेको र आज त्यो सपना साकार हुँदा बेजिङले देखाएको सदासयता, स्नेह र आतिथ्यले आफू पग्लिएको प्रसङ्ग उठाएर सुन्दर बेहुली जस्ती सजिएकी बेजिङप्रति आभार प्रकट गरेका छन् । कविले आफू र सम्पूर्ण नेपालीका तर्फबाट बेजिङलाई लाखौंलाख शुभकामनासहित मित्रता अमर रहोस् भनि चेयर्स यसरी गरेका छन् :

सम्पूर्ण नेपाली मित्रहरूको तर्फबाट

[23] P]hg, k[= 27,

मेरो लाख -लाख शुभकामना बेजिङ्ग तिमीलाई

हाम्रो मित्रता अमर रहोस् !!

चेयर्स !![24]

एकवचन प्रथम पुरुष (कवि कथयिता) ले बेजिङ (द्वितीय पुरुष -तिमी) लाई गरेको प्रशंसा कवितामा आदि, मध्य तथा अन्त्यानुप्रासीय चामत्कारिक काव्य शिल्पमा गद्य साङ्गीतिकताको मधुर गुञ्जन प्रवाहमय छ । एउटै अनुच्छेदभित्र लामा छोटा गरी २५ हरफ रहेका छन् । भाषिक सरलता भए पनि प्राकृतिक सुन्दरता, गम्भीरता र कलात्मकता यस कविताका वैशिष्ट्य हुन् ।

४.२.२४. तिमी

विराटनगर (१६ श्रावण, २०४८) मा रचना गरिएको र **लघुआयाम**मा प्रकाशित आलोकको छोटो कविता हो **तिमी** । कवितालाई तिमी सम्बोधन गरी कविताप्रतिको मोहलाई दर्शाइएको यस कविताको शीर्षक चयन उपयुक्त छ । कविको जीवन नै कविता भएकाले कवितालाई हृदयकी रानी अनि प्रेमकी खानी भन्दै कवितासँगै जीवन बिताउन पाइयोस् भन्ने अभिव्यक्ति कवितामा सहजै पाउन सकिन्छ । कविताले नै कविलाई अमर तुल्याउने भएकाले कवितासँगको सम्बन्ध अटुट रहोस् भन्ने भाव कविले अगाडि यसरी सारेका छन् :

तिमी मेरो सुन्दर कविता

तिमी मेरो अमर कृति

अनन्त अनन्तसम्म

अटुट रहोस् हाम्रो प्रीति ।[25]

यस कवितामा कविको आत्मालाप (एकवचन प्रथम पुरुष) कविताका उपर (दोस्रो पुरुष) तिमी कथन गर्न पुगेको छ । अन्त्यानुप्रासीय चमत्कारको प्रयोग गरिएको गद्य सङ्गीतमा प्रवाहित यस कवितामा दुई अनुच्छेदमा आठ हरफको आयोजना गरिएको छ । भाषा सरल र सहज देखिने यस कवितामा कवितालाई तिमी भनेर प्रेमिकाका सापेक्षतामा राखेको पाइन्छ ।

४.२.२५. युद्धहरू

---

[24] P]hg, k[= 28,
[25] P]hg, k[= 29,

पाखीबास, धनकुटा (२ असोज, २०४७) मा रचना गरिएको सशक्त कविता हो **युद्धहरू** । २०४६ सालको जनआन्दोलनले जनतामा केही खुसी छाए पनि ढुक्क भएर बस्न नहुनेतर्फ सचेत गराउँदै प्रतिगामीहरू विरुद्ध युद्ध लड्न बाँकी रहेको कुरा अगाडि सारिएकाले कविताको शीर्षक **युद्धहरू** विषयवस्तुसँग निकट सम्बन्ध राख्न सफल छ । २०४६ सालको जनआन्दोलनले ३० वर्षे लामो पञ्चायती कालरात्रीलाई हटाएर बहुदलीय व्यवस्थाको प्रार्दुभाव गराएको क्षणलाई स्मरण गर्दै राष्ट्र र राष्ट्रियताका लागि अझै खतरा हुन सक्ने भएकाले चुप लागेर नबसी प्रतिगामीहरूका विरुद्ध निरन्तर युद्ध लडिरहनु पर्ने तर्फ जनतालाई सचेत गराउने काम कविताले सशक्त रूपमा अगाडि सारेको छ । प्रजातन्त्रका लागि एउटा सानो युद्ध मात्र लडेका छौँ र यस्ता युद्धहरू धेरै लड्न बाँकी भएकाले हिम्मत नहारी अटल भएर विरोधीहरूका विरुद्ध एकजुट भएर लडिरहनु पर्ने भाव कवितामा खचाखच भएर आएको छ । प्रतिगामीहरू जनताको अधिकारमाथि कुठाराघात गर्न सल्बलाउन सक्छन्, त्यसैले जनता होसियार भन्दै राष्ट्रघाती विरुद्ध खबरदारी यसरी लगाइएको छ :

खबरदार !
ती निर्दोष लहरमाथि
खेलवाड नगर
नबिर्स !
ती लहरहरू त्यत्तिकै सशक्त पनि हुन सक्छन्
ती हिंस्रक बाघझैं
तिमीहरूमाथि आइलाग्न पनि सक्छन् । [26]

कविले जनताको ठूलो बलिदान र कुर्बानीबाट प्राप्त भएको प्रजातन्त्रमा बढ्दै गएको विकृति र विसङ्गतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य गर्दै देशका सबै वर्गहरूले प्रजातन्त्रको अनुभूति प्राप्त गर्न सङ्घर्ष गरिरहनु पर्ने प्रसङ्ग कोट्याएका छन् । गद्य सङ्गीतको प्रवाहपूर्ण लयका रन्कामा चमत्कारपूर्ण प्रतीकहरूको प्रयोगले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको छ । एउटै अनुच्छेदभित्र लामा-छोटा गरेर ३५ हरफ आएका छन् । कोमल भाषाशैलीको माध्यमबाट प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिमा जनतालाई युद्ध गरिरहन आह्वान गरिएकाले राष्ट्रियताका सवालमा कविता स्तरीय बन्न पुगेको छ ।

[26] P]hg, k[= 30,

४.२.२६. मेरो कुलुङ

विराटनगर (७ कार्तिक, २०४५) मा रहदा आफ्नो जन्मभूमि कुलुङको यादमा छट्पटिएर लेखिएको प्रकृतिप्रेमी कविता हो । जन्मभूमिलाई छोडेर अन्यत्रै बस्नु पर्दाको पीडालाई कविताभरि व्यक्त गरेर जन्मभूमिप्रति गर्नु पर्ने दायित्व पूरा गर्न छिट्टै फर्किने वाचासमेत व्यक्त गरिएको यस कविताको शीर्षक **मेरो कुलुङ** सार्थक छ ।

कवितामा सिद्धिचरण श्रेष्ठको ओखलढुङ्गा कविताको प्रभाव सजिलै देख्न सकिए तापनि कवि आफ्नो जन्मस्थान कुलुङप्रति साँच्चिकै भावविह्वल बनेका छन् । जीवन निर्वाहका क्रममा हिजोजस्तो लाग्छ कुलुङसँग विदा भएर हिँडेको तर आज धेरै वर्ष बितिसके तैपनि तिम्रो शीतल काखमा फर्कन पाएको छैन भन्दै कवि कुलुङसँग माफी माग्दै पुनः छिट्टै फर्कने खबर गाउँबेंसी, सालघारी, झरना, फूल, वनपाखा, चराचुरुङ्गी, नदीनाला सबैलाई पठाइरहेका छन् ।

आफ्नो जन्मभूमिमा आजकल मादल र मारुनी, देउसी र भैलो देख्न र सुन्न पाइन्छ कि पाइँदैन भन्दै कुतूहलता व्यक्त गरेका छन् कविले सिङ्गो कविताभरि । जति टाढा बसे पनि मेरो हृदयभरि कुलुङकै तस्विर सजिएको छ भन्दै कवि सानोमा खेलेको, घुमेको अनि लडिबुडी गरेको स्मरण ताजै रहेकाले अब चाँडै कुलुङ फर्किने बाचा गर्न पुग्दछन् । प्रकृतिलाई केन्द्रमा राखेर रचना गरिएको यस कवितामा नेपाल सुन्दर गाउँहरूको रमणीय भूमि हो भन्ने वास्तविकतालाई खुलासा गरिएको छ । प्राकृतिक सुन्दरतालाई सबै मिलेर जोगाउनु पर्ने सङ्केत कवितामा यसरी आएको छ :

सुनेथें,
तिमीलाई धेरैले चोट पुऱ्याए रे !
तिम्रो मातृत्वलाई बदनाम गरे रे !!
मेरो कुलुङ अब उजाड हुन लाग्यो रे !!![27]

कवितालाई जम्मा पाँच अनुच्छेदभित्र लामा छोटा गरेर ४७ हरफमा आयोजना गरिएको छ । गद्यलयमा रचना गरी कतै कतै अन्त्यानुप्रासलाई समेत ख्याल गरिएको पाइन्छ । प्राकृतिक वर्णनमा केन्द्रित यस कवितामा कविले (प्रथम पुरुष) कुलुङप्रति (दोस्रो पुरुष) बिछोडिएकोमा खेद प्रकट गर्दै पुनः छिट्टै आउने बाचा गरेका छन् । सरल र सहज भाषाशैलीको माध्यमबाट

[27] P]hg, k[= 32,

आत्मकुण्ठालाई कविताभरि पोख्न कवि सफल बनेका छन् । वर्णविन्यासका हिसाबले कविता अलि खस्किएको छ । कुलुङ हुनुपर्नेमा कुलुङ्ग जस्ता धेरै गल्ती भेटिन्छन् ।

४.२.२७. नियति

नियति विराटनगर (८ माघ, २०४४) मा रचना गरिएको भाग्य सम्बन्धी विविध प्रसङ्गलाई उठाइएको कविता हो । आफूले राम्रो गर्दागर्दै पनि बदलामा थुप्रै चोट र घातहरू पाउनु अरु केही नभएर नियति नै हो भन्ने विषयलाई कविताले प्रस्ट्याएकाले कविताको शीर्षक **नियति** युक्तिसङ्गत देखिन्छ । नैतिकता र इमान्दारिताको अभावमा आफूले राम्रो गरे पनि नराम्रो हुने भएकाले कसैले पनि विश्वासलाई विश्वासघात गर्न नहुने भाव कविताले अगाडि सारेको छ । गुनको बदला बैगुन गर्ने स्वार्थीहरूलाई आदर्श जीवनतिर अग्रसर हुन सचेत गराइएको यस कवितामा नैतिकताको परिभाषा नै फेरिएको पो हो कि त भन्ने निराशा व्यक्त गरिएको छ । कविकै शब्दमा यसरी हेर्न सकिन्छ :

के आजकल
नैतिकताको परिभाषा नै फेरिएको हो ?
कस्तो उकुसमुकुस संसार
सासै थुनिएलाजस्तो परिवेश
क्षतिग्रस्त सपनाहरू
यस्तो लाग्छ
यो हाम्रो नियति नै हो । [28]

कवितामा गहिरिएर विचरण गर्दा कता-कता कविले नियतिवादलाई प्रसय दिएका हुन्कि जस्तो लाग्छ, तथापि आज मान्छे निहीत स्वार्थका लागि नाङ्गिदै छ होसियार भन्ने सन्देश कवितामा भेट्न सकिन्छ । यस कविताको भाषाशैली सरल र रसिलो छ । एउटै अनुच्छेदमा संरचित २४ हरफे गद्य लयात्मक कविताका रूपमा यस कवितालाई स्वीकार गर्न सकिन्छ । प्रथम पुरुष कथन ढाँचामा आफ्नो स्वरूप धारण गरेको यस कविताले विश्वास घात नगर्न सबैलाई आग्रह गरेको छ ।

[28] P]hg, k[= 34,

४.२.२८. सडकको खोजीमा

सडकको खोजीमा शीर्षक कविता **अठोट** त्रैमासिक (जेठ -कार्तिक, २०४३) मा प्रकाशित राष्ट्रिय भावना बोकेको देशप्रेमी कविता हो । गद्य कवितात्मक लयमा आधारित एउटै अनुच्छेदभित्र लामा छोटा २६ हरफात्मक प्रवाहमा यो कविताले पूर्णता पाएको छ । राष्ट्रलाई उठाएर सगरमाथामा पुऱ्याउन सबै नेपालीले एउटै सोचका साथ उन्नतिको बाटो पक्रन सक्नुपर्छ भन्ने भावलाई घुमाउरो तरिकाले **सडकको खोजी** भनिएकाले शीर्षक सार्थक छ । प्रथम पुरुष बहुवचनको कथन ढाँचामा कविताले स्वरूप निर्धारण गरेको छ । सरल, सुमधुर भाषाशैलीले कवितालाई अझ उच्चता प्रदान गरेको छ । जीवनका पाटाहरूमा अनगिन्ति बाटाहरू छन् र ती बाटाहरूमध्ये सही बाटोलाई पहिल्याएमा मात्र राष्ट्रको उन्नति हुन्छ भन्ने भाव कवितामा प्रतिकात्मक रूपमा विभिन्न प्रतीकका माध्यमबाट व्यक्त भएको छ । राष्ट्रिय उन्नतिका लागि सबै नेपाली एकजुट भएर एउटै लक्ष्यतिर अगाडि बढ्नु पर्ने र त्यसमा बाधा खडा भए सबै नेपाली हातहरूले पन्छाउनु पर्ने विचारलाई यसरी व्यक्त गरेका छन् :

> **बाटोमा**
> **केही व्यवधानहरू छन्**
> **केही अवरोधहरू छन्**
> **तिनलाई**
> **डेढ करोड हातहरूले पन्छाएर**
> **एउटा सुनिश्चित**
> **फराकिलो राजमार्गमा पुगेर**
> **भेट हुनुपर्छ** [29]

कवितामा प्रगतिको राजमार्गमा निरन्तर अगाडि बढ्नुपर्छ भन्ने सकारात्मक सन्देशसहित देशप्रतिको माया र देशलाई प्रगतिको चुचुरोमा पुऱ्याउनुपर्छ भन्ने राष्ट्रियताको भावना अभिव्यक्त भएको छ ।

४.२.२९. आइफेलबाट सगरमाथालाई हेर्दा

पेरिस, फ्रान्स (२० डिसेम्बर, १९८५) मा रचना गरिएको र **गरिमा** (जेठ, २०५०) मा प्रकाशित आलोकद्वारा रचित राष्ट्रप्रतिको अगाध श्रद्धा व्यक्त भएको कविता हो **आइफेलबाट**

[29] P]hg, k[= 35,

सगरमाथालाई हेर्दा । खासगरी विदेशी भूमिमा रहदा पनि आफ्नो मातृभूमिप्रतिको माया कति हुन्छ भन्ने कुरा देखाउन सफल भएकोले कविताको शीर्षक **आइफेलबाट सगरमाथालाई हेर्दा** सार्थक छ । यस कविताको मुख्य विषय कविका मनमा आफ्नो देशप्रति कति आस्था र विश्वास रहेछ भन्ने कुरा देखाउनु नै हो । पेरिसको आइफेल टावरबाट दृश्यावलोकन गर्दा कविले विदेशी भूमिमा पनि नेपालका हिमाल, पहाड, तराई, लेक बेँसी, डाफे -मुनाल र लालीगुराँससँगै सगरमाथालाई देख्नुले उनको मनमा कति नेपालप्रतिको माया रहेछ भन्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ । बुद्धको देश, वीर सपूतहरूको देश, शान्त र सुन्दर प्राकृतिक छटाले भरिएको देश भनेर ख्याति कमाएको मेरो देशलाई सबैले आत्मामा राखेर अगाडि बढाउनु पर्ने विचार कविले व्यक्त गरेकाले राष्ट्रिय भावभूमिमा देशलाई छातीमा बोकेर विदेशी भूमिमा विचरण गरिरहदा पनि राष्ट्रकै चिन्ता गरेको पाइन्छ । आइफेल टावरबाट सगरमाथा देखेर कवि यसरी अचम्मित बनेका छन् :

अचम्मै भो
मैले आज
आइफेल टावरको टुप्पोबाट
मेरो प्यारो सगरमाथा देखेँ
मेरो सपनाको नेपाललाई देखेँ । [30]

गद्य कवितात्मक लयमा लेखिएको यस कवितामा आइफेल टावरको माथिल्लो भागमा नेपालको झन्डा अङ्कित गराएको देखेर महान् फ्रान्सेली मित्रहरूप्रति श्रद्धा व्यक्त गर्न पुग्दछन् कवि आलोक । अन्त्यानुप्रासको उचित प्रयोगले यसको लयमाधुर्य र भाषिक सौन्दर्य पनि आकर्षक नै बनेको छ । यो कविता तीन अनुच्छेदमा ३० हरफले पूर्ण भएको छ । यस कविताले कविको भित्री हृदयमा रहेको राष्ट्रप्रेमी भावना व्यक्त गरेको छ ।

४.२.३० आउ उत्सव मनाऔँ !

२०४६ सालको जनआन्दोलन सफल भइसकेपछि जनतामा छाएको खुसीलाई व्यक्त गर्नका लागि लेखिएको जनभावना अनुकूल कविता भएकोले रचनाकाल १५ असार २०४७

[30] P]hg, k[= 36,

हुनुपर्नेमा छपाइ सम्बन्धी गल्तीका कारण १५ असार २०४६ भएकाले त्यसलाई मिलाएर हेर्नुपर्ने देखिन्छ ।[31] देशमा बहुदल आएपछि समस्त नेपालीहरू शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, हार, गरिबी, अलमल आदिमा अल्झिएर बस्नु नपर्ने भएकाले सबै नेपाली मिलेर खुसियाली मनाऔँ भन्ने विचार कवितामा पाइने हुँदा कविताको शीर्षक सार्थक छ । देशबाट कालारात्रीले बिदा लिएर सुनौला सूर्यका किरणहरू छाइसकेका छन् अर्थात् जनताको शासन व्यवस्था सुरु भइसकेको छ, त्यसैले आऊ सबै मिलेर यो खुसीमा खुसी साट्दै रमाऔँ, उत्सव मनाऔँ भन्ने भाव कवितामा खचाखच भएर आएको छ । लामो समयदेखि मुर्झाएका अनुहारहरूमा, अन्धकारले छोपेका बस्ती र झुपडीहरूमा आशाका किरणहरू देखिन थालेका छन् भन्दै जनआन्दोलनबाट प्राप्त खुसीलाई गाउँबेँसी, गाउँ-सहर सबै मिलेर उत्सवका रूपमा मनाउँदै प्राप्त उपलब्धिलाई जोगाएर राखौँ भन्ने भाव कवितामा मुखरित भएको छ । कवि उत्साहित हुँदै यसो भन्दछन् :

हुस्सुहरू हटेका छन्
बादलहरू हटेका छन्
अब चारैतिर
उज्यालो छाएको छ
मुर्झाएका अनुहारहरूमा
छरिएका छन् मुस्कानहरू [32]

लामा छोटा दुई अनुच्छेदमा जम्मा २८ हरफ रहेका छन् । गद्यात्मक लयमा रचना गरिएको यस कवितामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग पाइन्छ । विभिन्न प्रतीकहरूको सफल प्रयोगले गर्दा यो गद्य कविता लयात्मक बन्नुका साथै कलात्मक दृष्टिले समेत सफल मानिन्छ । **युद्धहरू** शीर्षक कविताको विषयवस्तुसँग केहीहदसम्म मेल खाने यस कविताले पनि जनआन्दोलनबाट प्राप्त उपलब्धिलाई मुख्य आधार बनाएको पाइन्छ ।

४.२.३१ अब त अति नै भो

[31] zf]wgfosaf^ k|fKt hfgsf/L,
[32] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 37,

काठमाडौं (२ चैत्र, २०४४) मा रचना गरिएको यो कवितामा क्रान्तिको विगुल फुक्न आह्वान गरिएको छ । २००७ सालमा प्राप्त भएको शिशु प्रजातन्त्रलाई २०१७ सालमा हत्या गरी नेपाली जनतामाथि एकछत्र शासन गरिरहेका तानाशाहहरूलाई अति नगर जनता सडकमा उत्रिएपछि तिमीहरूको शासन समाप्त हुनेछ भन्ने खबरदारी कविताले लगाएकोले शीर्षक सार्थक छ । क्रान्ति नगरेसम्म जनताका हक र अधिकार स्थापित हुन नसक्ने विचार व्यक्त गर्ने आलोक यस कवितामा पनि क्रान्तिको पक्षमा उभिएका देखिन्छन् । अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, रोग, भोक, सबै सहेर रोईरोई बाच्नुभन्दा क्रान्तिको पक्ष लिएर ज्यानको बाजी लगाई हाँसीहाँसी राष्ट्रका लागि मृत्युवरण गर्न तयार हुनुमा नै जीवनको सार्थकता देखिन्छ भन्ने कुरा यहाँ व्यक्त भएको छ । देश र जनताका लागि खुसीका साथ आफ्नो बली चढाउन जनता तयार भैसकेका छन् होसियार राष्ट्रघातीहरू हो भन्ने भाव अगाडि सारेको पाइन्छ । यस कवितामा कविले शासकहरूबाट अति भएकाले जनतामा क्रान्तिको चेत पलाई सकेको र त्यसलाई रोक्न अब कसैले नसक्ने बताएका छन् । देशलाई जेलका रूपमा लिएर एकछत्र शासन गरी जनतालाई बुटले कुल्चिएर रजाइ गर्न चाहने तानाशाहहरु विरुद्ध गोलबन्द हुँदै अगाडि बढ्न ढिला भइसकेकाले जनता हो ननिदाऔँ, विउझ, उठ भन्ने क्रान्तिचेत कवितामा मुखरित भएको छ । हिजोसम्म रोईरोई बाँचेका जनता आज हाँसीहासी मर्न तयार छन् भनी कविले तृतीय पुरुषलाई (प्रतीकात्मक रूपमा समस्त नेपालीहरूलाई) भनेका छन् । एउटै अनुच्छेद योजनाभित्र समेटिएका लामा छोटा गरी ३१ हरफे यो गद्य कविता अत्यन्त ओजपूर्ण र सफल देखिन्छ । यसरी ३१ हरफ मिलेर एउटै अनुच्छेदको एकै प्रवाहमा पूरा भएको यस कविताले अपनाएको भाषाशैली झनै मिठासपूर्ण छ भन्ने कुरा यसरी प्रमाणित हुन्छ :

उठ -उठ हिमालहरू
उठ -उठ देशवासीहरू
धेरै भयो निदाएको
अबेर भैसक्यो, ब्युँझ अब
तोडिदेऊ यी जेल र हत्कडीहरू
फोडिदेऊ यी किल्लाहरू
अब क्रान्तिको बिगुल फुक्नुपर्छ ।[33]

४.२.३२ तस्वीर आफैं बोल्छ

[33] P]]hg, k[= 38,

लन्डन, बेलायत (२८ नोभेम्बर, १९८५) मा कोलम्बियाको आमैरोमा नोभेम्बर १९८५ मा भएको भीषण ज्वालामुखी विस्फोटबाट घर परिवार सम्पूर्ण गुमाएर एक्लै जीवितै निकालिएको १८ महिने बालकको ट्रेजेडीमा रचना गरिएको वियोगान्त कविता हो । भीषण ज्वालामुखी विस्फोटमा परी सबै सर्वस्वसहित आफन्तलाई गुमाएको सानो बालकको तस्विरसहित लेखिएको यस कविताको शीर्षक सार्थक छ । फगत एक्लो बन्न पुगेको बालकको हृदयविदारक तस्विरलाई हेरेर मनमा उठेका भावनालाई निष्ठुरी ईश्वर यस्तो वियोग किन पारेको भन्दै बालकप्रति दया र माया राख्न सम्पूर्ण मानिसलाई आह्वान गरेका छन् कविले यस कवितामा । अबोध बालक कुनै एक व्यक्तिको नभएर सम्पूर्ण मानव जातिको अनि यो धरतीको सन्तान भएकोले सबैले त्यसलाई माया र दया देखाउनु पर्ने सन्देश कविले अगाडि सार्दै ईश्वरप्रति आक्रोश यसरी पोखेका छन् :

कति निष्ठुरी हुनसक्छ ईश्वर पनि
कठै यो निरीह प्राणी
आफ्नो सम्पूर्ण गुमाएर
बाँचेको छ फगत एक्लै [34]

मानवताप्रति गहिरो धारणा व्यक्त गरेर लेखिएको यस कवितामा गद्य लयको प्रयोग पाइन्छ । एउटै अनुच्छेद योजनामा १९ हरफ समेटिएका छन् । प्रथम पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोगमा कविताले पूर्णता पाएको छ । भावका दृष्टिले पनि यो कविता दया, माया र मानवताका पक्षमा उभिएकाले अत्यन्त मार्मिक तथा हृदयस्पर्शी छ । आगन्तुक शब्दको बीचको मात्रा ह्रस्व लेखिनु पर्ने भए तापनि तस्वीर लेखिएकाले वर्णविन्यासगत कमजोरी कवितामा देखिन्छ ।

४.२.३३ मृत्युबोध

अठोट त्रैमासिक (जेठ -कार्तिक, २०४१) मा प्रकाशित मृत्यु सम्बन्धी लेखिएको कविता हो । जन्मिएपछि मर्नु प्राकृतिक नियम हो, त्यसैले मर्नु पूर्व नै जीवनमा केही महत्त्वपूर्ण काम गर्नुपर्छ भन्ने भाव कविताले बोकेकाले प्रतीकात्मक रूपमा शीर्षक सुहाउँदो र उचित छ तथापि यसको शीर्षक **आवाज** राखेको भए अझै सुहाउँदो हुने थियो । आज आकाश अँध्यारो छ अनि सहर सुनसान देखिएको छ, सायद मृत्युको बोधले होला क्षीण आवाजहरू दिशाविहीन बनेका

[34] P]hg, k[= 39,

छन् । मृत्यु वास्तविक सत्य हो, त्यसैले मृत्युदेखि डराउनुभन्दा मृत्युहुनु पहिले नै केही महत्त्वपूर्ण काम गरी आफूलाई अमर तुल्याउनु पर्ने भाव कवितामा समेटिएको छ । समयमै आफूलाई मजबुत पार्दै सिङ्गो राष्ट्रका लागि केही गर्नुपर्ने सन्देश कवितामा लुकेको छ । केही गर्नु पर्ने कुरालाई कवि यसरी व्यक्त गर्दछन् :

बाढी आउनु अगावै
यो जीर्ण सहरलाई डुबाउनु अगावै,
कमसेकम
एउटा मजबूत बाँध बाँध्नुपर्छ ![35]

दुई अनुच्छेद रहेको यस कविताले २३ हरफ मिलेर सिङ्गो रूप धारण गरेको छ । मृत्युलाई बुझेर जीवन छर्दै केही गर्नु पर्ने सन्देश बोकेको यस कवितामा गद्य लयलाई आत्मसात् गरिएको छ भने प्रथम पुरुष कथन पद्धतिको प्रयोग भेट्न सकिन्छ । प्रतीकहरूको सफल प्रयोग गरी लेखिएको यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज छ भन्न सकिन्छ ।

४.२.३४ मलाई मुक्ति देउ !

काठमाडौँ (१२ फागुन, २०३५) मा रचना गरिएको स्वतन्त्रताप्रेमी कविता हो । देशमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, हत्या, हिंसा आदिबाट आक्रान्त जनताहरू स्वतन्त्रताको खोजीमा भौतारिएका छन् भन्ने उद्गारसहित मृत्युतुल्य लाचार जिन्दगी के जिन्दगी भन्दै मुक्तिको खोजी गरिएकाले कविताको शीर्षक सार्थक छ । गतिशील समयको गोरेटोमा बन्धनभित्रको उकुसमुकुस जीवनलाई यथास्थितिमा अत्यन्त सङ्कीर्ण भएर बाँच्नु परेको स्वीकार गर्दै अब यसरी बाँच्न नसक्ने भएकाले मुक्तिको खोजी गरिएको उद्घोष कविद्वारा गरिएको छ । बाँच्ने चाहना राख्दा राख्दै पनि पलपल मृत्यु भोग्नु परेको यथार्थलाई अगाडि सार्दै देशबाट तानाशाही शासन नहटाएसम्म यो स्थिति रहिरहने भएकाले स्वतन्त्रताका लागि मुक्तिको बाटो रोज्नुपर्ने सङ्केत कविले व्यक्त गरेका छन् । वास्तविकतालाई कवि यसरी स्वीकार गर्दछन् :

मृत प्रायः छु
हेरिरहेछु आफ्नै मृत्यु प्रायः दिनदिनै
बाँचेको अनुभूति भएन

---
[35] P]hg, k[= 40,

पटक्कै भएन

पाइला पाइलामा मृत्यु

छायाँसरि पछ्याइरहेछ । [36]

प्रथम पुरुष एकवचन कथन पद्धतिमा आधारित यस कवितामा गद्य सङ्गीतको कर्णप्रियता पाइन्छ । एउटै अनुच्छेद योजनाभित्र १८ हरफ मिलेर कविताले आफ्नो स्वरूप निर्धारण गरेको छ । साह्रै सरल र खँदिलो भाषा तथा थोरैमा धेरै बक्त्याउन सक्ने कविको चातुर्य यसमा देख्न सकिन्छ ।

४.२.३५ म इमान खोजिरहेछु

४ वैशाख, २०३४ सालमा रचना गरिएको भए तापनि यो कविता **मधुपर्क** (श्रावण, २०५४) मा मात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । **म इमान खोजिरहेछु** कवितामा कवि आलोकले 'म' भनेर आफ्नो पहिचान तेर्स्याउन खोज्ने तर केही परिचय नभएका निम्न वर्गीय नेपाली जनतालाई परिलक्षित गरी यथार्थमा हाम्रो अस्तित्व शून्य बनाइएको र रिक्ततामा बाँचेको हुँदा यही शून्यता र रिक्तताको अर्थ व्यक्त गर्न विभिन्न सन्दर्भ जोडेर व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । यस प्रकार विभिन्न तह र वर्गमा बाँडिएका जनताको अस्तित्व **म इमान खोजिरहेछु** कविताले बहन गरेकाले शीर्षकको सार्थकता पेस गरेको छ । घात -प्रतिघात, हिंसा -प्रतिहिंसा, द्वन्द्व -प्रतिद्वन्द्व जस्ता विविध प्रसङ्गले 'म' अर्थात् नेपाली जनता थिलथिलो भइसकेका छन् । तसर्थ मरेतुल्य लाचार जिन्दगी विवशतामा बिताउन बाध्य नेपाली जनता आज जानेर पनि नजाने जस्ता, बुझेर पनि नबुझे जस्ता अनि सुनेर पनि नसुनेजस्ता बन्नु पर्ने देशको अवस्थाले आँखामा आँसुको महासागर र हृदयमा पीडाको सगरमाथा बोकेर क्षत -विक्षत सपनाहरूलाई सङ्गाल्दै प्रतिगामीहरूको भीडमा झिनो इमान खोज्दै बाँच्न विवश छन् भन्ने वास्तविकता कविताले अगाडि सारेको छ । यही मर्म स्पर्शी विचार कविका शब्दमा यसरी आएको छ :

आँखामा आँसुको महासागर र

हृदयमा पीडाहरूको सगरमाथा बोकेर

क्षत -विक्षत सपनाहरूलाई सङ्गाल्दै

बेइमानहरूको यो भीडमा

म इमान खोज्दै बाँचिरहेछु ‼[37]

---

[36] P]hg, k[= 41,

बाँच्नु न मर्नुको दोसाँधमा आफ्नो अस्तित्व खोज्दै मानव भीडबाट उम्कन चाहने स्वाभिमानी नेपालीको व्यथा प्रथम पुरुष एकवचनात्मक कथन पद्धति प्रयोग गरी हामी नेपालीको वास्तविक मूल्य र मान्यता तथा अस्तित्व प्रस्ट हुनुपर्ने स्वर गद्य लयमा एउटै अनुच्छेद योजनाभित्र २७ हरफमा सरल र सहज भाषाशैलीका माध्यमबाट गरिएको छ । वर्तमान परिवेशमा जतातती विकृति र विसङ्गति माझ बेइमानीहरूको बोलवाला रहेको र त्यसैबीच यो संसारमा इमानको खोजी गर्नुपर्ने प्रसङ्ग कवितामा स्पष्ट आएको छ ।

४.२.३६ प्रतीक्षा

काठमाडौं (२ जेठ, २०३३) मा रचना गरिएको जनपक्षीय कविता हो । देशमा व्याप्त निरङ्कुशताको भण्डाफोर गर्दै अब जनता सचेत भइसकेका छन् र प्रतिगामीहरूलाई कैद गर्न खोरको निर्माण भइरहेको छ केबल उचित समयको पर्खाइमा जनता लागेका छन् भन्ने मर्म कविताले व्यक्त गरेकाले शीर्षक सार्थक छ । देशमा तानाशाह लादेर निरङ्कुश कालारात्री सिर्जना गर्दै निरीह जनतालाई भेडा बाखाको बथान सम्झिएर शोषण गर्न पल्किएका निर्दयी बाघ रूपी शासकहरूलाई खोरमा थुन्न जनताहरू एकजुट भएर जुर्मुराउदै छन् भन्ने शङ्खघोष गर्दै केबल बिहानीको प्रतीक्षा गरिरहेको वास्तविकता कविताको मूल सन्देश बनेर आएको छ । जनता एकजुट हुँदै छन् भन्ने कुरा यसरी बुझ्न सकिन्छ :

भेडा बाखाहरू सब एक भएर
जुर्मुराउँदै अगाडि बढेका छन्
फगत बिहानीको प्रतीक्षा छ ![38]

एउटा छोटो अनुच्छेद योजनामा जम्मा १० हरफे यस कविताले गद्य लयलाई आत्मसात् गरेको छ । द्वितीय पुरुष कथन पद्धतिमा तानाशाहको प्रतीक बाघ र जनताको प्रतीक भेडा बाखालाई बनाएर सरल भाषाशैलीका माध्यमबाट कविताले पूर्णता ग्रहण गरेको छ ।

४.२.३७ धरहरा

---

[37] P]hg, k[= 42,
[38] P]hg, k[= 43,

रूपरेखा (वर्ष १६ अङ्क १५, असोज, २०३२) मा प्रकाशित **धरहरा** शीर्षक कविताले तत्कालीन पञ्चायती शासनका कालारात्रीप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेको छ । जसरी निर्जन लेकमा भेंडाबाखाहरू बाघभालुको सिकार बन्दछन्, त्यसैगरी पञ्चायती शासकहरूको सिकार नेपाली जनताहरू बनिरहेका छन् र त्यो दृश्यलाई गोठालाले मूक दर्शक भएर हेरेझैँ धरहराले पनि हेरिरहेको छ भन्ने भाव कवितामा झल्किएकाले कविताको शीर्षक **धरहरा** सार्थक छ । नेपाली जनताका इच्छा र आकाङ्क्षालाई बुट र बन्दुकले दबाएर एकछत्र शासन गर्न पल्किएका पञ्चायती निरङ्कुश शासकहरूले जनतामाथि गरेको अन्याय अत्याचारलाई सहन नसकेर कविले मृत सहरलाई हेरेर पिर र चिन्ताले धरहरासमेत टोलाएर एकोहोरो हेरिरहेको छ भन्ने भाव यस कवितामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

मृत मान्छेहरू भएको
यो मृत सहरलाई हेरेर
पीरले चौबिसै घण्टा
टोल्हाइरहेछ धरहरा !![39]

आठ हरफको एउटै अनुच्छेद प्रवाहका रूपमा यो कविता पूर्ण बनेको देखिन्छ । नेपालीहरूले खप्नुपरेका पीडा र व्यथाहरूलाई गद्य लयमा यस कविताले सशक्त रूपमा व्यक्त गरेको छ । तृतीय पुरुष कथन ढाँचामा सरल र सहज भाषाशैलीका माध्यमबाट जनताका पिर र मर्कालाई व्यक्त गर्न कवि सफल बनेका छन् ।

४.२.३८ प्रेम

विश्वमा बढ्दै गएको हत्या, हिंसा र आतङ्कबाट वाक्क भएर लेखिएको यस कवितामा विश्वलाई एउटा घर सम्झिएर सम्पूर्ण मानिसलाई आफन्तका रूपमा माया र प्रेम गर्नु पर्ने विचार व्यक्त गरिएकाले कविताको शीर्षक सार्थक छ । विश्वमा घटेका ठूला-ठूला नरसंहारबाट पाठ सिकेर अबका दिनमा प्रेम र सद्भाव प्रकट गर्नु नै मानव कल्याणको बाटो हो भनिएको यस कविताले घृणाले विनाश र प्रेमले कल्याण र विकास हुन्छ भन्ने सन्देश दिएको छ। हिरोसिमा र नागासाकीमा भएका मानव विनाश अनि भियतनाममा भएको नरसंहारबाट गहिरो पाठ सिकेर मान्छेले मान्छेलाई घृणा होइन प्रेम गर्नु पर्छ भन्दै अहंकार र युद्ध छोडेर विश्वास,

[39] P]hg, k[= 44,

प्रेम, माया र ममतामा नै शान्त विश्वको परिकल्पना गर्न सकिन्छ भनिएको छ । आजको विश्वमा भइरहेको विनाशप्रति कवि यस्तो प्रश्न गर्दछन् :

किन मान्छेले मान्छे मार्छ ?
किन मान्छेले मान्छेलाई घृणा गर्छ ?
खोई न्याय
खोई शान्ति
खोई विवेक[40]

प्रथम पुरुष एकवचन र बहुवचन दुवै शैली झल्कने कथन पद्धति रहेको यस कवितामा गद्य साङ्गीतिक रन्को पाइन्छ । सरल भाषाशैलीका प्रवाहमा बगेको यस कवितामा दुई अनुच्छेद योजनाभित्र लामा छोटा गरी १९ हरफ रहेका छन् । प्रेमले नै संसार जित्न सकिन्छ न कि घृणाले भन्दै प्रेममा विश्वास गर्न आह्वान गर्नु यस कविताको मुख्य उद्देश्य बनेको छ ।

४.२.३९ श्रम र सीप

तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा २०३० सालमा आयोजित राष्ट्रव्यापी कविता महोत्सवमा कविद्वारा वाचन गरिएको यस कविताले नेपाली युवाको श्रम र सीपलाई नेपालमै लगाउनु पर्ने वास्तविकतालाई अगाडि सारेको छ । दयनीय आर्थिक अवस्थाका कारण सम्पन्न मुलुकका लागि भाडाका सिपाही बनेर विदेश पलायन हुने नेपाली युवाहरूले भोग्नु परेको पीडालाई मध्यनजर गर्दै कविले ती युवाहरूलाई आफ्नो श्रम र सीप स्वदेशी भूमिमा नै खर्चन आह्वान गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक छ । विदेश जाने युवाहरूलाई स्वदेशमा बसेर आफ्नो श्रम र सीपले हिमालहरूमा रेखाहरू कोर्नु पर्ने र लेक बेंसीमा सुन्दर बस्ती बसाल्दै सगरमाथाको उचाइ अझ थप्नु पर्ने यथार्थको बोध गराउँदै **आऊ हातेमालो गर्दै अगाडि बढौं** भन्ने सन्देश कविले दिएका छन् । राष्ट्रिय उन्नतिका लागि कवि यस्तो आग्रह गर्दछन् :

सगरमाथामा अझ उचाइ थपौं !
तिमी छिनु लिएर आउ
म आफ्नो सीपद्वारा
सिङ्गो नेपाललाई नै कुँदिदिन्छु ![41]

---

[40] P]hg, k[= 45,

एउटै अनुच्छेद योजनामा संरचित यस छोटो कवितामा जम्मा १० हरफ रहेका छन्। कवि कथयिता रहेको यस कवितामा तिमी (नेपाली युवा) लाई देश निर्माणमा जुट्न आह्वान गरिएको छ । सरल भाषाशैलीका प्रस्तुतिमा गद्य सङ्गीतको मधुरताले कविता सुन्दर बन्न पुगेको छ ।

४.२.४० पग्लँदाछन् जिन्दगीका हिमालहरू

गोरखापत्र (३० असार, २०३०) मा प्रकाशित **पग्लँदाछन् जिन्दगीका हिमालहरू** शीर्षक कवितामा दिनप्रतिदिन मानिसका विचार र भावनामा चोट पर्दैछ अनि प्रत्येक शताब्दीमा मानिसको उन्नतिमा अवरोध सिर्जना भएको छ भन्ने मार्मिक अभिव्यक्ति झल्किएको छ । प्रतिगामीहरूले जनतालाई दिनप्रतिदिन शोषण गरी मोजमस्ती लुटिरहेका छन् अनि जनता भने हरपल अवनतितिर धकेलिरहेका छन् भन्ने वास्तविकता कविताले समेटेकाले शीर्षक युक्तिसङ्गत देखिन्छ । कविताले एकातिर सृष्टिको सुरुदेखि मानिसहरू जन्मिरहेका छन् अनि मरिरहेका छन् भन्ने प्रसङ्गलाई हिउँ पग्लिरहेको छ अनि हिउँ परिरहेको पनि छ भनेर अर्थाएका छन् भने अर्कोतिर शोषकहरूले निमुखा जनतालाई अविरल शोषण गरिरहेका छन् भन्न विभिन्न प्रतीकहरूको सहारा लिएका छन् । मानिसका जीवनमा विविध प्राकृतिक विपद् सङ्सँगै थुप्रै उतारचढावहरू आउने कुरा स्पष्ट पार्दै कविले प्रतिगामीहरूसँग निरन्तर सङ्घर्ष गर्दै अगाडि बढ्नुमा नै महानता हुने सन्दर्भ हिमाल चढ्नुसँग गाँसेर हेरेका छन् । सङ्घर्षबाट सबैले सफलता नपाउने भएकाले हिम्मत नहारी जीवनपर्यन्त सङ्घर्ष गरिरहनु पर्ने साश्वत् सत्यलाई सुन्दर ढङ्गले एकतामा जुट्न आह्वान गरिएको देखिन्छ । जिन्दगीमा आउने आरोह - अवरोहलाई यसरी देखाइएको छ :

पग्लनु अब मामुली कुरा हो
उकालाहरू आए र गए
भिरालाहरू आए र गए
मैदानहरू आए र गए
हिमाल चढ्नु गाह्रो हुन्छ

[41] P]hg, k[= 46,

त्यसको लागि साहस र त्याग चाहिन्छ [42]

मुक्त गद्य कवितात्मक शैलीमा गुञ्जित यस कविताले मानिसका जीवनमा आउने दुःख सुखसँग शासकका क्रियाकलापले पनि असर परिरहेको हुन्छ भन्ने कुरालाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरेको छ । प्रथम पुरुष एकवचन कथन पद्धति रहेको तथा सरल प्रतीकहरूको प्रयोग भएको यस कवितामा भाषिक सहजता पाइन्छ ।

४.२.४१ पाब्लो पिकासो : तिमी पनि रहेनौ अब

सन् १८८१ मा जन्मिएका बिसौं शताब्दीका महान् कलाकार तथा विश्व शान्ति आन्दोलनका अग्रणी नेता पाब्लो पिकासो पेरिसमा अप्रिल, १९७३ मा सधैंका लागि हाम्रो संसार छोडेर गएको शोकमा लेखिएको दुःखान्त कविता हो । यो कविता **माधुर्य** (तत्कालीन ने.रा. प्र.प्र को तेस्रो अङ्क) मा प्रकाशित भएको हो । कविताभरि पिकासो र उनको मृत्युसम्बन्धी प्रसङ्गलाई मात्र उठाइएकाले कविताको विषय र शीर्षकमा तालमेल पाइन्छ । मृत्यु शक्तिशाली र सर्वव्यापी छ जसले बिसौं शताब्दीका महान् कलाकार पिकासोलाई चुडेर लानुभन्दा बरु आफूलाई लगेको भए हुन्थ्यो भन्ने महानता कविले अगाडि सारेका छन् । कविले पिकासो तिमी मरेर गए पनि तिम्रा महान् कृतिले सधैं अमर रहने छौ मात्र तिम्रो पार्थिव शरीर हाम्रो सामु छैन भन्दै तिम्रो अभावमा स्पेन, पेरिस मात्र नभएर सारा विश्व नै टुहुरो बनेको छ भनेका छन् । तिमीलाई अरु के दिन सक्छौं र मात्र श्रद्धाञ्जली दिएका छौं भन्दै युगौंयुगसम्म पुजिरहने प्रतिज्ञा प्रकट भएको छ । कविले पिकासोको मृत्युमा यसरी शोक व्यक्त गरेका छन् :

स्पेन टुहुरो भएको छ,
पेरिस टुहुरो भएको छ
अझ भनौं -
विश्व नै टुहुरो भएको छ ।[43]

मुक्त गद्य कवितात्मक शैलीमा प्रवाहित यस कविताका कथयिता कवि स्वयम् उपस्थित भएर द्वितीय पूरुष (तिमी -पिकासो) लाई सम्बोधन गरेका छन् । एउटै लामो अनुच्छेदभित्र लामाछोटा गरी जम्मा ४४ हरफ रहेको यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज देखिन्छ ।

---

[42] P]hg, k[= 47,
[43] P]hg, k[= 49,

४.२.४२ शिक्षा, संस्कृति र उद्योग

तत्कालीन ने.रा.प्र.प्रतिष्ठानको कविता महोत्सव (२०२६ साल) मा रेडियो नेपालद्वारा प्रसारित यो कविता शिक्षा, संस्कृति र उद्योगलाई महत्त्व दिएर लेखिएको कविता हो । शिक्षा, संस्कृति र उद्योग जस्ता महत्त्वपूर्ण विषयको सेरोफेरोमा रहेर कविताले निश्चित आकार ग्रहण गरेको र यिनै तीन महत्त्वपूर्ण तत्त्व प्राप्त गर्नाले नै राष्ट्रको उत्थान छिटै हुने कुरा कवितामा खचाखच भएर आएकाले शीर्षक सार्थक छ । यस कवितामा कविले शिक्षाले मानवलाई अमर बनाउने, संस्कृतिले मानव सभ्यतालाई चिनाउने र उद्योगलाई जिजीविषाको संरक्षण गर्ने तत्त्वका रूपमा चिनाउने काम गरेको पाइन्छ ।[44] मान्छेलाई मान्छेबाट मानव बनाउने काम शिक्षाबाट मात्र सम्भव भएकाले शिक्षा अमरताको प्रतीक हो यसले अन्धकारलाई हटाएर उज्यालो छर्ने काम गर्दछ र शिक्षित समुदायले मात्र सभ्यतालाई जोगाएर राख्न सक्ने हुँदा शिक्षाको महत्त्व अझै बढ्न गएको पाइन्छ । सभ्यताको विकास सँगसँगै मानिसलाई आत्मनिर्भरताका लागि उद्योगको अपरिहार्यता महसूस हुन्छ । शिक्षित समुदायले सभ्यताको खोजी गर्ने र सभ्य समाजमा उद्योगको पनि महत्त्वपूर्ण स्थान हुने भएकाले शिक्षा, संस्कृति र उद्योग एकअर्काका परिपूरक हुन् भन्ने कुरा सहजै बुझ्न सकिन्छ । कविले प्रत्येक नेपाली शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित हुन नपरोस् भन्दै शिक्षा, संस्कृति र उद्योगले देशलाई सिँगार्न सकियोस् भन्ने चाहना र आकाङ्क्षा कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यही चाहना र आकाङ्क्षा नै यस कविताको मूल मर्म बन्न पुगेको छ । मानवताको प्रतीक शिक्षा, गौरवको प्रतीक सभ्यता र बाँच्नुको प्रतीक उद्योग भएकाले नेपाली मन शिक्षा, संस्कृति र उद्योगबाट बञ्चित हुन नपरोस् भन्ने कामना कविले सिङ्गो कविताभरि दिल खोलेर गरेको पाइन्छ । यिनै प्रसङ्गलाई कवि यसरी व्यक्त गर्न पुग्दछन् :

शिक्षा ! तिमी हाम्रा हरेक नेपाली हृदयहरूमा
एउटा चम्किलो सूर्य भएर आइदेउ !
संस्कृति ! तिमी हाम्रा हरेक नेपाली मुटुहरूमा
एउटा प्यास बनेर आइदेउ !
उद्योग ! तिमी हाम्रा हरेक नेपाली पाखुराहरूमा

---
[44] g/]Gb| rfkfufO{“, kjg cfnf]ssf s]xL sljtfsf] e"ldsf,

एउटा अजेय शक्ति बनेर सरिदेउ ‼[45]

जम्मा तीन अनुच्छेदमा विस्तारित गद्य लयमा रचित यस कवितामा लामा छोटा गरी १९ हरफ रहेका छन् । तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुको प्रयोग गरी लेखिएको यस कवितामा सहज र सुललित भाषाशैली पाइन्छ भने भावमय प्रतीकहरूको सफल प्रयोग पनि भेटिन्छ ।

४.२.४३. विज्ञान र मान्छे

माधुर्य (तत्कालीन ने.रा.प्र.प्रतिष्ठानको पहिलो अङ्क, वि.सं. २०२९) मा प्रकाशित विज्ञान र मान्छेबीचको अन्तर्सम्बन्धमा आधारित उत्कृष्ट रचना हो । मान्छेलाई विपक्ष बनाई स्वयम् कवि विज्ञान बनी मान्छेले विज्ञानको दुरुपयोग गरेको वास्तविकतालाई छर्लङ्ग पार्न शीर्षक अभिधात्मक रूपले सार्थक देखिन्छ । विज्ञानको आवश्यकता बुझेर मान्छेले त्यसलाई अँगाल्यो तर मान्छेले विज्ञानको गलत अर्थमा प्रयोग गर्‍यो, त्यसै क्रममा नरसंहार पनि गरिरहेछ भने परिवार नियोजनको आवश्यकता नै किन पर्‍यो भन्ने तर्क अगाडि सारिएको छ । कवि विज्ञानको पक्षमा उभिनुले विज्ञानलाई बढी महत्त्व दिइएको बुझिने यस कवितामा मान्छेले मानवता गुमाएर हिरोसिमा र नागासाकीमा अनि अन्य थुप्रै ठाउँहरूमा विज्ञानको गलत प्रयोग गरेको वास्तविकतालाई स्पष्ट पारिएको छ । 'यस कवितामा विज्ञानको दुरुपयोगप्रति चिन्ता गर्दै मान्छेले विज्ञानको आविष्कार गरेको हो, मान्छेको आविष्कार विज्ञान होइन । ज्ञान मर्दछ हाँसेर रोइ विज्ञान मर्दछ, समको भनाइको समर्थन छ । अध्यात्मवादप्रति आस्था देखिन्छ ।'[46] मान्छेका विचार हिंसात्मक बन्दै गइरहेको प्रसङ्गलाई कविले यसरी उठाएका छन् :

यसरी ....
यस्तै प्रकारले
बिसौं शताब्दी बित्दै गयो
सृष्टि खिइँदै गयो
मान्छे खिइँदै गए
प्रकृति मदेखि हार्न थाल्यो

---

[45] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 50,

[46] ab|L klnv], ækjg cfnf]s / jxf"sf s]xL sljtfÆ, **cleJolQm** M å}dfl;s k")ff{, 141, j}zfv"h]&, 2066,

लाजले मदेखि ईश्वर लुक्न थाल्यो । [47]

गद्य कवितात्मक संरचनामा आबद्ध प्रस्तुत कविताले चार अनुच्छेद योजनामा लामा छोटा गरी ५३ हरफभित्र आफ्नो स्वरूप निर्धारण गर्न पुगेको छ । मध्यम आयाममा संरचित कविता समसामयिक गद्य लयमा आबद्ध देखिन्छ । सरल भाषाशैलीमा संवादात्मक शैली झल्कने यस कवितामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय तीनवटै पुरुषको प्रयोग भएको मिश्रित कथन पद्धतिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.२.४४ शोकगीत

काठमाडौँ (३० फागुन, २०२९) मा ख्यातिप्राप्त अमेरिकी उपन्यासकार पर्ल. एस्. वकको निधनप्रति दुखित हुँदै रचना गरिएको कविता हो **शोकगीत** । वास्तविक घटनामा आधारित यस कवितामा अमेरिकी उपन्यासकार पर्ल.एस्.वकलाई श्रद्धाञ्जलि अर्पण गर्दै शोकमग्न अवस्थाको चित्रण गरिएकाले कविताको शीर्षक **शोकगीत** सतप्रतिसत सार्थक छ । कविले निर्दयी मृत्युले ख्यातिप्राप्त उपन्यासकारलाई चुडेर लगेको दुःखद् क्षणलाई सम्झदै आफूलाई शोकगीत लेख्न मुस्किल परेको तथ्य अगाडि सारेका छन् । कविले यस कवितामा 'वसुधैव कुटुम्बकम्' को सन्देश अगाडि सार्दै उपन्यासकारप्रति प्रेम र श्रद्धा प्रकट गरेका छन् । मानिसले आफ्नो जीवनकालमा ख्यातिप्राप्त कामहरू गरी मरेर जाँदा पनि अमर रहने कोसिस गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश कविताले छोडेको छ । कविले यदि पर्ल.एस्.वकको फेरि जन्म हुन्छ भने मेरै शान्त र सुन्दर सगरमाथाको देश नेपालमा होस् भन्ने महान् विचार यसरी पोखेका छन् :

यदि तिमी फेरि जन्म्यौ भने यो संसारमा
यही मेरो सुन्दर र विशाल देशमा जन्म,
यही मेरो सगरमाथाको देशमा जन्म ![48]

प्रस्तुत कविता छोटो आयाममा आबद्ध छ । दुई अनुच्छेदमा विभक्त १९ हरफे यस कविता गद्य लयमा रचिएको छ । सरल र सम्प्रेष्य भाषाको प्रयोग भए पनि मधुरताको कमी देखिन्छ । यस कवितामा प्रथम पुरुषीय कथन पद्धति अपनाइएको छ ।

---

[47] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 51, 52,
[48] P]hg, k[= 53,

४.२.४५. शहीदहरूप्रति

प्रस्तुत कविता **गोरखापत्र** (१४ माघ, २०२९) मा प्रकाशित भएको थियो । यस कविताले सहिदलाई मूल कथ्य बनाई शीर्षक चयन गरेको छ । सहिदको बलिदानीलाई शीर्षकले प्रतिनिधित्व गर्दछ र अर्थ सम्प्रेषण गर्न शीर्षकले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । त्यसैले शीर्षक सार्थक तथा गरिमामय देखिन्छ । प्रस्तुत कविताले एउटै अनुच्छेदभित्र लामाछोटा अठार हरफमा आफ्नो आयाम सीमित गरेको छ । छोटो आयाममा चित्त बुझाएको प्रस्तुत कविता गद्य संरचनामा आवद्ध छ । **शहीदहरूप्रति** शीर्षक कवितामा सहिदको बलिदान र त्यागप्रति श्रद्धासुमन चढाइएको छ । नेपाल र नेपालीलाई निरङ्कुशताबाट मुक्ति दिएर स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति प्रदान गर्नका निमित्त सहिदहरूले आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थलाई तिलाञ्जलि दिएर जेलनेल मात्र सहेनन्, उनीहरूले आत्मबलिदानसमेत दिएको स्मरण गर्दै ती त्यागी व्यक्तित्वहरूप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जलि व्यक्त गरेका छन् कविले यस कवितामा । राष्ट्र र राष्ट्रियताका लागि सहिदले दिएको बलिदानलाई कवि यसरी बताउन पुग्दछन् :

हामीलाई थाहा छ
नेपालको लागि
नेपालीको लागि
जसले जेल सोचेनन्
जसले नेल सोचेनन्
जसले आफ्नो जिन्दगीको बारेमा सोचेनन्
र जसले,
अनन्तताको महासमुद्रमा
आफूलाई होमिदिए [49]

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सम्प्रेष्य र सरल देखिन्छ । प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिको प्रयोग गर्दै समग्र विषयवस्तुको वयान गरिएको छ । हाम्रा ती महान् योद्धाहरू जसले स्वतन्त्रताको पाठ सिकाएर आफ्नो जीवनको बलिदान दिए, तिनै सहिदहरूप्रति लक्ष्य गरिएकाले कविता मार्मिक बनेको छ ।

[49] P]hg, k[= 54,

४.२.४६ रहर

काठमाडौँ (७ माघ, २०२८) मा रचना गरिएको र पछि **अठोट** (जेठ -कार्तिक, २०३९) मा प्रकाशित भएको कविता हो । प्रस्तुत कविताको शीर्षकले रहर भनेर देश बनाउने चाहना र इच्छालाई भन्न खोजेकाले शीर्षक सार्थक चयन भएको छ । कविले राष्ट्रप्रति असल नागरिकले गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई कवितामा रहरका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । सिङ्गो राष्ट्रलाई काँधमा बोकेर विश्वमा चिनाउने रहरका साथ अगाडि बढ्ने विचार कवितामा यत्रतत्र भेट्न सकिन्छ । कविको राष्ट्रप्रतिको चिन्ता कवितामा रहरका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । सगरमाथाको उचाइ अझै बढाउँदै देशमा सुन्दर बुट्टाहरू कोर्नु पर्ने प्रसङ्गले देशलाई विकास र निर्माणले भरिभराउ पार्ने प्रसङ्ग आएको छ । विश्वमा एक सम्पन्न राष्ट्रका रूपमा नेपाललाई चिनाउनु पर्ने आसय कवितामा झल्किएको छ । यिनै रहर र चाहनाहरूमा कवि यसरी पोखिएका छन् :

एउटा हिमाल बोकेको छु मैले
त्यसमा सगरमाथाको उचाइ थप्ने एउटा रहर छ
एउटा देश बोकेको छु मैले
त्यसमा सुन्दर बुट्टाहरू कोर्ने एउटा रहर छ ।[50]

तीन अनुच्छेदमा विस्तारित प्रस्तुत कवितामा १० हरफ रहेका छन् । गद्य संरचनामा आबद्ध छोटो कविताले राष्ट्रियताको फराकिलो विचार राखेको छ । सरल र सम्प्रेष्य भाषा प्रयोग भएको सुन्दर कविताका रूपमा यस कवितालाई लिन सकिन्छ । अभिधात्मक अर्थसापेक्ष भाषाले कवितालाई डोऱ्याएको छ । प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिको प्रयोग भएको यस कविता गद्य लयमा संरचित देखिन्छ । विभिन्न प्रतीकको प्रयोगले कविता अझै ओजपूर्ण देखिन्छ ।

४.२.४७ वर्तमान

काठमाडौँ (१ वैशाख, २०२८) मा रचना गरिएको **वर्तमान** शीर्षक कविता **बान्की** पत्रिकामा प्रकाशित भएको पाइन्छ । पवन आलोकद्वारा रचित यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित ६० वटा कवितामध्ये सबैभन्दा छोटो आयाममा रचिएको कविता हो **वर्तमान** । वर्तमान भन्नाले अहिलेको समयलाई बोध गराउँदछ । तत्कालीन पञ्चायती शासनमा जनताले पाएको दुःख र पीडालाई समेटी वर्तमान यस्तै रहेछ भन्ने निराशा व्यक्त गर्न कविता सक्षम देखिएकाले शीर्षक सार्थक छ।

---

[50] P]hg, k[= 55,

जनताका इच्छा र आकांक्षालाई वेवास्ता गर्दै आफ्नो शासन टिकाउन पञ्चायती शासकहरूले गरेको अराजक गतिविधिबाट आजित भएका जनता जिन्दगीदेखि नै वाक्क दिक्क भई अस्तित्त्वहीन बचाइप्रति निराश देखिएकाले कवि वर्तमानलाई अर्थहीन ठान्न पुग्दछन् । अन्याय अत्याचारबाट आक्रान्त जनता आकाश नै टुक्रा टुक्रा भएर समुद्रमा मिसिएजस्तो आफ्नो जीवन पनि कतै अर्थहीन भएर विलाई रहेको महसूस गरिरहेका छन् । यहाँ कवि यसरी प्रस्तुत भएका छन् :

आकाश टुक्रा टुक्रा भएर झरिरहेछ
समुद्र भँगालाहरूमा बाँडिइरहेछ [51]

प्रस्तुत कविता एउटै अनुच्छेदभित्र सात हरफमा पूरा भएको छ । गद्यात्मक लयमा रचित यस कविताको भाषाशैली प्रवाहमय बन्न पुगेको छ । प्रथम पुरुष कथन ढाँचामा कविको एकालाप कवितामा पाउन सकिन्छ । छोटोमा धेरै कुरा अटाउन सकेको यस कवितामा देशको तत्कालीन शासनव्यवस्था झल्किएको पाइन्छ ।

४.२.४८ एक मुक्तक

एक मुक्तक शीर्षक कविता (१५ कार्तिक, २०२८) सालमा रचना गरिएको र पछि **आँखा** र **रसायन** नामक दुई पत्रिकामा छुट्टाछुट्टै प्रकाशित भएको पाइन्छ । देशमा देखिएको अन्योलग्रस्त परिस्थितिबाट निसास्सिएर छुट्कारा खोजिरहेको भान हुने यस कविताले छोटो आयामभित्र आफ्नो आकार ग्रहण गरेकाले **एक मुक्तक** शीर्षक ठीकै जस्तो देखिन्छ । देशमा फैलिएको अराजकताले उकुसमुकुसको वातावरण सिर्जना भएको र त्यसबाट जनताहरू मुक्तिको बाटोतिर लम्किरहेका छन् भन्ने झिनो तर मार्मिक सङ्केत कविताले गरेको पाइन्छ । सिङ्गो देश अन्धकारभित्र निसास्सिएकाले सकस अनुभव गरिरहेका कवि उज्यालोको खोजिमा उभिएका छन्। तत्कालीन परिस्थितिलाई सङ्केत गर्न विभिन्न प्रतीकहरूको प्रयोग गरी लेखिएको यस कविताले स्वतन्त्रताको खोजी यसरी गरेको छ :

म एउटा स्वच्छ आकाशको खोजमा
एउटा चम्किलो सूर्यको खोजमा व्यस्त छु । [52]

---
[51] P]hg, k[= 56,
[52] P]hg, k[= 57,

एउटै अनुच्छेदभित्र नौ हरफमा रचिएको छोटो आयामको यस कविताले अँध्यारोबाट उज्यालोतिर अग्रसर जनभावनालाई समेटेको छ । तसर्थ जनभावनालाई प्रस्तुत गर्न कवितात्मक संरचनाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज रहेको छ ।

४.२.४९ हामी जुन वर्तमान भोगिरहेछौँ

तत्कालीन विश्वपरिस्थितिप्रति आक्रोश व्यक्त गर्दै (मङ्सिर, २०२८) रचना गरिएको यो कविता **आँखा** (वर्ष १ अङ्क ५, २०२८) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । तत्कालीन विश्वमा देखिएको भयावह स्थिति र त्यसले जनमानसमा उत्पन्न गरेको त्रासलाई विषय बनाई शक्तिसम्पन्न राष्ट्रले शक्तिविपन्न राष्ट्रमाथि लाद्न खोजेको अहम्पनलाई प्रतिनिधित्व गर्ने गरी शीर्षक चयन गरिएको छ । मूलतः तत्कालीन विश्वको जल्दोबल्दो अवस्थाको सेरोफेरोभित्र रहेर शक्तिहीन राष्ट्रहरू आफ्नो अस्तित्वका लागि एकजुट हुनुपर्छ भन्ने सन्दर्भलाई उठाउन शीर्षक अभ्यस्त देखिन्छ । '**हामी जुन वर्तमान भोगिरहेछौँ** शीर्षक कवितामा शक्तिराष्ट्रले आफ्नो अहङ्कारपूर्ण शक्ति प्रदर्शनका साथै शक्तिहीन राष्ट्रहरूलाई आफ्नो ऐँचमा राख्नका निमित्त वैज्ञानिक ध्वंसात्मक हतियारहरूको प्रयोग गर्दै मानवसंहार गरिरहेकोमा विरोध गर्नाका साथै बरु त्यस प्रकारको युद्ध न्याय एवम् स्वाभिमानका निम्ति हुनुपर्दछ भन्ने कविको दृष्टिकोण रहेको पाइन्छ।'[53] विश्वको तत्कालीन परिस्थितिप्रति आक्रोश व्यक्त गर्दै विज्ञानको दुरुपयोग गरी आफ्नो प्रभुत्व जमाउन लालायित राष्ट्रहरूलाई तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्न पुगेका कवि शक्तिको रवाफले होइन न्याय र समानताले सबै राष्ट्रलाई हेर्नुपर्ने विचार अगाडि सार्न पुग्दछन् । विश्वमा बढ्दै गएको हत्या, हिंसा र बलात्कार जस्ता घृणित कार्यबाट वाक्क बनेका कवि जस्तो सुकै कठिन परिस्थितिमा पनि न्यायप्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्ने सन्देश दिन तयार देखिन्छन् । अन्याय अत्याचारका विरुद्ध कवि यस्तो आग्रह गर्न पुग्दछन् :

हस्तक्षेप / युद्ध / शान्तिवार्ता
शान्तिवार्ता / हस्तक्षेप / युद्ध
बनाउ धेरै धेरै बमहरू, टैंकहरू, मिसायल्सहरू - हस्तक्षेपका विरुद्ध

[53] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,

बनाऊ धेरै धेरै क्षेप्यास्त्र केन्द्रहरू, बमबर्षक विमानहरू, युद्धपोतहरू - अतिक्रमण र अत्याचारका विरुद्ध [54]

प्रस्तुत कविता छ अनुच्छेदभित्र ३९ हरफमा संरचित छ । समान हरफ योजनाभित्र नरहेको यो कवितामा लामा छोटा हरफ भेटिन्छन् । सरल र सहज भाषाशैली पाइने यस कविताले गद्य लयलाई आत्मसात् गरेको छ । प्रथम पुरुष कथन पद्धतिलाई यस कविताले अँगालेको छ ।

४.२.५० काठमाडौँ

काठमाडौँ शीर्षक कविता आलोक भर्खर-भर्खर भोजपुरलाई बिदा गरेर काठमाडौँ प्रवेश गर्दा (१० चैत्र, २०२७) मा रचना गरिएको हो । भोजपुरको हराभरा वातावरणलाई चटक्क छोडेर काठमाडौँ पस्नु पर्दाको पीडा र छटपटीलाई कवितात्मक शैलीमा कविले व्यक्त गरेका छन् । काठमाडौँको यथार्थ वस्तुस्थिति कवितामा पाइने हुँदा शीर्षक सार्थक छ । एकाएक पहाडी परिवेशबाट सहरमा पस्नुपर्दा थोत्रा सडक र गल्लीहरूलाई आक्रोश पोख्न पुग्छन् कवि र भन्छन् सुन्तले लेकको जस्तै उपत्यकालाई हुस्सुले ढाकेको रहेछ । मानवीयता र संवेदनाहीन सहरलाई सुनसान रहरका रूपमा चित्रण गर्न पुगेका कवि मान्छेको भीडमा आत्मीयता नपाएको गुनासो पोख्न आतुर छन् । घण्टाघरको आवाज सिवाय केही नभएको अभिव्यक्ति यसरी दिएका छन् :

एउटा घण्टाघर छ
त्यसको ट्वाङ-ट्वाङ छ
र त्यसको ट्वाङ ट्वाङ सिवाय
यहाँ कुनै आवाज छैन
यहाँ केही छैन
केही पनि छैन ! [55]

यस कवितामा काठमाडौँलाई अन्धकाररूपी हुस्सुले छोपेको हुनाले निस्तब्ध बनेर मात्र घण्टाघरको ट्वाङ ट्वाङ आवाजबाहेक केही नसुनिने भावसँगै व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्तिसमेत प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कविता एउटै अनुच्छेदभित्र १२ हरफमा संरचित छ । भीडभित्रको

---

[54] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 58,
[55] P]hg, k[= 60,

एक्लो काठमाडौँलाई चित्रण गर्न कविले गद्य लयको सहारा लिएका छन् । प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिमा संरचित यस कविताले काठमाडौंको वास्तविकतालाई प्रस्ट्याएको छ । घण्टाघरलाई एक्लो व्यक्तिको प्रतीकका रूपमा उभ्याएर सरल र सहज भाषाशैलीका माध्यमबाट कविले वास्तविकतालाई देखाएका छन् ।

४.२.५१ नयाँ युगको प्रतीक्षामा

कवि पवन आलोकको युवा जोस र जाँगरलाई अभिव्यक्त गर्न सफल यस समयमा लेखिएका उत्कृष्ट कविताहरूमध्ये काठमाडौं (१८ असोज, २०२७) मा रचना गरिएको **नयाँ युगको प्रतीक्षामा** शीर्षक कविता क्रान्तिलाई आत्मसात् गरी लेखिएको कविता हो । समाजमा भइरहेको असमानता प्रति आक्रोश व्यक्त गर्दै अब नयाँ युगको थालनी गर्नु पर्ने विद्रोह कवितामा गरिएकाले शीर्षक **नयाँ युगको प्रतीक्षामा** सार्थक छ । सहजता र समानताका लागि प्रतीक्षा गरेर मात्र प्राप्त नहुने भएकाले समाजमा जरा गाडेर बसेको अन्याय र अत्याचारका विरूद्ध एक जुट भएर विद्रोह गर्नु पर्ने सन्देश कवितामा खचाखच भएर आएको छ ।

यस कवितामा वर्तमानप्रति विद्रोह र नयाँ युगको आगमनको प्रतीक्षा गरिएको छ । ‘यस कवितामा दीनहीन जीवन बिताउन बाध्य रहेकाहरू मोजमस्तीको जीवन बिताउने सौभाग्य पाएकाहरूको विरुद्धमा खनिन सक्ने धारणा प्रस्तुत गर्दै समानताको अधिकारका निमित्त सङ्घर्ष हुन सक्ने विचार प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस कवितामा कविको परिवर्तनप्रतिको भावना मुखरित रहेको पाइन्छ ।’[56] यस कवितामा स्वतन्त्रता, मुक्ति र प्रजातन्त्रको चाहना पनि जहाँतँही मुखरित भएको छ । कविको विद्रोहको आवाजलाई यसरी स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

विश्वास गर
हाम्रो स्वतन्त्र र स्वाभिमानका लागि
भोलि हामी तिमीहरूमाथि,
मौरीका गोलासरह खनिने छौँ ।[57]

प्रस्तुत कविता एउटै अनुच्छेद योजनाभित्र लामा छोटा गरी जम्मा २३ हरफमा संरचित छ । यस कवितामा सरल र सम्प्रेष्य भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । प्रथम पुरुषीय कथन

---

[56] g/]Gb| rfkfufO{“, k"j{jt\,
[57] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 61,

पद्धतिको प्रयोग गरिएको यस कवितामा 'म' पात्रले नेपालीको प्रतिनिधित्व गरेको र स्वतन्त्रताको आह्वान गरेको छ । गद्यात्मक शैलीमा कविले दीनहीन नेपालीका कथा र व्यथालाई मर्मस्पर्शी बनाएका छन् ।

४.२.५२ हामी आफूलाई तैयार पारिरहेछौँ

काठमाडौँ (५ असार, २०२७) मा रचना गरिएको यो कविता **माधुर्य** (तत्कालीन ने.रा.प्र.प्रतिष्ठान) को चौथो अङ्कमा प्रकाशित भएको भनिए तापनि प्रकाशन मिति उल्लेख गरिएको छैन । युवा अवस्थादेखि नै माया प्रेमलाई भन्दा बढी राष्ट्र प्रेमलाई महŒव दिएर रचना गर्ने पवन आलोकका कवितामा स्वतन्त्रता, राष्ट्रियता र मानवता जस्ता पक्षलाई टड्कारो देख्न सकिन्छ । यस कवितामा पनि भोलिको उज्ज्वल भविष्यका लागि हामी तयार हुनु पर्ने प्रसङ्ग अभिधात्मक रूपमा उठाइएकाले कविताको शीर्षक **हामी आफूलाई तैयार पारिरहेछौँ** सार्थक र सफल देखिन्छ । यस कवितामा देशप्रेम छ साथमा उज्ज्वल भविष्यको कामना पनि गरिएको छ। 'यस कवितामा अविकसित रहेका लेकाली भेगहरूलाई सहरका रूपमा परिणत गरी हाम्रो सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक मर्यादा एवम् गरिमालाई समुन्नत बनाउने प्रयास गरिनु महत्त्वपूर्ण तथा आवश्यक रहेको विचार व्यक्त गरिएको देखिन्छ ।'[58] बुद्ध, भृकुटी र सीता जस्ता छोरा छोरी जन्माउने हाम्रो देश नेपाललाई हामी सबै मिलेर मलजलका साथ अगाडि बढाउन तयार रहनु पर्ने सन्देश कवितामा खचाखच भएर आएको छ । यसैलाई कविकै शब्दमा यसरी हेर्न सकिन्छ :

बुद्धजस्तो छोरो जन्माउने आमाको धरती हो यो
भृकुटी र सीताजस्ती छोरी जन्माउने आमाको बस्ती हो यो
हामीले यसलाई मलजल गर्न सक्नुपर्छ
हामीले यसलाई सिँगार्न सक्नुपर्छ [59]

प्रस्तुत कविता तीन अनुच्छेद र लामा छोटा गरी २२ हरफमा संरचित छ । असमान अनुच्छेदभित्र कविताले पूर्णता ग्रहण गरेको छ । यस कवितामा अभिधात्मक भाषाको प्रयोग भएको छ । लामा र छोटा हरफ योजना भए पनि भाषाको प्रस्तुतीकरणमा सहजता देखिन्छ ।

---

[58] g/]Gb| rfkfufO{“, k"j{jt\,
[59] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 62,

अभिधात्मक अर्थसापेक्ष गर्न कविताको भाषाशैलीले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यो कविता प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिमा आबद्ध छ । गद्य लयलाई पछ्याएको यस कविताको लय मधुरताले भावलाई अझै उचाइमा पुऱ्याएको छ ।

४.२.५३ प्रेमः एक अभिव्यक्ति

'आलोकको **प्रेम : एक अभिव्यक्ति** शीर्षक कविता (८ जेठ, २०२७) सालमा लेखिएको र **बेलपत्र** (वर्ष १ अङ्क १) पत्रिकामा प्रकाशित भएको देखिन्छ , जसको प्रकाशन मिति अज्ञात रहेको छ । यसमा प्रेमलाई अस्ताउन लागेको सूर्य, जीवनको अन्ततिर पुगेको यात्री तथा ओइलाउन लागेको फूलसँग तुलना गरेर कविले तीन किसिमका उपमानहरूको प्रयोग गरेर भूपी शेरचनले 'मैनबत्तीको शिखा' मा नारीका तीन अवस्थाको चित्र खिचेका प्रसङ्गको सम्झना गराएको पाइन्छ, तर यस कविताका तीनवटै उपमाहरूले प्रेमको एउटै अवस्थाको चित्राङ्कन गरेको पाइन्छ ।'[60] प्रस्तुत कविताको शीर्षक प्रेमकै सेरोफेरोमा फन्को मारेको पाइन्छ । प्रेमकै विविध प्रसङ्गलाई शीर्षकले सङ्केत गरेको छ । त्यसैले शीर्षक सार्थक देखिन्छ । '**प्रेम : एक अभिव्यक्ति** ८ जेठ २०२७ मा लेखिएको हो । **बेलपत्र** वर्ष १ अङ्क १ मा प्रकाशित यो कवितामा प्रेम भावना हो-यसलाई जतन गर्नुपर्छ । यसलाई उनले फूललाई जस्तै मलजल गर्नुपर्छ भनी चोखो प्रेम अभिव्यक्ति पोखेका छन् ।'[61] जीवन मरणशील छ त्यसैले जिन्दगीलाई चोखो प्रेममा फूलजस्तै सुन्दर र सफा बनाउन सक्नु पर्दछ भन्ने विचार कविले मर्मस्पर्शी रूपमा उठाएका छन् । 'पवन आलोकका युवाकालका धेरैजसो कविता स्वच्छन्दतावादी प्रेमप्रणयमूलक छन् । यिनका कतिपय कवितामा मानवीय प्रेमप्रणयको अभिव्यक्ति पनि पाइन्छ । उदाहरणका रूपमा तलको कवितांशलाई लिन सकिन्छ :

दिनैपिच्छे आएर मलाई नङ्ग्याएर जाने
र दिनैपिच्छे आएर मलाई रित्याएर जाने
एउटा अस्ताउनै लागेको सूर्यजस्तो छ तिम्रो प्रेम
त्यसलाई राम्ररी सिहारेर राख !
त्यसलाई राम्ररी सम्हालेर राख !!'[62]

---

[60] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,
[61] ab|L klnv], k"j{jt\,
[62] vu]Gb|k|;fb n'O"^]n, **kjg cfnf]ssf s]xL sljtfsf] e"ldsf**,

प्रस्तुत कविता तीन अनुच्छेदमा असमान हरफ योजनाभित्र बाँधिएको छ । यसमा सत्र हरफ रहेका छन् । यहाँ सरल भाषिक प्रयोगद्वारा गहन भावको संयोजन भएको छ । उपमा अलङ्कारको प्रयोगले गहनतामा महकता थपेको छ । शृङ्गारिक तथा प्रणयभाव प्रकट गर्ने शब्दहरूको चयन भएको छ । ती शब्दहरूको चयनले कवितात्मक माधुर्य प्रदान गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत कविताको कथन पद्धति द्वितीय पुरुष शैलीमा आबद्ध छ । गद्यात्मक शैलीमा विभिन्न प्रतीकको प्रयोगले कविता बढी लयात्मक बनेको छ । जस्तै :

यो संसाररूपी धर्मशाला,
एउटा सिङ्गो जिन्दगी सिध्याएर जाने
एउटा सिङ्गै व्यक्तित्व टुक्राएर जाने
आफ्नै जीवनरूपी छोटो यात्रा सिध्याएर
फर्कनै लागेको यात्रीजस्तो छ तिम्रो प्रेम [63]

४.२.५४ च्याउँदा जिन्दगीको ढोकाबाट

आलोकको **च्याउँदा जिन्दगीको ढोकाबाट** शीर्षक कविता **रत्नश्री** (पौष, २०२७) मा प्रकाशित कविता हो । प्रस्तुत कविता जीवन-मरणको नियतिवादी दृष्टिकोणबाट चित्रण गर्न सार्थक देखिन्छ । शीर्षकले मरणशील मानिसको मृत्युसम्बन्धी पीडालाई सङ्केत गर्न सफल भएको छ । समय, जीवन र मृत्यु एकअर्कासँग सम्बन्धित छन् भनेर समेत शीर्षकले सङ्केत गरको छ । जीवन निरन्तर चलिरहेछ खोला बगेजस्तै, यसलाई रोक्न र छेक्नतिर लाग्नुभन्दा शिशिर र वसन्तसित पौँठेजोरी खेल्दै आफूलाई अगाडि बढाउन कोसिस गर्नुपर्छ भन्ने भाव कविताले अगाडि सारेको छ । जिन्दगी एउटा नाटक हो, हामी त्यसका पात्र मात्र भएकाले जिन्दगीका ढोकाबाट हेर्ने दृष्टिकोण फेरिनुपर्दछ भन्ने सन्देश पनि साथमा आएको छ । ‘च्याउँदा जिन्दगीको ढोकाबाट २०२७ सालमा काठमाडौँबाट प्रकाशित हुने **रत्नश्री** मा छापिएको देखिन्छ । यसमा जीवनको नश्वरता एवम् अस्थायित्व कलात्मक ढङ्गले मुखरित गरिएको पाइन्छ । जीवनको नश्वरता प्राकृतिक सत्यसँग सम्बन्धित रहे पनि यसै सोचमा चिन्तनलाई केन्द्रित

---

[63] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 63,

गरिराख्नु भनेको परम्परावादी पलायनधर्मी भावनादेखि फस्कनु हो भन्ने कुरा अभिव्यञ्जित रहेको पनि देखिन्छ ।'[64]

जीवन एउटा धर्मशाला जस्तै रहेछ डाँडाको घाम अस्ताएझैं थाहै नपाई विलाउने रहेछ भन्दै कवि लेख्छन् :

यो संसार फगत धर्मशाला रहेछ
जिन्दगी डाँडाको घामझैं अस्ताउँदोरहेछ
हामी मात्र यात्री रहेछौं ।[65]

प्रस्तुत कविता एउटै अनुच्छेदभित्र २८ हरफमा संरचित छ । विविध प्रतीकहरूको प्रयोग गरी जीवन र मृत्युलाई बोध गराइएको यस कविताले दुःख र सुख अनि शिशिर र वसन्तलाई अगाडि सारेर यथार्थ झल्काएको छ । गद्य लयमा रचित यस कविताको भाषाशैली मिठासपूर्ण छ। सरल भाषाको संयोजनले भावको सम्प्रेषणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । अन्त्यानुप्रासीयताको कमी कवितामा रहेको कारण कविता गेयात्मकता देखिँदैन । प्रस्तुत कविता प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिमा संरचित छ । म र हामीको प्रयोगले कवितामा एकवचन र बहुवचन दुवैको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । विविध प्रसङ्ग उठाएर कविले जिन्दगीलाई पर्गेल्नी प्रयत्न गरेका छन् ।

४.२.५५ रात

प्रस्तुत **रात** शीर्षक कविता (७ वैशाख, २०२६) कुलुङ, भोजपुरमा रचना गरिएको हो । देशबाट राणाशासन हटेर प्रजातन्त्रको उदय भए तापनि २०१७ सालबाट प्रजातन्त्रको हत्या गरी पञ्चायती शासनको कालारात्री सुरु भएको सन्दर्भलाई प्रतीकात्मक रूपमा कवितामा रात भनेर उल्लेख गरिएकाले शीर्षक सार्थक छ । सधैँ देशमा रात मात्र नरहने अठोट व्यक्त गर्न कविले कवितामा विभिन्न प्रसङ्ग उठाएका छन् । यस कवितामा रात वा अन्धकार हटेर बिहान वा उज्यालो भएको कल्पना गर्नु कविको प्रजातन्त्रप्रतिको दरो भरोसा हो भन्न सकिन्छ । एक दिन अवश्य परिवर्तन आउनेछ भन्दै परिवर्तनको कामना व्यक्त गरी आशावादी स्वरलाई तीव्र पारेका

---

[64] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,
[65] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 64,

छन् । धेरै भयो देशमा अन्धकार छाएको त्यसैले अब छिट्टै उज्यालो आउने कुरा विश्वस्त हुँदै पूर्वी क्षितिजमा सूर्यको लाली फिजिएको छ भन्ने प्रसङ्ग कवितामा यसरी आएको छ :

शायद उज्यालो हुन लागेछ क्यार
पूर्वी क्षितिजमा
सूर्यको लाली फिंजिएछ
कति सुन्दर दृश्य !
अब भने बल्ल
यो कहालीलाग्दो रातको साम्राज्यबाट मुक्ति पाइने छ ।[66]

अब जनताले मुक्ति पाउनेछन् भन्ने विचार अगाडि सार्दै कवि आशा र खुसी एकैसाथ व्यक्त गर्न पुग्दछन् । दुई वटा अनुच्छेदमा संरचित यस कवितामा लामाछोटा गरी जम्मा २२ हरफ रहेका छन् । गद्यात्मक लयमा रचना गरी भाव माधुर्यलाई आत्मसात् गरेको यस कवितामा सरल र सम्प्रेष्य भाषाशैलीको प्रयोग पाइन्छ । अभिधा र लक्षणा शक्तिको संयोजनले भाषाशैलीमा महत्ता थपेको छ । अन्त्यानुप्रासीय शैली विशृङ्खलित भए पनि मूल भाव र भाषाशैलीगत प्रयोगलाई आघात पुऱ्याएको छैन । प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ यस कवितामा । प्रतीकहरूको भरमग्दुर प्रयोग भएको छ । पञ्चायती शासनलाई रातका रूपमा उभ्याइएको छ भने परिवर्तन र प्रजातन्त्रलाई सूर्यका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

४.२.५६ नदी

आलोकद्वारा १५ वर्ष (१६ भाद्र, २०२६) को कलिलो उमेरमा लेखिएको **नदी** शीर्षक कविता परिवर्तनशील जीवनलाई सङ्केत गर्न सफल छ । जसरी नदी निरन्तर बगिरहन्छ त्यसरी नै जीवन पनि निरन्तर रूपमा अगाडि बढी रहन्छ र नदीमा बाढी पहिरो आएजस्तै जीवनमा पनि दुःख -सुख आइरहन्छ भन्ने भाव कविताले बहन गरेकाले **नदी** शीर्षक सार्थक छ । नदीको बाढीलाई रोक्न बाँध बाँधेजस्तै जीवनलाई पनि नकारात्मक पक्षबाट जोगाउनुपर्छ भन्ने सकारात्मक र रचनात्मक सोच कवितामा अगाडि सारिएको छ । आजको समसामयिक

---
66 P]hg, k[= 65,

परिवेशमा वैज्ञानिक विध्वंसताको सन्त्रासबाट संसारलाई मुक्त राख्नका निमित्त सङ्घर्षशील बन्नुपर्ने यथार्थपट्टि ध्यान केन्द्रित गर्नु कविताको मुख्य सन्देश बनेर आएको छ । कविले सबैलाई यसरी सचेत पारेका छन् :

मैले यो नदीलाई विनाशकारी हुनबाट रोक्नुपर्छ
मैले यो बाढीबाट सृष्टिलाई जोगाउनु पर्छ !!
मैले यो नदीमा बाँध बाँध्नुपर्छ !![67]

प्रस्तुत कविता लघुतम आयाममा संरचित एक अनुच्छेदभित्र आठ हरफमा सीमित छ । गद्य लयमा रचना गरिएको यस कविताको भाषाशैली मिठासपूर्ण छ । लक्षणा शक्तिद्वारा नदीसँग जीवनलाई तुलना गरिएको यस कविताले परिवर्तनलाई आत्मसात् गरेको छ । यस कविताको कथन पद्धति प्रथम पुरुषीय छ । जीवनको प्रतीकका रूपमा नदीलाई उभ्याएर जीवन एक नदी हो र यो निरन्तर बगिरहन्छ भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

४.२.५७ नदी जो बहन्छ

आलोकद्वारा आफ्नो जन्मस्थलमै रहदा १४ वर्ष (२८ पौष, २०२५) को उमेरमा रचना गरिएको कविता हो **नदी जो बहन्छ** । नदीको विशेषता नै बहनु हो । त्यही गुणलाई आत्मसात् गर्दै नदी निरन्तर बगिरहेको हुन्छ । जिन्दगी पनि नदीजस्तै निरन्तर चलिरहेको हुन्छ तर कुनै किनारा भेटाउने सङ्केत छैन भन्ने विचार मुखरित भएकाले शीर्षक **नदी जो बहन्छ** सार्थक छ । कविले यस कवितामा जीवनलाई नदीको किनाराभैँ हो भनि अर्थ्याउन खोजेका छन् । हामीले हाम्रो जीवनलाई नदीजस्तै अग्रगामी र गतिशील बनाउन प्रयत्न गर्नुपर्ने प्रसङ्ग उठाएका छन् । जीवनलाई गतिमय बनाउने इच्छा र आकाङ्क्षा भए पनि यात्रामा आएका व्यावधानले त्यो पूरा हुन नसकेको कुरा आजसम्म किनारा भेट्न सकेको छैन भनेर स्वीकारेका छन् । किनारा नभेटे पनि हिम्मत नहारी त्यसका लागि सङ्घर्षरत रहिरहने भाव कवितामा खचाखच भएर आएको छ। आफूलाई हिमालभैँ अटल र नदीभैँ गतिशील बनाउने उद्घोषबाट सङ्घर्षशील र लक्ष्यमा अटल रहनुपर्ने विचार कविताले पोखेको पाइन्छ । जसरी नदीले बगेर थाक्दैन, त्यसरी नै जीवनमा लक्ष्यप्राप्त गर्न थाक्न नहुने सन्देश कविताले यसरी अगाडि सारेको छ :

तर म

[67] P]hg, k[= 66,

जिन्दगीको नदीमा बहँदा -बहँदा पनि

आजसम्म किनारा भेट्न सकेको छैन ![68]

प्रस्तुत कविता एउटै अनुच्छेदभित्र अठार हरफमा संरचित छ । सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरी लेखिएको यस कविताले जीवनलाई नदीसँग तुलना गरेको छ । हिमाल, नदी जस्ता प्रतीकको प्रयोग गरी जीवनलाई परिभाषित गर्न खोजिएको छ । गद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कवितामा प्रथम पुरुष एक वचन कथन पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । हिमालको हिउँ पग्लाईमा नदीको वहाव निर्धारण भएजस्तै सङ्घर्षमा जीवनको सफलता निर्भर गर्दछ भन्ने प्रसङ्ग अत्यन्तै मार्मिक ढङ्गले कवितामा आएको छ ।

४.२.५८ हामी नाटक रिहर्सल गरिरहेछौँ

कवि आलोकद्वारा १० कक्षा (८ मार्ग, २०२५) मा अध्ययनरत रहदा कुलुङ, भोजपुरमा रचना गरिएको कविता हो **हामी नाटक रिहर्सल गरिरहेछौँ** । विद्यार्थी जीवनदेखि नै रचनामा रमाउँने कविले १२ वर्षको उमेरदेखि नै कविता रचना गरेको पाइन्छ । '८ मार्ग २०२५ सालमा रचना गरिएको '**हामी नाटक रिहर्सल गरिरहेछौँ**' कविता सेक्सपियरको 'यो संसार नाट्यशाला हो हामी सबै पात्र हौँ' सँग प्रभावित देखिन्छ । जिन्दगीको परिभाषा छ यो कवितामा'[69] मान्छेको जिन्दगी नै एउटा नाटकजस्तो कतिबेला सुरु भएर कतिबेला अन्त्य हुन्छ थाहा नहुने भएको सन्दर्भ कवितामा आएकाले शीर्षक **हामी नाटक रिहर्सल गरिरहेछौँ** सार्थक छ । स्वच्छन्द परिवेशमा कविले जीवन र मृत्युलाई नियाल्ने चेष्टा यस कवितामार्फत गरेका छन् । '**हामी नाटक रिहर्सल गरिरहेछौँ** कवितामा प्राकृतिक नियमको बाध्यतामा रहेर भोगिने जीवन नाटकीय रहन्छ भन्ने भाव व्यक्त गरिएको पाइन्छ । जीवन भोगाइलाई नाटकीय अभिनयको संज्ञा दिनु पलायनवादी आध्यात्मवादको सोच हो भन्न सकिन्छ ।'[70] मृत्यु जीवनको पूर्णविराम हो तथापि हामीले यसलाई नचाहेर पनि स्विकार्नु पर्छ भन्दै जीवनमा मृत्युपूर्व केही गर्नुपर्ने यथार्थतालाई रिहर्सलसँग दाँजेर हेरेको पाइन्छ । जीवनलाई अनन्त यात्रामा समाहित गर्नुपूर्व उत्कृष्ट काम गर्नु पर्ने भाव कविताले बोकेको पाइन्छ । कविले जीवनलाई यसरी हेरेका छन् :

हामी पूर्णविराम दिन्छौँ जिन्दगीका हरफहरूलाई

---

[68] P]hg, k[= 67,

[69] ab|L klnv, k"j{jt\,

[70] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,

सधैं सधैंलाई
कहिल्यै नटुङ्गिने अनन्त यात्रामा ![71]

प्रस्तुत कविता एउटा अनुच्छेदभित्र १७ हरफमा संरचित छ । गद्य लयमा यस कविताले पूर्णता पाएको छ । सरल पदावलीबाट यस कवितालाई हिँडाउने काम भएको छ । अभिधा शक्तिको माध्यमबाट पनि कवि विषयवस्तुको प्रस्तुतितिर सफल भएका छन् । प्रथम पुरुषीय बहुवचनको कथन पद्धति अपनाएको यस कविता जीवनको यथार्थ चित्रण गर्न सफल देखिन्छ ।

४.२.५९ दुई कविता

'२ फागुन २०२४ सालमा लेखिएको भनिएको **दुई कविता** काठमाडौँबाट प्रकाशित **सिम्रिक** नाउँको पत्रिकामा छापिएको देखिन्छ तर मिति चाहिँ उल्लेख गरिएको पाइँदैन । यसमा भ्रमराहरू आकर्षित रहने फूल सधैं ताजा रहनुपर्ने धारणा राख्दै कविले प्रेमबाट प्रस्फुटित हुने सौन्दर्यको उपयोग गरी आनन्दातिरेक अवस्थाको उपयोग गर्नुपर्ने सुन्दरताप्रिय भावनाको अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यसबाट कविको कलावादी र जीवनवादी दुवै दृष्टिकोण छर्लङ्ग रहेको बुझिन्छ ।'[72]

दुई वटा छुट्टाछुट्टै नम्बर उल्लेख गरी लघुतम आयाममा प्रेमसम्बन्धी अभिव्यक्ति दिइएकाले कविताको शीर्षक **दुई कविता** सार्थकजस्तै लाग्दछ । पहिलो नम्बरमा आफूलाई भँवरासँगै तुलना गर्दै प्रेमिकालाई फूलको रूपमा हेरिएको पाइन्छ । भँवरालाई ताजा फूल मनपर्ने भएकाले तिमी सधैं आकर्षक बनी राख म वरिपरि घुमिराख्नु भन्दै आफूभित्रको प्रेममय भावनालाई मुखरित गरेको देखिन्छ । दोस्रो नम्बरमा तिमी र म एकआपसमा भावना साटासाट गरेर बस्न पायौँ भने संसार जित्न सक्छौँ भन्दै प्रेमले सबैलाई आनन्द दिने विचार अगाडि सारेका छन् । प्रेममा सुन्दर संसारको कल्पना यसरी गरेका छन् :

तिमी हुनुपर्छ र म हुनुपर्छ
अनि हाम्रो एउटा मीठो कल्पना हुनुपर्छ

---

[71] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 68,
[72] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,

अहा ! कति राम्रो र सुन्दर संसार त्यहाँ सिर्जन सक्छ ‼[73]

प्रस्तुत कविता दुई अनुच्छेदमा विभक्त मुक्तक शैलीको देखिन्छ । पहिलो नम्बरमा सात हरफ रहेका छन् भने दोस्रो नम्बरमा पाँच हरफमात्र रहेका छन् । अन्त्यानुप्रासीय संरचनालाई केहीहदसम्म यसले अँगालेको छ । यस कवितामा सरल र सुबोध्य भाषाको प्रयोग गरिएको छ । प्रथम पुरुष र द्वितीय पुरुष दुवै कथन पद्धतिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । म र तिमीका बीच घनिष्ट सम्बन्ध स्थापित गर्दै गद्य लयमा विभिन्न प्रतीकको प्रयोग पनि गरिएको छ ।

४.२.६० वीर सपूतहरूको देश

'२०११ साल वैशाख २० गते भोजपुरको कुलुङमा जन्मिएका पवन आलोकले १२ वर्षको उमेर (५ फागुन, २०२३) मा भोजपुर, कुलुङ, बुमलिङटारमा रचना गरिएको **वीर सपूतहरूको देश** कविता पत्यारलाग्दो छैन । बाल हृदयबाट प्रस्फुटित कलिलो मस्तिष्कबाट देशप्रेमका यति राम्रा कविता कसरी सिर्जना भए ? तर यो यथार्थ हो । पत्याउनै पर्छ ।

यो देशलाई नामर्दहरूको देश नसम्भ
यो देशलाई काँतरहरूको देश नसम्भ (वीर सपूतहरूको देश -२०२३)

राष्ट्रको गौरवगाथाले टम्म भरिएको **वीर सपूतहरूको देश** कविताले पवन आलोकमा सानै उमेरदेखि आफू जन्मिएको भोजपुर कुलुङको रमणीय प्राकृतिक वातावरण चिखुवा र इखुवा खोलाको निर्मल कलकल, चिसो पानीले कविताको मूल फुटेको हुनुपर्छ ।'[74]

'यहाँ कविताको परिचय लेखिएको मितिका आधारमा गराउनु उचित ठानिएको छ । यस अनुसार पहिलो कविता 'वीर सपूतहरूको देश' देखिन्छ । यसमा आफ्नो राष्ट्रप्रति गिद्धे दृष्टि राख्ने विस्तारवादी प्रथा सामाज्यवादी शक्तिप्रति हाँक दिँदै कविले राष्ट्रिय भावना मुखरित गरेको पाइन्छ । पहिल्यै कवितामा राष्ट्रप्रतिको अगाध ममता दर्शाउने कविको चिन्तन महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।'[75]

[73] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 69,
[74] ab|L klnv], k"j{jt\,
[75] g/]Gb| rfkfufO{", k"j{jt\,

वीरहरूको रगतले निर्माण भएको देश भएकाले काँतरहरूको देश नसम्झी होसियार हुन कविले सम्पूर्ण साम्राज्यवादीहरूलाई तिखो वाण प्रहार गरेकाले कविताको शीर्षक सार्थक छ । वैरीहरूसँग ज्यानको बाजी थापेर राष्ट्रियतालाई प्राणभन्दा प्यारो ठान्ने नेपालीहरूलाई चानचुने नसम्झ भन्दै कवि यसरी हाँक दिन्छन् :

यो देशलाई आत्मसमर्पण गर्नेहरूको देश नसम्झ
यो देशलाई युद्धमा पीठ फर्काएर भाग्नेहरूको देश नसम्झ
हाम्रो वीरगाथा तिमीहरूलाई थाहा छैन
हाम्रो एकता र शक्ति तिमीहरूलाई थाहा छैन । [76]

प्रस्तुत कविता तीन अनुच्छेदभित्र लामा छोटा गरी जम्मा २४ हरफमा संरचित छ । यस कविताको भाषाशैली सरल र सहज छ । भाषिक सम्प्रेषण अभिधात्मक तथा लाक्षणिक देखिन्छ । यो कविता प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिमा आबद्ध छ । गद्यात्मक शैलीमा लेखिएको यस कविताले हाम्रा पुर्खाको बलिदानीपूर्ण साहसको मुक्तकण्ठले प्रशंसा गरेको पाइन्छ । सुन्दर, शान्त र विशाल देश नेपालमाथि आँखा लाउने दुश्मनहरूलाई चोटिलो प्रहार कवितामार्फत कविले गर्न सफल भएका छन् ।

४.३ निष्कर्ष

प्रस्तुत **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताभित्र लामा र छोटा आयाम भएका ६० वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । यसमा सङ्गृहीत कविताहरू सबै महत्त्वपूर्ण देखिन्छन् । दार्शनिक पक्षको व्याख्या गर्दै मानवीय कार्यव्यापारको सन्दर्भमा हुने उकाली - ओराली, घात -प्रतिघात र सङ्घर्षमय अतीतलाई झल्याँस्स सम्झेर वर्तमानको विश्लेषण अनि भविष्यमा पुग्नु पर्ने गन्तव्यको सम्झना हुन्छ । यही नै उनका कविताको मूल भाव हो । २०२३ सालदेखि २०६७ सालसम्मको देशको आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, प्राकृतिक विषयको सेरोफेरोलाई झल्याँस्स सम्झिदै विदेशी भूमिमा समेत आँखा डुलाउँदै त्यहाँको परिस्थितिको बोध गर्दै कविता सङ्ग्रह अगाडि बढेको छ । आलोकले जीवनमा देखेका, भोगेका विकसित घटनाक्रमको वस्तुस्थितिको झल्को कविता सङ्ग्रहमा खचाखच भएकाले शीर्षक **पवन आलोकका केही कविता**मा सम्पूर्ण तथ्यहरूको आँकलन भएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा

[76] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 70,

सङ्गृहीत कविताहरूले देशको सम्पूर्ण वस्तुस्थितिको विवरण प्रस्तुत गर्नुका साथै प्राकृतिक, सांस्कृतिक भावधाराहरूको प्रक्षेपण गरेको छ । कवितामा विविध प्रतीकहरूको प्रयोग पाइन्छ । तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र स्थानीय बोलीचालीका शब्दहरूलाई कवितामा समावेश गराइएको छ । कविताहरूमा ‘म’ र ‘हामी’ प्रथम पुरुषीय कथन पद्धतिको बहुलता देखिन्छ । मुक्तक आकारका कवितादेखि मझ्यौला आकारका कवितासम्मको आयाम विस्तार भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशदेखि पिछडिएका सीमान्तकृत जनसमुदायप्रति सहानुभूति प्रकट गरिएको छ । देशको बिग्रदो राजनीतिक अवस्थाप्रति विरोध जनाएको छ । प्रेम र प्रणयका प्रसङ्गहरू पनि सूक्ष्म रूपमा उठाइएका छन् । कवि प्राकृतिक सौन्दर्यमा रमाएका छन् ।

अध्याय पाँच

पवन आलोकका केही कविता सङ्ग्रहका कविताको मूल्याङ्कन

५. १ परिचय

यस अध्यायअन्तर्गत कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** (२०६०) कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूको प्राप्ति र वैशिष्ट्यहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । साहित्यका विविध विधाहरूमध्ये कविता अनुभूतिमूलक एक सिर्जनात्मक विधा हो । कविता लयात्मक भाषाका माध्यमद्वारा प्रस्तुत गरिने सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति हो । कवि मनको अनुभूतिलाई भावनाले खेलाएर कलात्मक ढङ्गले लिपिबद्ध गरिएको सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति कविता हो । कविताले मानव मनको गहिराइसम्म पुगेर त्यहाँ उत्पन्न एक अनुभूतिलाई अर्को संवेदनामा प्रवेश गराइ बौद्धिक र हार्दिक भावको प्रकटीकरण गराउँछ । कविता साहित्यको एक सशक्त र पुरानो विधा हो । कवितालाई विद्वान् कविहरूले अनेक प्रकारका परिभाषा र सैद्धान्तिक मान्यताहरूमा राखेर हेर्ने गरेको पाइन्छ । कविता अनेक अङ्ग वा तत्त्वहरूको मेलबाट निर्मित एउटा संरचनात्मक साहित्यिक विधा हो । कवितामा भाव, विचार वा घटनाको शृङ्खला हुन्छ । कवितालाई अन्य विधाभन्दा भिन्न प्रकारको बनाउन लयात्मकताले विशिष्ट भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । तसर्थ विशिष्ट लयात्मकता कविताको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । कविताको शीर्षक, संरचना, भाव, लय, भाषाशैली, कथन पद्धति, विषयवस्तु, बिम्ब, प्रतीक आदि महत्त्वपूर्ण तत्त्वहरूबाट निश्चित स्वरूप तयार हुन्छ। कविताको सैद्धान्तिक मान्यता अनुसार आउने यी कविताका प्रमुख तत्त्वहरूका आधारमा कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता**, कविता सङ्ग्रहमा पाइने प्रवृतिगत विशेषताहरूलाई औल्याउने प्रयास यहाँ गरिएको छ । यस क्रममा रचना, प्रकाशन, सन्दर्भ शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, लयविधान, भावविधान, व्यङ्ग्य चेतना, बिम्ब, प्रतीक र भाषाशैलीमा केन्द्रित भएर आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहको समग्रमा मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

५.२ रचना / प्रकाशन सन्दर्भ

कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रह पहिलो सङ्ग्रहका रूपमा आएको छ । वि. सं. २०२३ देखि २०६७ सालसम्म रचना गरी विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका र नभएका जम्मा ६० वटा गद्य कविताहरूको सङ्ग्रह देखा परेको छ । यस सङ्ग्रहको प्रथम संस्करण २०६० साल फागुनमा **वाणी** प्रकाशन विराटनगरले गरेको हो, जसमा २०२३ सालदेखि २०६० सालसम्म रचना गरिएका जम्मा ५० वटा कविता सङ्कलित देखिन्छन्। यो प्रकाशनको आवरणकला श्री रमेश श्रेष्ठले गरेका हुन् भने भूमिका प्रा. डा. नरेन्द्र

चापागाईंले लेखेका हुन् । त्यसैगरी यस सङ्ग्रहको दोस्रो संस्करण २०६७ साल चैत्रमा नेपाल स्रष्टा समाज, काठमाडौँले गरेको छ । यसमा प्रथम संस्करणमा भन्दा बढी १० वटा समसामयिक विषयवस्तुमा रचना गरिएका कविताहरू थप गरिएका छन् । जसमा २०२३ सालदेखि २०६७ सालसम्म रचना गरिएका जम्मा ६० वटा कविता रहेका छन् । यस संस्करणको भूमिका डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेलले लेखेका हुन् भने आवरणकला नरेन्द्रबहादुर श्रेष्ठले गरेका हुन्। सबै जसो कविताको रचनाकाल र प्रकाशन वर्ष कविताको अन्त्यमा दिइएकाले कुन कालखण्डमा रचना गरी कस्तो अवस्था चित्रण गर्न खोजेका हुन् भन्ने प्रसङ्ग बुझ्न मद्दत पुगेको छ ।

यस कविता सङ्ग्रहमा कविले २०२३ सालदेखि २०६७ सालसम्मको राजनीतिक परिस्थिति, त्यसले उत्पन्न गरेको अन्याय, अत्याचार, दमन, शोषण, उत्पीडन, सामाजिक विकृति, विसङ्गतिप्रति सचेत गराउँदै त्यसका विरुद्ध एकजुट हुन आह्वान गर्नुका साथै त्यस प्रवृत्तिप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गरी समुन्नत समाजको स्थापना गर्न आजैबाट लाग्नुपर्ने आवाज उठाएका छन् । कवितामा राजनीतिक, सामाजिक, प्राकृतिक, आदि विषयवस्तुका साथसाथै प्रेमप्रणयलाई समेत केही स्थान दिएका छन् । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा रहेर लेखिएका आलोकका कविताले समसामयिक सन्दर्भलाई प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ ।

५.३ शीर्षक विधान

पवन आलोकद्वारा रचना गरिएको **पवन आलोकका केही कविता** नामक कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ६० वटा लामा छोटा कविताहरू सङ्ग्रहीत भएका छन् भने जसमा ७०+ १९ +२५ गरी जम्मा ११४ पृष्ठ रहेका छन् । वि. सं. २०२३ देखि वि. सं. २०६७ सम्म रचना गरिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहभित्र रहेका छन् । शीर्षक कविताको मूल तत्त्व हो । यसले कविताकृतिको भाव, विचार र मर्मलाई उद्घाटित गर्दछ । कवितामा व्यक्त भएको भाव, विचार, आदिलाई शीर्षकसँग जोडेर हेर्ने गरिन्छ । त्यसैले शीर्षक र विषयबीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको हुन्छ । शीर्षक अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना कुनै पनि आधारमा चयन गर्न सकिने भएकाले शीर्षकले अभिधात्मक र व्यञ्जनात्मक मध्ये कुनै एकलाई समातेको हुन्छ । यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताका शीर्षक यिनै सेरोफेरोमा बाँधिएर आएका छन् । **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहमा एक शब्ददेखि छ शब्दसम्मका शीर्षकहरू जुराइएका छन् । यस सङ्ग्रहका कविताका शीर्षकलाई हेर्दा एक शब्दका शीर्षकहरू गद्दाफीहरू, मन, तिमी, युद्धहरू, नियति, मृत्युबोध,

प्रतीक्षा, धरहरा, प्रेम, शोकगीत, सहिदहरूप्रति, रहर, वर्तमान, काठमाडौँ, रात, नदी गरी जम्मा १६ वटा छन् भने दुई शब्दका शीर्षकहरू जीवनको अर्थ, तिम्रो प्रतीक्षामा, सपनाको व्यापार, खोजेँ तिमीलाई, तपाईँको आफ्नो, जीवन यात्रा, चेयर्स बेजिङ्ग, मेरो कुलुङ, सडकको खोजीमा, एक मुक्तक, दुई कविता, गरी जम्मा ११ वटा र तीन शब्दका शीर्षकहरू आठै नेतालाई खुलापत्र, जाऊँ कहाँ जाऊँ ? जस्ता १६ वटा रहेका छन् । त्यसै गरी चार शब्दका शीर्षकहरू ओली दाइलाई स्वर्गमा चिठी, सहिद नबनाऊँ सहिदका सपनाहरूलाई जस्ता जम्मा १४ वटा, पाँच शब्दका शीर्षकहरू यस्तै छ मेरो देशको खबर, अब त अति नै भो, गरी दुई वटा र छ शब्दको शीर्षक पाब्लो पिकासोः तिमी पनि रहेनौ अब, रहेको छ । एक, दुई र चार शब्दका शीर्षक अत्यधिक रहेका छन् । छ शब्दको एउटा कविता रहेको छ । कविताका प्रत्येक शीर्षकले अन्तर्वस्तुलाई समेटेका छन् । कवि पवन आलोकले यस कविता सङ्ग्रहको नाम कुनै एक कविताको शीर्षकबाट नराखी समग्र कवितालाई समेटेर **पवन आलोकका केही कविता** भनी चयन गरेका छन् । कुनै शीर्षक अभिधात्मक रूपमा आएका छन् भने कुनै प्रतीकात्मक र व्यङ्ग्यात्मक रूपमा आएका छन् भने कुनै कुनै शीर्षक अलि नमिलेका जस्ता पनि देखिन्छन् तथापि कविताको शीर्षक र मूल भावबीच अन्तर्सङ्गति भने स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ ।

५.४ संरचना विधान

कवि पवन आलोकद्वारा लिखित **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहभित्र विविध शीर्षकमा संरचित ६० वटा कविता रहेका छन् । जसले ११४ पृष्ठमा आफ्नो आयाम विस्तार गरेको छ । जम्मा ११४ पृष्ठमा भूमिका र प्रकाशकीयले २५ पृष्ठ, ६० वटा कविताले ७० पृष्ठ र समालोचकीय क्षेत्रले १९ पृष्ठ ढाकेको छ । यस सङ्ग्रहभित्र सबैभन्दा छोटो कविता **वर्तमान** शीर्षकको कविता हो जुन एउटै अनुच्छेदमा जम्मा सात हरफमा सीमित छ । त्यसैगरी यस सङ्ग्रहको सबैभन्दा लामो कविता **यस्तै छ मेरो देशको खबर** शीर्षकको कविता हो जसमा चार वटा अनुच्छेदभित्र लामा-छोटा गरी जम्मा ६५ हरफ रहेका छन् । कविताका हरफमा एकदेखि १२ शब्दसम्म परेका छन् । एक शब्दको हरफ धेरै कवितामा दोहोरिएको पाइन्छ जस्तै : पहिलो कविता **गद्दाफीहरू** शीर्षकको पहिलो हरफ आवाजहरूलाई नै लिन सकिन्छ भने सबैभन्दा लामो हरफ १२ शब्दको हरफ भने **शोकगीत** शीर्षक कवितामा यसरी आएको छ :

“तपाईं नै भन्नोस - शोकगीत लेख्न तयार भएको एउटा कलमले सितिमिति कहाँ गति”

कवितालाई एक अनुच्छेददेखि पाँच अनुच्छेदसम्म विस्तार गरिएको छ । एक अनुच्छेदका कवितामा **गद्दाफीहरू, तिम्रो प्रतीक्षामा** लगायत धेरै कविताहरू छन् भने सबैभन्दा बढी अनुच्छेदमा पाँच अनुच्छेदमा बाडिएको **मेरो कुलुङ** शीर्षक कविता हो । छोटो अनुच्छेदमा **जीवनको अर्थ** शीर्षक कवितामा दुई हरफको अनुच्छेद छ भने लामो अनुच्छेदमा **पाब्लो पिकासोः तिमी पनि रहेनौ अब** शीर्षक एक अनुच्छेदभित्र संरचित कवितामा ४४ हरफ रहेका छन् । यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरू संरचनागत ढङ्गले हेर्दा विविधतामा बाँडिएका छन् भन्दा अतियुक्ति नहोला ।

५.५ अन्तर्वस्तु विधान

कवि पवन आलोकले **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशमा भएका जल्दाबल्दा सन्दर्भहरूलाई उठाएको पाइन्छ । आलोकले नेपाली समाजभित्र विद्यमान विकृति, विसङ्गति, अन्याय, अत्याचार, घात-प्रतिघात, आँसु-हाँसो आदिको मियो समातेर यथार्थलाई उद्घाटन गरेका छन् । कविले जीवनजगत्का वास्तविकतालाई नजिकैबाट नियालेर यस सङ्ग्रहको अन्तर्वस्तु छनोट गरेको पाइन्छ । समाजका सानाभन्दा साना प्रसङ्गलाई पनि कविले मिठासपूर्ण ढङ्गले कवितामा उठाएर सबैलाई सचेत गराएका छन् । उनले विभिन्न विषयमा कलम चलाएर समसामयिक युगको आवाज कवितामार्फत बोलेका छन्। आलोकको कविता सङ्ग्रहको अध्ययन गर्दा स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी, यथार्थवादी, राष्ट्रवादी, प्रकृतिप्रेम, व्यङ्ग्यत्मकता एवम् सुधारवादी स्वर स्पष्ट देख्न सकिन्छ । सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक, शैक्षिक विषयवस्तुमा सूक्ष्म दृष्टि दिँदै तिनमा देखिएको विसङ्गतिलाई हटाउनु पर्ने विचार कविले अगाडि सारेको पाइन्छ । यहाँ कवि पवन आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहका विविध विषयहरूमध्ये मुख्य मुख्य विषयहरूमा केन्द्रित रहेर चर्चा परिचर्चा गरिएको छ ।

५.५.१ सामाजिक विषय

कवि पवन आलोकले मानवीय नियति, सङ्घर्ष, जीवन दृष्टिकोण आदिलाई लिएर थुप्रै कविताको सिर्जना गरेका छन् । अतीत र भविष्यलाई नियाल्दै आफ्नो यात्रा सञ्चालन गर्नुपर्ने परिस्थितिको चित्रण उनका कवितामा भएको पाइन्छ । राष्ट्र राष्ट्रियता र देशभक्तिको भावना सामाजिक परिवेशमा रहेर पूरा गर्नुपर्ने विचार अगाडि ल्याएका छन् । आलोक समाजमा बसेर

आफूले भोगेका, देखेका र प्रत्यक्ष अनुभव गरेका कुराहरूलाई कविताको विषयवस्तु बनाएर कविता लेख्ने सशक्त कवि हुन् । विज्ञानको चमत्कारपूर्ण विकास सङ्गसँगै समय परिवर्तनशील छ र त्यही परिवर्तनशील समयसँगै समाज पनि चल्न सक्नुपर्छ भन्दै आलोकले युगौँदेखि नेपाली समाजमा देखापरेका रुढीवादी कुसंस्कारले समाज र बहुसङ्ख्यक नेपालीको हित गर्दैन भन्दै यस्तो खराब संस्कारको जरैदेखि अवसान गर्न आग्रह गरेका छन् । नेपाली समाजमा देखिएका विविध समस्याहरूमध्ये आजको प्रमुख समस्या भनेको सामाजिक असमानता, कुसंस्कार, जातभात, छुवाछुत र गलत प्रवृत्ति हो भनी कविले उक्त समस्याको समाधान शिक्षाको ज्योति बालेर गर्न सकिन्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । यस्ता खराब प्रवृत्तिबाट समाजलाई जोगाउन सकिएन भने देश बर्बादीतर्फ लाग्छ भन्दै कवितामार्फत सामाजिक जागरणका स्वर उरालेका छन् । मानिसमा भ्रम, अन्धविश्वास, परम्परागत रुढीवादी मान्यता रहेसम्म समाजको उन्नति र प्रगति सम्भव छैन भन्दै परिवर्तनका लागि कवि अगाडि यसरी लेख्छन् :

फुटपाथलाई सम्पूर्ण हो भन्ने बाध्यतामा
बाँचेको एउटा विचरो मान्छे,
सायद तिमीलाई थाहा छैन होला
म हिजो साँझ सभागृहबाट
एउटा रमाइलो वर्मेली नृत्य हेरेर
फर्किरहेको बेला
ऊ हामीले बाँचेको युगलाई हाँक दिइरहेथ्यो
मेरो 'यो हाँक किन?' को उत्तरमा
ऊ त्यही भन्थ्यो –
'मैले पनि बाँच्नु पाउनु पर्छ -तिमीहरूले बाँचेजस्तै,
मैले पनि मजा गर्न पाउनु पर्छ - तिमीहरूले मजा गरेजस्तै'
त्यसैले म यहाँ धेरै अघिदेखि
म र मजस्ता अरु करोडौँहरूले बाँच्ने, र बाँच्न पाउने
नयाँ युगको प्रतीक्षामा छु
प्रतीक्षा मात्र होइन
म प्रयत्नशील पनि छु
त्यसैले विश्वास गर !
हामीले चाहेको युगको लागि

भोलि हामी सम्पूर्ण, तिमीहरूको टाउकोमा खनिने छौँ [1]

५.५.२ प्रकृति चित्रण

कवि पवन आलोकको कवितात्मक प्रवृत्तिहरूमध्ये प्रकृतिप्रेम एउटा प्रवृत्ति हो । प्राकृतिक दृश्यावलोकनहरूको पृष्ठभूमिमा धेरै कविताले आफ्नो स्वरूप देखाएका छन् । उनका धेरै कवितामा प्रकृतिको मधुरताको वर्णन पाइन्छ । उनी प्रकृतिप्रेमी कवि भएकाले प्राकृतिक सौन्दर्य र त्यसको मूल्य मान्यतालाई सधैँ सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने पक्षमा छन् । प्राकृतिक सौन्दर्यभित्र मानवीय सुन्दरता लुकेको हुन्छ भन्दै कवि प्रकृतिको विशाल छातीभित्र आफूलाई हराउन र विचरण गराउन लालायित देखिन्छन् । कवि सुन्दर फूल फुलेको बगैँचामा हराउन चाहने प्राणीका रूपमा मान्छेलाई स्वीकार गर्दै मान्छेले प्रकृतिको सदा इज्जत गर्न सक्नुपर्छ भन्ने धारणा अगाडि सार्दछन् । आलोकले **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा प्रकृति चित्रणलाई गहनताका साथ उठाएका छन् । आलोकका प्रकृति चित्रणलाई महत्त्व दिएर लेखिएका कवितामध्येको एक टुक्रा कवितालाई यसरी हेर्न सकिन्छ :

निष्ठुरी कहिले फर्केला भनेर
वर्षौँदेखि
गौँडेनीमा, तिमी मेरो बाटो हेर्दै हौली
भनिदेऊ -
ती सालघारीहरूलाई,
पारिपट्टिका झरनाहरूलाई
मखमली, बावरी, गोदावरी र बुकीफूलहरूलाई
गाई बाखा चर्ने गरेका ती सुन्दर वनपाखाहरूलाई
चराचुरुङ्गी र भ्याउँकिरीहरूलाई
मेरो प्यारो संखुवालाई , अरुण नदीलाई
आइपा, व्याँखुवा र वेतिनीलाई
म छिट्टै फर्कदैछु भनेर ![2]

५.५.३ राजनीतिक विषय

---
[1] kjg cfnf]ssf s]xL sljtf, k"j{jt\, k[= 61,
[2] P]hg, k[= 32,

कवि पवन आलोकका कवितात्मक प्रवृत्तिहरूमध्ये राजनीतिक विषय वा प्रवृत्ति सबैभन्दा प्रमुख प्रवृत्ति हो । आलोकले देशको राजनीतिक गतिविधिप्रति विशेष चासो देखाएका छन् । उनका अधिकांश कवितामा प्रत्यक्ष वा परोक्ष कतै न कतै राजनीतिक विषय उद्भाषित भएको पाइन्छ । राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिले देशलाई क्षतविक्षत बनाएको प्रसङ्गलाई कवितामा कुनै न कुनै रूपमा उठाएका छन् । असक्षम नेताको फितलो नेतृत्वले देश बिग्रदै गएको यथार्थतिर कविले आफ्ना कवितामा सङ्केत गरेको पाइन्छ । पञ्चायत, बहुदल र लोकतन्त्र हुँदै गणतन्त्रसम्मको कालखण्डका बेथिति, विकृति र विसङ्गतिलाई कवितात्मक शैलीमा व्यक्त गर्न आलोक खप्पिस देखिन्छन् । कवि देशको समसामयिक राजनीतिक अवस्था र यसका असल खराब पक्षलाई केलाउँदै वर्तमान राजनीतिले जनताको आवज बुलन्द गर्नुपर्ने सुझाव पेस गर्दछन् । राजनीतिमा देखिएको उतार-चढाव, अस्थिरता, हत्याहिंसा आदि विषयमा कविता रचना गर्दै समाजलाई अग्रगतिमा लैजानुपर्ने विचार आलोकले राखेको पाइन्छ । राजनीतिक रूपमा आएको परिवर्तनको महसुस नेपाली जनताले गर्न नपाएको यथार्थतिर सङ्केत गर्दै अब जनताले स्वतन्त्रताको अनुभूति गर्न पाउनु पर्ने आवाज उठाएका छन् आफ्ना कवितामा कवि आलोकले । उनी भन्छन् :

आरामसँग
विकास गर्न पनि दिदैनन् यी विरोधीहरू
सधैँजसो
जुलुस र नारा
एक दुईवटा ठेक्का दिँदैमा के भो
एक दुईवटा काम गरिदिदैँमा के भो
मालवाला पनि हुन् , मित्रहरू पनि हुन्
काम लाग्छन्
फेरि पनि त चुनाव आउँछ
सारै नै आरिस गर्छन् यी विरोधीहरू
देश चलाउने मान्छेले
अलिकति आफ्नो विकास गर्न पनि नहुने
आफ्नै विकास नभै
देशको विकास हुन्छ कसरी ?
मह काढ्नेले

अलिकति हात चाट्दैमा के भो ?

जनताको नाम बेचेर
तपाईं ढुकुटी भर्नुहुन्छ
आलिसान महल ठड्याउनुहुन्छ
तपाईं निरक्षर
के के लिखतमा
कहाँ कहाँ सहीछाप गर्नुहुन्छ
तपाईंलाई थाहै भएन, पछि मात्र थाहा हुन्छ
तपाईं हाम्रो भाग्यको ठेकेदार
मेरो देश हाँक्ने नेता [3]

५.५.४ सांस्कृतिक विषय

कवि पवन आलोकले यस कविता सङ्ग्रहमा सामाजिक, राजनीतिक, प्राकृतिक विषयवस्तुलाई महत्त्व दिएजस्तै सांस्कृतिक विषयमा पनि आफ्नो ध्यान पुऱ्याएको पाइन्छ । धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज भन्ने कुरा हरेक देश र समाजको हुन्छ, त्यसलाई कसरी मनाउने वा पालना गर्ने भन्ने कुरा होसियार भएर सोच्नु पर्नेतर्फ सङ्केत गरेका छन् । देशको राजनीतिसँग संस्कृतिलाई जोडेर देशमा हत्याहिंसाले प्रसय पाएका बेला संस्कृतिको महत्त्व नहुनेतिर सचेत गराएका छन् । हामीले संस्कृतिका नाममा खराब कुरालाई बढावा दिन नहुने भन्दै असल संस्कृतिको मात्र अनुसरण गर्नुपर्ने विचार राखेका छन् । संस्कृतिसँग शिक्षाको नाता जोडिएकाले शिक्षाको विकास भएमा संस्कृतिको रक्षा हुने कुरा कविले आफ्ना कवितामा उठाएका छन् । कवि आलोक सांस्कृतिक गरिमालाई यसरी व्यक्त गर्न पुग्दछन् :

मानवताको, अमरताको प्रतीक हो शिक्षा
ऊ अनन्त छ
सारा अन्धकारलाई उसले जितेको छ
सारा अज्ञानताहरूलाई उसले जितेको छ

[3] P]hg, k[= 21,

सभ्यताको, गौरवको प्रतीक हो संस्कृति
ऊ अमर छ
सारा मानव हृदयलाई उसले जितेको छ
सारा असभ्यतालाई उसले जितेको छ [4]

५.५.५ स्वच्छन्दतावादी -प्रगतिवादी चिन्तन

नेपाली कविताको क्षेत्रमा कलम चलाउने थुप्रै अग्रज कविहरूका थुप्रै कविताको अध्ययन पश्चात त्यसबाट महत्त्वपूर्ण प्रभाव ग्रहण गरी कविता कोर्न थालेका आलोक विशेषत गद्य कविताका प्रवर्तक गोपालप्रसाद रिमालबाट बढी प्रभावित देखिन्छन् । रिमालले सुरु गरेको गद्य लयमा आलोकले सिँढी थप्ने प्रयास गरेका छन् । समाजको वास्तविकतालाई राजनीतिक कोणबाट जसरी रिमालले हेरे त्यसैगरी आलोकले पनि नेपाली समाजको वास्तविकतालाई यथार्थवादी ढङ्गले आफ्ना कवितामा व्यक्त गरेको पाइन्छ । आफ्नो कविता यात्रामा आलोक रिमालका साथसाथै लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र सिद्धिचरण श्रेष्ठबाट पनि प्रभावित भएको पाइन्छ । आलोकले आफ्ना कवितामा यथार्थको झलक दिनुका साथै समाजलाई अग्रगमनतर्फ सङ्केत गरेकाले यिनका कवितामा स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी चिन्तन देख्न सकिन्छ । समाजको वास्तविक पक्षलाई उद्घाटन गर्दै क्रान्ति र परिवर्तनको चाहना गर्ने अग्रगामी शक्तिलाई प्रतिबिम्बित गरी कवि आलोकले तीव्र क्रान्तिचेत र प्रजातान्त्रिक मूल्य -मान्यताको विगुल घन्काउने काम **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा गरेका छन् । कवि आलोकले आफ्ना अधिकांश रचनामा सामाजिक उत्पीडन, थिचोमिचो, अन्याय -अत्याचार, विकृति -विसङ्गति, भ्रष्टाचार, आदिको जीवन्त चित्रण उतार्नुका साथै त्यसबाट मुक्तिको आवाज घन्काएका छन । आलोकले उन्नत, शान्त, सभ्य, विकसित समाजको परिकल्पना गर्दै मानव मात्रको समृद्धिका निम्ति सचेत र जागरुक हुन प्रेरित गरेका छन् । तसर्थ उनी स्वच्छन्दतावादी -प्रगतिवादी चेतनाका कवि हुन् । समाजको वास्तविकतालाई जस्ताको त्यस्तै सिर्जनामा देखाउने स्वच्छन्द दृष्टिकोणलाई आलोकले आत्मसात् गरेकाले यिनलाई स्वच्छन्दतावादी कवि भनिन्छ भने ती समाजका वास्तविकतालाई स्विकार्दै अब आउँदा दिनमा समाजलाई अग्रगतिमा लैजानुपर्ने स्वर सुसेलेकाले यिनलाई प्रगतिवादी कवि पनि भन्नु युक्तिसङ्गत देखिन्छ । समाजका वास्तविकतालाई पक्रेर प्रगतिको धारणा राख्ने कवि आलोक आधुनिक कविताको पछिल्लो चरण

[4] P]hg, k[= 50,

वि.सं. २०३० देखि यताको समसामयिक धाराका विशिष्ट सर्जक बनेका छन् । आलोकले आफ्नो कविता सङ्ग्रह **पवन आलोकका केही कविता**मा स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी विषयवस्तुका साथै समसामयिक राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विषयवस्तुलाई उठाएका छन् । यिनै दृष्टिकोणलाई समेटिएका उनका धेरै कविताहरूमध्ये **मेरो सपनाको नयाँ नेपाल** कविताको केही अंश यस्तो छः

सङ्गीतमय वातावरण
जताततै हरियाली
हँसिला, रसिला, राता पिरा नेपाली
ल्यापटप लिँदै श्याम वि.क. स्कुल जान्छन्
ताप्लेजुङकी पासाङ लामा आफ्नै कारमा
कलेज धाउँछिन
रसुवाकी ठूलीकान्छी न्यूयोर्क र लण्डनमा
साथीसँग च्याट गर्छिन्
मोरङकी रीता धिमाल
एसियाकै प्रतिष्ठित
हुम्ला विश्वविद्यालयमा पढाउँछिन्
जहाँ असङ्ख्य विदेशीहरू
तराई पहाड हिमालका
मेधावी छात्रछात्रा हरेक वर्ष
प्रवेश पाउन लालयित
................................[5]

५.५.६ अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ

पवन आलोकले यस कविता सङ्ग्रहमा राष्ट्रिय सन्दर्भ उठाउनाका साथसाथै अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भलाई पनि स्थान दिएका छन् । देश विदेशमा भएका समसामयिक घटनालाई कवितात्मक रूपमा व्यक्त गर्न खप्पिस आलोकले अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा भएका महत्त्वपूर्ण घटनालाई सहज रूपमा आफ्ना कवितामा उतारेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रका चर्चित घटनाहरूलाई दृष्टान्त बनाएर राष्ट्रिय राजनीतिमा देखिएका विसङ्गतिको पर्दाफास गर्न कवि आतुर देखिएका छन् ।

[5] P]hg, k[= 7,

अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रका ख्यातिप्राप्त साहित्यकारहरूलाई समेत आफ्ना कवितामा स्थान दिने आलोकले विदेशी राजनीतिलाई पनि कवितामा यसरी स्थान दिएका छन् :

आवाजहरूलाई
बुटले कुल्चेर
कलमहरूलाई बन्दुक तेर्साएर
निरीह जनतालाई
भेडा बाख्राझैँ
खोरमा थुनेर
जीवनपर्यन्त एकछत्र
शासन गर्न खोज्ने
गद्दाफीहरू
इदि अमिनहरू
हिटलरहरू
सिङ्गो देशलाई
जेल बनाएर
मसानघाटमा राज्य गर्ने
सपना देख्ने
रक्त पिपासुहरू
अब तिम्रा दिन गए [6]

५.६ लयविधान

कवि पवन आलोक मूलतः गद्य कवि हुन् । यिनका सबै कविता गद्य लयमा रचना गरिएका छन् । उनले यस सङ्ग्रहका सम्पूर्ण कविताहरूमा गद्य कवितात्मक लयको उत्कर्ष रूप प्रस्तुत गरेका छन् । लय कविताको मुटु हो । यही लयगत विशेषताले गर्दा कविता साहित्यका अन्य विधाभन्दा फरक रहेको छ । भाषामा प्रयोग हुने स्वर-व्यञ्जन वर्णहरूको उच्चारणबाट निस्कने साङ्गीतिक ध्वनिलाई लय भनिन्छ । लयले भाषिक उच्चारण अवस्थामा वर्णगत आरोह-अवरोह वा सुरताललाई सङ्गीत दिएर श्रुतिमधुर बनाउँछ । कविताको भावसौन्दर्यलाई सघन

---

[6] P]hg, k[= 1,

रूप दिन सुकोमल र सुललित भाषाको प्रयोग गरिएकाले आलोकका गद्य कवितामा पनि लयात्मक चेतना पाइन्छ । आलोकका कविता विविध शब्दयोजना, अनुप्रास, समानान्तरता आदिको कुशल संयोजनका कारण बढी लयात्मक बन्न पुगेका छन् । छन्दमुक्त गद्य कविताहरूमा आलोकले आफ्ना अनुभूतिहरूलाई, आक्रोशहरूलाई, विचार, दर्शन र सिद्धान्तहरूलाई मार्मिक रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् । उनका यस सङ्ग्रहका गद्य कविताहरू सहज र स्वतः स्फूर्त रूपले अनुप्रासको संयोजन भई लयात्मक बनेका छन् । यसरी गद्यात्मक लय माधुर्यले गद्य कविता उत्कृष्ट बनेका छन् । आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहभित्र लयविधानमा सम्बद्ध कविताको केही भाग यस्तो छ :

अचम्मै भो,
मैले आज आइफेल टावरको टुप्पोबाट
मेरो प्यारो सगरमाथा देखेँ
मेरो सपनाको नेपाललाई देखेँ
सानो, चिटिक्क परेको, सात समुद्रपारिको प्यारो
शान्त र सुन्दर आफ्नो मातृभूमिलाई देखेँ
मेची र महाकाली देखेँ
तराई, पहाड र हिमाल देखेँ
लेक, बेंसी र भन्ज्याङहरू देखेँ
डाँफे र लालीगुराँस देखेँ [7]

५.७ भावविधान

कविताका तत्त्वहरूमध्ये भावविधान महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । यसलाई केन्द्रीय कथ्य पनि भनिन्छ । कविले कविताका माध्यमद्वारा पाठकलाई प्रदान गर्ने मूल विचार नै केन्द्रीय कथ्य वा भावविधान हो । उच्च कोटिको साहित्यले आफू बाँचेको धर्तीलाई मात्र स्पर्श गर्दैन, त्यहाँभित्र रहेका अनेक दुर्वलता र सबलतालाई समेत देखाउँछ । कविताको विषयवस्तु र भाववीच गहिरो सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कविले जीवनमा भोगेका भोगाइ, आशा, निराशा, कुण्ठा, पीडा, मानवीय

[7] P]hg, k[= 36,

स्वभाव, प्रकति, धर्म, दर्शन, संस्कृति, समाज, आदि कुनै पनि विषयलाई कविताले आत्मसात् गर्न सक्छ र उसको अभिरुचि, चाहना, इच्छाअनुसार कविता रचना गर्दछ ।

कवि आलोकको **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा कविले भोगेका र देखेका राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय जगत्का चर्चित प्रसङ्गहरू उठाइएका छन् । यसमा कविको हृदयभित्रका वेदना, छटपटी र भोलिका आशाहरू प्रतिबिम्बित भएका छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा सामाजिक र वैयक्तिक जीवनका सङ्गति र विसङ्गति दुवै पक्षलाई छोएका छन् । यसै क्रममा सामाजिक, राजनीतिक क्षेत्रका विकृति र विसङ्गतिप्रतिको व्यङ्ग्यचेतनालाई पनि उनले प्रकट गरेका छन् । कविले यस सङ्ग्रहमा समकालीन मानवीय चेतनालाई अभिव्यक्त गर्ने प्रवृत्ति कायमै राखे तापनि देशप्रेमको सुन्दर भावना तथा राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय चेतनालाई महत्त्वका साथ उठाएका छन् । कविले मानवीय अन्तरचेतनाका कुण्ठा, पीडा, निराशा, जटिलता, सन्त्रास, व्यङ्ग्य र विषमतालाई कवितामा अभिव्यक्त गरेका छन् । यस सङ्ग्रहमा मानवता, युगबोध र राष्ट्रप्रतिको आस्था र विश्वास पनि टड्कारो रूपमा देख्न पाइन्छ । भावविधानलाई कवितामा यसरी हेर्न सकिन्छ :

मिनेटहरू, घण्टाहरू, दिनहरू बितेर गए
महिनाहरू, वर्षहरू, शताब्दी बितेर गए
तर यो क्रम
कहिल्यै बितेन
कहिल्यै टुटेन
र अब पग्लनु मामुली कुरा हो
पग्लिए जिन्दगीका हिमालहरू भुकम्पहरूमा, पग्लँदैछन्
पग्लिए जिन्दगीका हिमालहरू युद्धहरूमा, पग्लँदैछन्
खुब पग्लँदैछन् ।[8]

५.८ बिम्बविधान

कवितालाई बढी मर्मस्पर्शी बनाउने महत्त्वपूर्ण अङ्ग नै बिम्ब हो । कवि कल्पनाको महत्त्वपूर्ण सामग्रीका रूपमा बिम्बलाई लिन सकिन्छ । एउटा बस्तुको प्रतिच्छायाका रूपमा

---
[8] P]hg, k[= 47,

कवितामा आउने अर्को सहवर्ती अर्थ नै बिम्ब हो । बिम्बको प्रयोगविना कविताको भित्री मर्म नबुझिने हुनाले बिम्बको प्रयोग महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । कविले मनमा उब्जेका भावना, कल्पना, विचारलाई कुनै वस्तुको माध्यमद्वारा प्रस्तुत गर्ने प्रयास नै बिम्ब हो । बिम्बको प्रयोगबाटै कविता आलङ्कारिक बन्दछ किनभने बिम्ब अलङ्कारको नजिक हुन्छ ।

कवि पवन आलोकले **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा बिम्बको प्रयोग गरी कवितालाई आकर्षक र सौन्दर्यपूर्ण बनाएका छन् । धेरै बिम्बको प्रयोगभन्दा यथार्थतालाई जोड दिने कवि आलोकले जति बिम्बको प्रयोग गरेका छन् ती महत्त्वपूर्ण छन् । आलोकले यस कविता सङ्ग्रहमा विशेषगरी नेपाली प्रकृति, जनजीवन, मानवेतर वस्तु र परिवेश तथा संस्कृतिबाट अनेक बिम्बहरू लिएका छन् । कविले यस सङ्ग्रहमा नदी, आकाश, समुद्र, सूर्य, धरती, महल जस्ता थुप्रै बिम्बहरूको पटक-पटक पुनरावृत्ति गरेका छन् । कवितामा कविले बिम्बको प्रयोग यसरी गरेका छन् :

निस्पट्ट अँध्यारो,
कहिल्यै उज्यालो नहुने
कहालीलाग्दो रात
जीर्ण, थोत्रो
धमिरा लागेको
भत्किन लागेको यो महललाई
कति टालटुल गर्छौ
कति टेका लगाउँछौ
यो धरतीमा
मिर्मिरे उज्यालो छाइसकेको छ
सूर्य उदाउनै लागेको छ [9]

५.९ प्रतीक - योजना

कविले आफ्ना मनका अमूर्त विचार वा भावनालाई सजीव वा मूर्त रूप दिन भावना सुहाउँदो स्वरूप वा आलोक सृष्टि गरेर त्यही मूर्त रूपमा कवि संस्कारको अभिव्यञ्जनमा

---
[9] P]hg, k[= 6,

चाहेको गौण विचार तथा भावना व्यक्त गर्दछ , त्यही स्वरूप नै प्रतीक बन्दछ । प्रतीकले अप्ठ्यारा, अपरिचित र अमूर्त गुण वा कुरालाई ज्यादै स्पष्टसित तीव्र प्रभाव पार्ने गरी व्यक्त गर्न सक्छ, प्रकाश पार्न सक्छ । जसरी लेखनाथ पौड्यालले **पिँजराको सुगा** शीर्षक कवितामा राणाकालमा कसरी जनजीवन थुनामा थियो भन्ने प्रतीकका रूपमा 'पिँजरा' लाई सफलताका साथ प्रयोग गरेका छन् त्यसैगरी कवि आलोकले पनि आफ्नो कविता सङ्ग्रहमा प्रतीक योजनालाई तीव्र महत्त्वका साथ प्रयोग गरेका छन् । प्रतीककै आड लिएर उनले वर्तमान जीवनका जटिलता र विषमतालाई प्रभावपूर्ण र कलापूर्ण रूपमा अभिव्यक्त गरेका छन् भने प्रतीककै माध्यमद्वारा राष्ट्र, राष्ट्रियता र अन्तर्राष्ट्रिय जीवनको अस्तित्वलाई समेत सशक्त र जीवन्त रूपमा अभिव्यक्त गर्न सक्षम भएका छन् । कविले कवितामा प्रयोग गरेका विविध प्रतीकहरूले समाजभित्रको वास्तविक चित्र उतार्न मद्दत पुगेको देखिन्छ । उदाहरणको रूपमा कविताको एउटा अंशलाई यहाँ लिइएको छ :

अब बल्ल विहानी भो
युगौँपछिको अन्धकारलाई चिर्दै
हाम्रो बस्तीमा सूर्य उदाएको छ
सूर्यको रापिलो प्रकाशले
नयाँ जीवन संचारित भएको छ
आउ नयाँ बिहानीको स्वागत गरौँ
यो खुशियालीमा
आउ उत्सव मनाऔँ ! [10]

५.१० व्यङ्ग्यचेत

सामान्यतया सिधा र सोझो भनाइभन्दा घुमाउरो तरिकाबाट व्यक्त गरिने शैलीलाई व्यङ्ग्यचेत भनिन्छ । साधारण मानिसले प्रयोग गर्ने अभिव्यक्ति साधारण नै हुन्छ भने विशिष्ट व्यक्तिले प्रयोग गर्ने अभिव्यक्ति विशिष्ट प्रकारकै हुन्छ , त्यही विशिष्ट प्रकारको अभिव्यक्तिभित्र व्यङ्ग्यचेत पनि पर्दछ । विशेषगरी साहित्यिक व्यक्तिहरूले व्यङ्ग्यात्मक शैलीबाट समाजका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई पाठक सामु पुऱ्याउने गर्दछन् । समाजका खराब चरित्र, कार्य वा चालचलनलाई व्यङ्ग्य प्रहारद्वारा सही बाटोमा हिडाउने कोसिस कविहरूले गरिरहेका हुन्छन् ।

[10] P]hg, k[= 37,

कवि आलोकले आफ्ना रचनामार्फत समाजलाई सही बाटोमा हिडाउन समाजका खराब तत्त्वहरूप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । विशेषतः राजनीतिमा देखिएको अन्योल, अन्याय, अत्याचारप्रति कविले मुटु छुनेगरी च्वास्स घोच्ने भाषाको प्रयोग गरी मीठो व्यङ्ग्य गरेका छन् । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आदि विषयका सन्दर्भमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य गर्नु कवि आलोकको विशेषता नै हो । निराशाभन्दा बढी आशाका कविता लेख्ने कवि आलोकका कवितामा व्यङ्ग्य र आक्रोशका स्वर पनि उरालिएको छ। गिर्दो गुम्दो राष्ट्रिय अस्मिताप्रति व्यङ्ग्य गर्दै युगीन यथार्थको चित्रण कविले यसरी गरेका छन् :

हर्केहरू भोकै छन् कैयौँ दिनदेखि
सीताहरू बलात्कृत हुँदैछन्
नेताजीहरू हर्केहरूको भाग डकार्दैछन्
लुट्नेहरू लुटिरहेका छन्
भागबन्डा गरेर देशको
गिद्धले सिनो लुछेझैँ
लुछ्दै छन् देशलाई
देश जे सुकै होस् के मतलब
जनता मरिरहेछन् त मर्न देऊ के मतलब
तर नेताजीहरूलाई
कुर्सी चाहिएको छ
देश लुट्ने लाइसेन्स चाहिएको छ
यस्तै छ साथी मेरो देशको खबर ! [11]

५.११ भाषाशैली

भाषा र शैली दुईवटा शब्दको मेलबाट बनेको छ भाषाशैली । व्यक्तिको विचार व्यक्त गर्ने माध्यम भाषा हो भने व्यक्त गर्ने तरिका नै शैली हो । तसर्थ व्यक्तिको मनको विचार वा भावनालाई कसरी व्यक्त गरिएको छ भनेर हेर्ने काम भाषाशैलीअन्तर्गत पर्दछ । कविको निजत्व भाषाशैलीले झल्काउँछ । स्थापित साहित्यकारहरूलाई त्यही भाषाशैलीका माध्यमले सजिलै

[11] P]hg, k[= 14,

चिन्न सकिन्छ । भाषाशैली कविताको मुख्य अङ्ग हो । कवितालाई लयात्मक बनाउने काम भाषाशैलीले गर्दछ । कवितामा सरल, आलङ्कारिक, वर्णनात्मक आदि शैली प्रयोग गरिन्छन् । कवितालाई काव्यात्मक उचाइ थप्ने र स्रष्टालाई निजी पहिचान दिने काम भाषाशैलीले गरेको हुन्छ ।

कवि पवन आलोकले **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । भाषा प्रयोगमा आफ्नै प्रकारको शिल्पगत चमत्कार एवम् नवीनता प्रयोग गर्न कवि आलोकका कविता रोचक र आकर्षक देखिन्छन् । यिनले आफ्ना कवितामा विषय अनुकूल भाषाको प्रयोग गरेका छन् । यिनका कवितामा बौद्धिकता, जटिलता, क्लिष्टता, दुर्वोधता जस्ता कठिन कुराहरू पाइदैन बरु सहजता, सरलता र सामान्यभन्दा सामान्य पाठकले बुझ्ने भाषा पाइन्छ । तसर्थ समाजका सबै वर्गले बुझ्ने सरल भाषामा तत्कालीन समयलाई कैद गरेका छन् उनले आफ्ना कवितामा । कोमल भावनालाई सरल ढङ्गले अभिव्यक्त गर्नु कवि आलोकको विशेषता नै हो । उनले कवितामा उपमा, रूपक आदि अलङ्कारको प्रयोग गरेका छन् । यसरी सचेत पाठकका निम्ति सुबोध्य हुने गरी नेपाली जनजीवनसँग सम्बन्धित सुकोमल पदावलीहरूको प्रयोग गरी कविता प्रस्तुत गर्नु कवि आलोकको भाषिक बैशिष्ट्य हो ।

प्रथम पुरुष र तृतीय पुरुष कथन पद्धतिको बढीभन्दा बढी प्रयोग गरी नेपाली समाज र समाजभित्रका सूक्ष्म कुरालाई समेत प्रकाशमा ल्याउने जमर्को गर्ने आलोकको दृष्टि अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रसम्म पुगेको छ । कविले यस कविता सङ्ग्रहमा विविध भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । उनले आफ्ना कवितामा अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जना तीन वटै शक्तिको प्रयोगद्वारा कवितालाई सरल, सहज, सुन्दर, सुकोमल, व्यञ्जनात्मक, प्रतीकात्मक, आलङ्कारिक तुल्याएका छन् । सबै प्रकारका कविताको स्वाद आलोकको यस सङ्ग्रहका कविता पढ्दा पाठकले पाउन सक्ने कुरामा दुईमत छैन । उनले तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तीनै प्रकारका शब्दको प्रयोग गरेर कविता सिर्जना गरेका छन् ।

भाषागत ढङ्गले हेर्दा सबै प्रकारका शब्द र शैलीको प्रयोग गरी समयसापेक्ष सुहाउँदा कविताको रचना गरी तत्कालीन समाजको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक विविध विषयको ज्वलन्त नमुना प्रस्तुत गर्न सफल भए तापनि वर्णविन्यासगत रूपमा भने कवि केही पछाडि परेको तथ्य उनका कविताको अध्ययन गर्दा टड्कारो रूपमा देख्न सकिन्छ । उनका अधिकांश कवितामा चन्द्रविन्दुका ठाउँमा शिरबिन्दुको प्रयोग गरेको पाइन्छ । जस्तैः एकाइसौं,

बाखाभैँ, बसौँ, आदि । आज्ञार्थक क्रियापदको अन्तिम मात्रा दीर्घ लेख्नुपर्ने ठाउँमा धेरै ठाउँमा ह्रस्व लेखिएको पाइन्छ । जस्तैः आउ, देउ, ... आदि । कालगत हिसाबले पनि उनका कवितामा विचलन पाइन्छ । जसले गर्दा लयात्मकतामा केही टर्रोपन खड्किन्छ । जस्तैः यस्तै छ **मेरो देशको खबर** शीर्षक कविताका केही पङ्क्ति हेरौँ :

साउदी गएकी सीताले
साहुहरूको बलात्कार सहन नसकेर
आत्महत्या गरिछ
उसको लोग्ने हर्के
चार जना बच्चा स्याहारेर
मीठा मीठा सपना सजाउँदै
अरुको हली गोठालाको जीवन बाँचिरहेछ
भएको एक सुर्को बारी साहुकै भयो
गैरीखेत पनि त्यत्तिकै गयो [12]

५.१२ निष्कर्ष

प्रस्तुत **पवन आलोकका केही कविता** सङ्ग्रहका कविताको अध्ययन गर्दा यस सङ्ग्रह बहुआयामिक दृष्टिकोण समेटिएको कविता सङ्ग्रहका रूपमा देखिन्छ । स्वच्छन्दतावादी - प्रगतिवादी धारामा आबद्ध हुँदै समसामयिक युगको प्रतिनिधित्व गर्न कविता सङ्ग्रह सक्षम भएको छ । विशेष गरी २०२३/२४ सालपछिको राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, अवस्थाको चित्रण गर्दै मानवीय चरित्रको अध्ययन गर्न कविता सङ्ग्रह सक्षम देखिन्छ । कवि आलोकका युवाकालका धेरजसो कविता स्वच्छन्दतावादी प्रेमप्रणयमूलक छन् । कतिपय कवितामा मानवीय प्रेमप्रणयको भाव पाइन्छ । यिनका कवितामा राष्ट्रप्रेम भल्किनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय चासोसमेत देख्न सकिन्छ । आशावादी कवि आलोकका कवितामा व्यङ्ग्य र विद्रोहको स्वर उरालिएको छ । यिनका कवितामा राष्ट्रमा व्याप्त अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध आक्रोश व्यक्त गर्नुका साथै खराब नेताहरूप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । पवन आलोकका कवितामा कतै स्वच्छन्दतावादी, कतै राष्ट्रवादी, कतै यथार्थवादी त कतै प्रगतिवादी स्वर पाइनुका साथै समग्रमा मानवतावादी, विसङ्गतिवादी, अस्तित्ववादी स्वर पाइन्छ । मभौला

[12] P]hg, k[= 13,

आकारका कवितादेखि केही मुक्तक भन्न मिल्ने खालका कवितासम्म यस सङ्ग्रहमा समाहित छन् । आभ्यासिक साहित्यिक यात्रा पार गर्दै यिनले पहिलो कविता सङ्ग्रह **पवन आलोकका केही कविता**को प्रकाशनमार्फत आफूलाई प्रतिभाशाली कविका रूपमा उभ्याएको देखिन्छ । २०२२/२३ सालदेखि नेपाली साहित्यको कविता विधामा कलम चलाउन थालेका कवि पवन आलोकले **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमार्फत राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश, सार्वजनिक जीवन, मानवीय चाहनाका प्रसङ्गप्रति कलात्मक प्रहार र सुन्दर सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति प्रदान गरेका छन् । कवि आलोकले यस सङ्ग्रहका माध्यमबाट अवसरवाद, स्तुतिवाद, नातावाद, कृपावाद विरुद्ध सबैलाई एकजुट हुन आह्वान गरेका छन् । सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरी सामान्य पाठकले बुझ्न सक्ने किसिमका कविता रचना गर्नु यिनको विशेषता हो । उनको यो सङ्ग्रह सामाजिक विकृति र विसङ्गतिप्रतिको व्यङ्ग्य विद्रोहसहित देशप्रेम, राष्ट्रिय चिन्तन र अन्तर्राष्ट्रिय जगत्सम्म पुगेको छ । आलोकले यस सङ्ग्रहमा काव्यशिल्पका दृष्टिले नयाँ नयाँ बिम्ब -प्रतीक र नवीन अभिव्यक्तिको आविष्कार गरेका छन् । समग्रमा **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रह नेपाली काव्यिक परम्परामा एक महत्त्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा स्थापित भएको छ ।

अध्याय छ

उपसंहार

कवि पवन आलोकको जन्म नेपालको कोसी अञ्चलअन्तर्गत भोजपुर जिल्लाको कुलुङ गा.वि.स वडा नं. ३, बुमलिङटारमा स्व. जितबहादुर कँडेल र स्व. चन्द्रमाया कँडेलका पुत्र रत्नका रूपमा वि. सं. २०११ वैशाख २० गते भएको हो । साहित्यिक झुकावका कारण वरिष्ठ साहित्यकार परशु प्रधानले यिनलाई चोकबहादुर कँडेलबाट पवन आलोक बनाइ दिएका हुन् । मध्यम वर्गीय पारिवारिक पृष्ठभूमिमा यिनको जीवन अगाडि बढ्दै आएको छ । धेरै पुस्ता अगाडि श्री रामु शर्मा कँडेल हनुमान ढोका दरबारबाट पूर्वतिर गई भोजपुरको दिङ्गलामा बसोबास गरेका र तिनैका विकसित सन्तानका रूपमा पवन आलोकले आफूलाई स्वीकार गरेका छन् । भोजपुरकै तत्कालीन सरस्वती प्रा.वि. हाल नि.मा.वि. बाट प्राथमिक शिक्षा हासिल गरेका आलोकले त्यहीँको वीरेन्द्र मा. वि. हाल उच्च मा. वि. बाट प्रवेशिका परीक्षा २०२५ सालमा उत्तीर्ण गरेका हुन् । प्राइभेट परीक्षार्थीका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट बि.ए. सम्मको अध्ययन पूरा गरेका आलोकले वि.सं. २०४२ मा ब्रिटिस काउन्सिलको छात्रवृत्तिमा बेलायतबाट पोस्ट ग्राजुएट डिप्लोमासमेत उत्तीर्ण गरेका छन् ।

बाल्यकाललाई बिदा गर्दै जीवनलाई अगाडि बढाउने क्रममा शैक्षिक क्षेत्रमा समेत मजबुत बन्दै गएका आलोकको जागिरे जीवन भने २०२५ सालबाट सुरु हुन्छ । प्रवेशिका परीक्षा दिनासाथ आफूले पढेको सरस्वती प्रा.वि. मा हेडमास्टरका रूपमा काम गर्न थालेबाट सुरु भएको पवनको जागिरे यात्रा विभिन्न निकायमा विभिन्न तर महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै निरन्तर रूपमा वि. सं. २०६७ सम्म चलेको देखिन्छ । लामो जागिरे जीवनबाट धेरै अनुभव बटुलेका आलोकले आर्थिक क्षेत्रमा पनि लोभलाग्दो प्रगति गरेको कुरा भोजपुर जस्तो विकट ठाउँबाट हाल काठमाडौँ कालिकास्थानमा आफ्नै घर बनाएर बसेकोबाट स्पष्ट हुन्छ । चार सन्तानका अभिभावक बनेका आलोकका तीन छोरी र एक छोरा एक श्रीमती छन् । तीन वटी छोरीको विवाह भइसकेको छ भने छोराको विवाह गर्न बाँकी भएको जानकारी छ ।

विकट पहाडी जिल्लामा जन्मिएर पनि सङ्घर्षशील व्यक्तित्व पवन आलोक सानैदेखि साहित्यमा औधि रुचि राख्दै आएका छन् । जीवनयापनका क्रममा आइपरेका समस्याहरूसँग निरन्तर पौठेजोरी खेल्दै दुःख र सुखका क्षणलाई तालमेल मिलाएर अगाडि बढ्न जान्ने आलोक नेपाली गद्य कविताका क्षेत्रमा परिचित नाम हुन् । मध्यम वर्गीय आर्थिक हैसियत राख्ने आलोक

विभिन्न साहित्यिक तथा गैरसाहित्यिक सङ्घसंस्थामा आवद्ध छन् । उनी **योगमाया राष्ट्रिय नारी स्रष्टा सम्मान**का संस्थापक र **नेपाल स्रष्टा समाज**, नेपालका महासचिव हुन् । यिनी साहित्यका अतिरिक्त सङ्गीत सुन्न, खेलकुद, समाजसेवा आदि क्षेत्रमा रुचि राख्ने व्यक्ति हुन् । आमा बुबाको मृत्यु र छोरी रीताको ग्याँस दुर्घटनालाई जीवनको सबैभन्दा दुःखद् अविस्मरणीय घटनाका रूपमा लिने आलोक प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण हुँदा र ब्रिटिस काउन्सिलबाट छात्रवृत्ति पाउँदाको क्षणलाई जीवनकै सुखद् अविस्मरणीय क्षणका रूपमा लिन्छन् ।

जागिरको सिलसिलामा तथा साहित्यिक गतिविधिका क्रममा नेपालका धेरै जिल्लाको भ्रमण गरिसकेका पवनले विश्वका चीन, अमेरिका, भारत, बेलायत लगाएत धेरै देशहरूको भ्रमण गरेका छन् । भ्रमणका क्रममा देखेका, भोगेका र अनुभव गरेका कुरालाई साहित्यिक रूप दिन खप्पिस आलोकले **युरोपको झझल्को** नियात्रा सङ्ग्रहसमेत प्रकाशित गरिसकेका छन् । यिनका कवितामा पनि भ्रमणको प्रभाव सजिलै देख्न सकिन्छ । मिलनसार, मृदुभाषी, शालीन, व्यक्तित्वका धनी आलोक मझ्यौला किसिमको शारीरिक बनोट भएका व्यक्ति हुन् । यिनले साहित्यका विविध विधाहरूमा आफ्नो क्षमता प्रस्तुत गरेका छन् । कविता, कथा, निबन्ध, नियात्रा आदि विधामा यिनले कलम चलाएको देखिन्छ । यद्यपि उनको उर्वर साहित्यिक विधा भने कविता र नियात्रा नै हो ।

विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्य लेखनमा रुचि राख्ने आलोकको औपचारिक साहित्यिक यात्रा वि. सं. २०२७ मा **प्रेमः एक अभिव्यक्ति** शीर्षकको कविता **वेलपत्र** वर्ष १ अङ्क १ मा काठमाडौँबाट प्रकाशित भएपछि सुरु भएको हो । प्रकाशनका दृष्टिले यो प्रथम कविता भए तापनि लेखनका दृष्टिले भने वि. सं. २०२२/२३ तिरबाटै यिनले कविता लेख्न थालेको पाइन्छ। **प्रेम : एक अभिव्यक्ति** कविता लिएर सर्वप्रथम नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका आलोकले करिब चार दशक लामो साहित्यिक यात्रा पार गरिसकेका छन् । साहित्यिक यात्राको आभ्यासिक चरण पार गर्दै आफ्नो प्रभाव छोड्न सफल आलोक नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा कवि स्रष्टाका रूपमा स्थापित छन् । **पवन आलोकका केही कविता** (२०६०) कविता सङ्ग्रह र **युरोपको झझल्को** (**२०६७**) नियात्रा सङ्ग्रह गरी यिनका दुईवटा पुस्तकाकार कृतिका रूपमा प्रकाशित छन् ।

साहित्यका विविध विधाहरूले समाजमा आफ्नो प्रभाव छोड्दै आइरहेको परिप्रेक्ष्यमा कविता विधा साहित्यको एक पुरानो र सशक्त विधाका रूपमा चिनिदै आएको छ । यसको अस्तित्वका बारेमा बेलाबेलामा आशङ्का गरिए तापनि यसले समाजमा आफूलाई लोकप्रिय

गरेरै छाडेको देखिन्छ । विशेषगरी साहित्यका फाँटमा एउटा गतिशील विधाका रूपमा कविताले पहिचान कायम गरेको छ । कथ्य भाषाबाट विस्तारै लेख्यभाषाका रूपमा विकसित हुँदै भाषाले समाजमा प्रभाव कायम गर्दै जाँदा कविताले पनि आफ्नो यात्रा अगाडि बढाएको पाइन्छ । यसै भाषिक यात्राका दौरानमा कविताको यात्रा अनेक युगीन घुम्तीहरू पार गर्दै विविध रूप र काँचुली फेर्दै आधारभूत तत्त्वका आधारमा आजसम्म आइपुगेको छ । कविता यात्राको लामो अन्तरालमा यसले आफ्नो स्वरूपलाई विस्तार गर्दै जाँदा पूर्वमा रस, अलङ्कार, ध्वनि, गुण आदिका प्रमुखतामा परिभाषित गऱ्यो भने पश्चिममा परिष्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी, प्रयोगवादी, रीतिवादी, अस्तित्ववादी, विसङ्गतिवादी आदि धाराहरूमा प्रवाहित भइरह्यो । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै वाद र धाराबाट नेपाली कविता क्षेत्र मुक्त हुन सकेको छैन । अर्थात् नेपाली कविता यात्राले दुवै धारबाट प्रभाव ग्रहण गरी आफूलाई अगाडि बढाएको पाइन्छ ।

विश्व कविता परम्पराबाट छुट्टिएर नेपाली कविताको क्षेत्रमा केहीबेर विचरण गर्ने हो भने यसले आफ्नो लामो यात्रामा कयौँ मोडहरू पार गर्दै अगाडि बढ्दै गइरहेको देखिन्छ । नेपाली कविता परम्परामा धेरै विद्वान्हरूले आ-आफ्नो विचार दिए कयौँले यसमा मथिङ्गल नखियाएको होइन । आखिर कविता के हो ? र कस्तो हुनुपर्दछ ? भन्ने विषयमा एकमत हुन सकेन । कविता सम्बन्धी पूर्वीय, पाश्चात्य र नेपाली विद्वान्हरूका परिभाषामा एकरूपता पाइदैंन । कवितालाई परिभाषित गर्ने क्रममा पूर्वीय, पाश्चात्य तथा नेपाली विद्वान्हरूमध्ये कसैले बाह्य पक्षमा त कसैले आन्तरिक पक्षमा जोड दिएका छन् । वास्तवमा कविता बुद्धि र हृदयको समन्वित रूप भएकाले यसमा बाह्य एवम् आन्तरिक दुवैको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ । अन्तमा कविताको आदर्श परिभाषा त्यही हुन सक्छ, जसमा बाह्य तथा आन्तरिक दुवै पक्षको समन्वय एकसाथ हुन्छ ।

लोक साहित्यिक पृष्ठभूमिबाट सुरु भएको नेपाली कविताको परम्परा लामो समयसम्म लोक साहित्यमै सीमित रहेको पाइन्छ । पृथ्वीनारायण शाहको नेपाल एकीकरणसँगै वीरभावनाबाट नेपाली कविताको थालनी भएको देखिन्छ । वि.सं. १८२६ मा सुवानन्द दासद्वारा लिखित **पृथ्वीनारायण शाह** शीर्षक कविता नै नेपाली कविताको पहिलो कविता हो । वीर रसबाट सुरु भएको नेपाली कविताको ऐतिहासिक परम्परालाई विभिन्न चरण र मोडहरूमा राखेर हेर्न सकिन्छ । नेपाली कविताको प्राथमिक कालको थालनी वीर भावनाबाट राष्ट्रवादी स्वर उराल्दै भक्ति धारामा पुगेर टुङ्गिन्छ । वि. सं.१८२६ बाट सुरु भएको प्राथमिक काल वि.सं. १९४० सम्म रहेको पाइन्छ । यस कालका प्रतिनिधि कविका रूपमा भानुभक्त आचार्यलाई

लिइन्छ । वि.सं. १९४० बाट नेपाली कवितामा माध्यमिक काल सुरु भएको हो । यस कालमा शृङ्गारिक भावलाई महत्त्वका साथ अगाडि बढाएको देखिन्छ । यस कालका प्रतिनिधि कवि मोतीराम भट्टलाई लिइन्छ । शृङ्गारिक धारा वि.सं. १९४० देखि १९७३/७४ सालसम्म कायम रहेको छ । वि.सं. १९७५ बाट नेपाली कविताले आधुनिकतातिर आफ्ना पाइला विस्तार गरेको हो। परिष्कारवादी चेतबाट सुरु भएको आधुनिक काल विभिन्न चरण पार गर्दै निरन्तर अगाडि बढीरहेको छ ।

लेखनाथ पौड्याल र सोमनाथ सिग्देलद्वारा रचित परिष्कारवादी कविता रचनाद्वारा वि.सं. १९७५ बाट सुरु भएको आधुनिक काल वि. सं. १९९१ मा मुनामदनबाट देवकोटाको उदयसँगै स्वच्छन्दतावादतिर लम्किएको देखिन्छ । वि.सं. २०१६ सम्म स्वच्छन्दतावादले प्रभाव जमाएकोमा वि.सं. २०१७ बाट प्रयोगवादले आफूलाई अगाडि ल्याएको छ । मोहन कोइरालाबाट प्रतिनिधित्व गरिएको यस प्रयोगवादले नेपाली कविताका क्षेत्रमा वि.सं. २०२९ सम्म आफ्नो प्रभाव जमाएको देखिन्छ । वि.सं. २०३० बाट नेपाली कविताका क्षेत्रमा समसामयिक धारा सुरु भएको मानिन्छ । यही समसामयिक धाराभित्र विभिन्न वाद र विचारमा कविता क्षेत्र अगाडि लम्किरहेको छ ।

यसरी नेपाली कविता विभिन्न धारा र प्रवृत्तिहरूलाई आत्मसात् गर्दै विभिन्न कालखण्डलाई पार गरी आधुनिक कालमा अगाडि बढ्दै छ । भाषाशैलीका दृष्टिले कवितामा विभिन्न प्रयोगहरू भए र अनेक मोडहरू देखा परे । आधुनिक कालसम्म आइपुग्दा विभिन्न चरण पार गरेको नेपाली कविताले आधुनिक कालका विशेषगरी परिष्कारवादी , स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी, प्रयोगवादी र समसामयिक धारा मुख्य धाराका रूपमा रहेका छन् ।

राजनीतिक परिवर्तन, जनचेतना, मानवीय सोचमा आएको आमूल परिवर्तन र विश्व साहित्यमा देखिएका विभिन्न वाद एवम् प्रयोगहरूद्वारा प्रभावित हुँदै अगाडि बढेको नेपाली कवितामा धारागत प्रवृत्ति परिवर्तन र विकसित हुँदै गएको पाइन्छ । नेपाली कवितामा विशेषगरी स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा र प्रयोगवादी धारा विषयवस्तु र आयामका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । प्रयोगका दृष्टिले वि.सं. २०१७ देखि नेपाली कवितामा विभिन्न प्रयोग हुँदै आएको छ । आधुनिक नेपाली कविताको पछिल्लो चरण समसामयिक धारा हो । वि.सं. २०३० बाट सुरु भएको यस धाराले वि. सं. २०३५ सम्म विकसित रूप देखाएको पाइन्छ । यस धारालाई हुर्काउन अनगिन्ती स्रष्टाहरूको विशिष्ट योगदान रहेको छ । पुराना एवम् नयाँ दुवै

पुस्ताका कविहरू अझ नवीन दिशा प्रदान गर्दै कल्पना, भावुकता, अमूर्तता जस्ता कुरालाई त्यागेर वर्तमान मान्छेले भोगिरहेको जीवनलाई वस्तुपरक ढङ्गले यथार्थ चित्रण गरिरहेका छन् । यस धाराका कवितामा देशको गिर्दो अवस्था, समाजका विकृति र विसङ्गति, पतनोन्मुख आर्थिक-सांस्कृतिक अवस्था, विसङ्गत हुँदै गएको परम्परा, अन्याय, अत्याचार आदि विविध विषय इमान्दारीपूर्वक अभिव्यक्त भएका छन् ।

नेपाली कविताको विकास क्रममा देखिने विविध धारामध्ये समसामयिक धारामा देखिने कवि पवन आलोक स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी चेत भएका गद्य कवि हुन् । यिनका कविताले समसामयिक सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक पर्यावरणीय घटनाक्रम तथा वस्तुस्थितिको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक विसङ्गतिमाथि व्यङ्ग्य गर्दै सुधारका अपेक्षाहरू यिनका कविताहरूमा समावेश गरिएको छ । यिनको कविताहरूमा प्राकृतिक परिदृश्यका छटाहरू गुञ्जायमान् भएका छन् । राष्ट्रियता तथा अन्तर्राष्ट्रियताका विषयवस्तुहरू पनि यिनका कवितामा उठाइएका छन् । विविध प्रवृत्ति र प्रयोगहरूको साझा मझेरी पाएर आलोकित बन्न पुगेको समसामयिक प्रवृत्ति अँगालेर कवि आलोकले कविता रचना गरिरहेका छन् । उनले नेपाली मुटु र माटो साक्षी राखेर काव्यपरम्परालाई गति प्रदान गरेका छन् । स्थानीयताको छाप यिनका कवितामा देख्न सकिन्छ । आगन्तुक, तद्भव र तत्सम शब्दहरूको प्रयोग यिनका कवितामा देख्न सकिन्छ । मुक्तक स्तरका देखि मझौला आयामसम्मका कविता रचना गर्ने आलोकका कविताहरूमा प्राकृतिक, सांस्कृतिक, पौराणिक, ऐतिहासिक आदि विम्बहरूको प्रयोग पाइन्छ । ती बिम्ब प्रतीकहरूले अभिधात्मक, लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक अर्थसापेक्ष दिएका छन् । सुबोध्य र सरल भाषिक प्रयोग भए पनि अन्त्यानुप्रासको प्रयोग विशृङ्खलित देखिन्छ । उनका हरेक कविता सामाजिक उत्थान र मानवीय प्रेममा समर्पित रहेका छन् ।

कवि पवन आलोक समसामयिक धारामा कलम चलाउने सशक्त प्रतिभा हुन् । यिनले आफ्नो समयमा आफ्ना समकालीन कविहरूका माझ आफ्नो स्थान सुरक्षित गरेका छन् । कवि पवन आलोकका समकालीन कविहरूमा विशेषगरी नाम लिनु पर्दा छोड्नै नहुने कवि सर्जकहरूमा दिनेश अधिकारी, कृष्णभूषण बल, महेश प्रसाईं, विष्णुविभु घिमिरे, फणीन्द्र नेपाल, तीर्थ श्रेष्ठ, अमृतलाल श्रेष्ठ, बद्री पलिखे, भीष्म काफ्ले, विवश पोखेल, कृष्णप्रसाद दाहाल, विजय वजिमय, सरुभक्त, हेमन्त श्रेष्ठ, तीर्थराज अधिकारी, ध्रुव मधिकर्मी, नरेन्द्रबहादुर श्रेष्ठ, मञ्जु काँचुली, ज्ञानुवाकर पौडेल, नवराज कार्की, बानिरा गिरी, आदि रहेका छन् । यस्ता

समसामयिक कविहरूका बीचमा उभिएर कवि पवन आलोकले आफ्नो साहित्यिक यात्रालाई अगाडि बढाइरहेका छन् । आफ्नो आभ्यासिक चरण पार गर्दै कवि आलोकले विभिन्न पत्रपत्रिकामा कविता प्रकाशित गरी आफूलाई नेपाली कविका समूहमा उभ्याएको देखिन्छ ।

आलोकको वि.सं. २०६० मा प्रकाशित **पवन आलोकका केही कविता** कविता सङ्ग्रहमा ५० वटा कविता छन् भने यसैको दोस्रो प्रकाशन २०६७ सालमा प्रकाशित हुँदा १० वटा कविता थप गरेर ६० वटा कविता राखिएका छन् । ती कविताहरू सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, आध्यात्मिक, वैज्ञानिक, प्राकृतिक विषयवस्तुमा आधारित छन् । यसका साथै प्रेम र शृङ्गारिक विषयवस्तुका कविताहरू पनि समाविष्ट छन् । यो कविता सङ्ग्रह एक उत्कृष्ट र मानवीय भावनाले भरिएको कविता सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूले समग्रमा विभिन्न विषयगत प्रस्तुतिमा केन्द्रित भई सामाजिक विषमताको वर्णन गरी गरिब विपन्न वर्गलाई एकीकृत रूपमा सङ्घर्षमा उत्रन आह्वान गरेका छन् । उनका कविताहरूमा सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ । आफ्ना कवितामा कविले दीन दुःखीका कथा - व्यथालाई उजागर गरेका छन् । यिनले देशमा भएको राजनीतिक उत्तार-चढावलाई आफ्ना कविताको विषयवस्तु बनाएका छन् । खासगरी पञ्चायत, बहुदल, लोकतन्त्र हुँदै गणतन्त्रसम्मको कालखण्डमा भएका राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिलाई कविले कवितामा स्थान दिएका छन् ।

लयविधानका दृष्टिले आलोक गोपालप्रसाद रिमालद्वारा सिर्जित गद्य लयमा कविताको सिर्जना गरी आन्तरिक लय स्थापना गराउन सफल देखिन्छन् । संरचनाका दृष्टिले यस सङ्ग्रहभित्रका कविताहरू विभिन्न अनुच्छेदमा विभक्त भएका छन् । कुनै-कुनै कविताको शीर्षक अलि असहज देखिए तापनि उनका कविताहरूमा प्रकट भएका भावात्मक अनुभूति र रचनाको शीर्षकबीच अभिन्न सम्बन्ध रहेको छ । वर्णविन्यासका दृष्टिले आधुनिक लेखनलाई पूरै आत्मसात् गर्न नसकेको देखिने यिनका कवितामा केही खल्लोपन देखिए तापनि समग्रमा कविता चेतनामूलक छन् । सीमान्तकृत समुदाय तथा निम्नवर्गीय मानिसहरूको समस्या, पीडा, उनीहरूले खेप्ने दमन आदिलाई विषयवस्तु बनाएर यिनले कविता रचना गरेका छन् । प्रथम पुरुषीय र तृतीय पुरुषीय कथन पद्धतिको बढी प्रयोग पाइन्छ । कवि पवन आलोकलाई सफल कवि बनाउन यो कविता सङ्ग्रह सफल भएको छ ।

यथार्थवादी, प्रगतिवादी, सामाजिकता, व्यङ्ग्यचेत, स्थानीयताको प्रयोग र प्रभाव, प्रकृतिचित्रण, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ, राजनीतिक अस्थिरताप्रति असन्तुष्टि आदि यस

सङ्ग्रहभित्रका कविताहरूको केन्द्रीय भावभूमि हो । प्रतीकात्मक तथा बिम्बात्मक खालका शीर्षक, सरल शैली, सुललित भाषा, वस्तुपरक यथार्थको प्रस्तुति एवम् रचना सुहाउँदो परिवेश र भाषाको प्रयोगले उनका कविता कलात्मक र पठनीय बनेका छन् । यिनका कवितामा यथार्थको प्रभावकारी चित्रण गरिएको पाइन्छ । समाजसापेक्ष कविता रचना गरी पाठकलाई समाजको वास्तविकता बुझ्न मद्दत पुऱ्याउने सर्जकका रूपमा नेपाली यथार्थवादी -प्रगतिवादी साहित्यमा आफ्नो स्थान कायम गरेका छन् । नेपाली समसामयिक कविता धाराका एक महत्त्वपूर्ण स्रष्टाका रूपमा रहेका आलोक गद्य कविताका परम्परामा बिर्सन नहुने व्यक्तित्व बनेका छन् ।

कवि पवन आलोकका बारेमा आगामी दिनहरूमा निम्नलिखित विषयहरूमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्न उचित देखिन्छ :

१. **पवन आलोकका केही कविता** कृतिमा बिम्ब र प्रतीकको प्रयोग,

२. पवन आलोकको **युरोपको झझल्को** नियात्रा सङ्ग्रहको अध्ययन,

३. राष्ट्रिय चेतनाका दृष्टिले पवन आलोकका कविताहरूको अध्ययन,

४. राष्ट्रिय चेतका दृष्टिले **युरोपको झझल्को** नियात्रा कृतिको अध्ययन,

सन्दर्भ सामग्री

आचार्य विश्वनाथ, **साहित्यदर्पण,** दसौँ सं.(वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, १९९७),

केशवप्रसाद उपाध्याय, **साहित्य प्रकाश**, पाँचौँ सं.(काडमाडौँः साझा प्रकाशन, २०४९),

कृष्णप्रसाद दाहाल, “पवन आलोकको युरोपको झझल्कोमा प्रवेश गर्दा”, **अभिव्यक्ति** पूर्णाङ्क १५४, असार-साउन, २०६८,

खगेन्द्र लुइंटेल**, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास,** (काठमाडौँः ने.रा.प्र.प्र., २०६०),

ठाकुर शर्मा, “चार कृतिभित्रको दृष्टिमा पवन अलोकका केही कविताभित्र पस्दा”, **दायित्व** पूर्णाङ्क ७३, जेठ-असार, २०६८,

ठाकुर शर्मा, “चार कृतिभित्रको दृष्टिमा युरोपको झझल्को यात्राको अवलोकन गर्दा”, **दायित्व** पूर्णाङ्क ७३, जेठ-असार, २०६८,

दुर्गाशंकर मिश्र, **पाश्चात्य काव्यशास्त्र,** (लखनउ : प्रकाशन केन्द्र, सीतापुर रोड),

पवन आलोक, **पवन आलोकका केही कविता**, दोस्रो सं. (काठमाडौँः नेपाल स्रष्टा समाज, २०६७),

पवन आलोक, **युरोपको झझल्को**, (काठमाडौँः नेपाल स्रष्टा समाज, २०६७),

बद्री पलिखे, “पवन आलोक र वहाँका केही कविता”, **अभिव्यक्ति** द्वैमासिक पूर्णाङ्क १४१, वैशाख-जेठ, २०६६,

बद्री पलिखे, “पवनको नियात्रा सङ्ग्रह युरोपको झझल्को”, **रचना** पूर्णाङ्क ११४, भदौ-असोज, २०६८,

भूषण ढुङ्गेल, “पवन आलोकका केही कवितामाथि अन्तरक्रिया”, **दर्शन** दैनिक पत्रिका, ३२ साउन, २०६१,

मनु मंजिल, "पवन अलोकका केही कवितामाथि अन्तरक्रिया", दर्शन दैनिक पत्रिका, ३२ साउन, २०६१,

महर्षि व्यास, **श्रीमद्भागवतम्** प्रथमस्कन्ध, प्रथम अध्याय (गोरखपुर),

माधवप्रसाद घिमिरे, **आफ्नो बाँसुरी आफ्नै गीत,** (काठमाडौँ : साझा प्र., २०५३),

मोहन हिमांशु थापा, **साहित्य परिचय,** चौथो सं. (काठमाडौँः साझा प्रकाशन, २०५०),

रत्नध्वज जोशी, **साहित्यको अध्ययन,** (काठमाडौं : रोयल नेपाल एकेडेमी, २०२३),

राजन पौडेल, "छरपस्टिएका विचार र रुमलिएको राजनीति", **उद्घोष** दैनिक, २८ पुस, २०६६,

रामेश्वर राउत 'मातृदास', "पवनका पावन काव्य आलोक", **जनभावना** साप्ताहिक १३ असार, २०६८,

वासुदेव त्रिपाठी र अन्य सम्पा., **नेपाली कविता भाग ४**, दोस्रो सं.(काठमाडौँ : साझा प्र., २०५३),

विमल भौकाजी, "पवन आलोकको मेरो सपनाको नयाँ नेपाल", **अन्नपूर्ण पोष्ट**, ७ जेठ, २०६५,

विमला तुम्खेवा, "खरो विचारका कविताहरू", **मधुपर्क**, चैत्र, २०६१,

सम्पादकहरू, **नेपाली बृहत् शब्दकोश,** (काठमाडौँ : ने.रा.प्र.प्र., २०४०),

सोमनाथ सिग्द्याल, **साहित्य प्रदीप**, दोस्रो सं. (काठमाडौँ : पुस्तक संसार, २०२८),

हरि अधिकारी, "पुरानो युरोपको हलुका झलक", **नागरिक** राष्ट्रिय दैनिक, २१ साउन, २०६८,

परिशिष्ट

वरिष्ठ साहित्यकार परशु प्रधानसँगको अन्तर्वार्ता

१. यहाँले पवन आलोकलाई कहिलेबाट चिन्नु भयो ?

वि.सं. २०२२ मा म वीरेन्द्र हाईस्कुल, कुलुङ भोजपुरको प्रधानाध्यापक भएदेखि नै पवन आलोकलाई चिन्छु र हालसम्म हामी सान्निध्यमा छौँ ।

२. सुनिन्छ, यहाँले नै पवन कँडेललाई पवन आलोक बनाइदिनु भएको हो रे, यसबारे केही प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि ?

म सम्झन्छु, कक्षा ५-६ का विद्यार्थी पवन आलोकमा मैले पाएको साहित्यिक अनुभूति र प्रतिभा देखेर, चोकबहादुर कँडेलको नाम पवन आलोकमा रूपान्तर गरेको हुँ ।

३. पवन आलोकका जीवनीका सम्बन्धमा केही प्रकाश पारिदिनु हुन्छ कि ?

पवन आलोकको जीवन सङ्घर्षपूर्ण छ । पहाडी दुर्गम गाउँबाट आएको प्रतिभाशाली, कर्मठ र मेहनती पवनको जीवन सकारात्मक तथा सफल भएको मेरो धारणा छ । देशभित्र र बाहिर पनि पवनले एक सिर्जनशील नेपाली स्रष्टाको रूपमा आफ्नो परिचय बनाइसकेकोमा मलाई समेत गर्व लाग्छ ।

४. व्यक्तित्वका दृष्टिले पवन आलोकलाई के कसरी मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ?

पवन आलोकको व्यक्तित्व बहुमुखी छ । उनी साहित्यिक प्रतिभा हुन्, स्रष्टा हुन् । पवन सङ्गठक (organizer) हुन्, नेपाल स्रष्टा समाजको महासचिवका साथै विभिन्न राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग उनले विभिन्न उच्च ओहदा ओगटेका छन् । उनी कुशल र दूरदर्शी प्रशासकका रूपमा परिचित छन् । NGO / INGO का त उनी विशेषज्ञका हैसियतले आफ्नो स्थान सुरक्षित गरेका छन् । पवन आलोकको अर्को पक्ष -समाज सेवी र मानवीय भावनाका सहृदयी व्यक्तित्वका रूपमा आफ्नो परिचय बनाएका छन् । योगमाया पुरस्कारको संस्थापन, आफू जन्मेको कुलुङ क्षेत्रका विद्यालयहरूमा छात्रवृत्ति र अन्य समाज सुधारका कामहरूले उनी इतिहासका एक असल पात्र बनेका छन् ।

५. यहाँले पवन आलोकका प्रकाशित कुन कुन किताबमा भूमिका र मन्तव्य लेखिदिनु भएको छ?

पवन आलोकका दुई कृतिहरू प्रकशित छन् । **पवन आलोकका केही कविता** र **युरोपको झझल्को** दुवैमा मैले आफ्नो मन्तव्य लेख्ने सुअवसर पाएको छु ।

६. नेपाली कविहरूका सापेक्षतामा कवि पवन आलोकलाई उभ्याउनु पर्‍यो भने तपाई कहाँ लगेर उभ्याउनु हुन्छ र किन ?

नेपाली साहित्यमा पवन आलोकलाई कुन विधामा कसरी उभ्याइन्छ वा इतिहासमा कसरी अङ्कित गरिन्छ -यो महत्त्वपूर्ण विषय हो । आफ्नो परिचय स्थापना गर्ने बाटोमा अग्रसर पवनको मूल्याङ्कन गर्ने समय आउँदैछ,आउने छ । यसमा अहिले हतार नगर्नु म मनासिव ठान्छु ।

७. पवन आलोक नियात्राकारका रूपमा पनि चिनिनु भएको छ, उहाँको नियात्राकारिताको बारेमा प्रकाश पारिदिनु हुन्छ कि ?

पवन आलोकको परिचय पहिलो कवि र दोस्रो नियात्राकार नै हो । नियात्रामा पनि बरोबर समसामयिक लेख-रचना प्रकाशित भइरहनु हाम्रा लागि खुसीको विषय हो ।

८. नियात्राकार र कविका रूपमा रोज्नु पर्‍यो भने तपाई पवन आलोकको कुन पक्षलाई रोज्नु हुन्छ ?

म पवन आलोकको कवि पक्षलाई बढी प्राथमिकता दिन्छु । उनका कविताहरूमा अनुभूति र अनुभवको मिश्रणका साथै मानवीय स्वरहरू प्रखर रूपमा आएका छन् । उनी पिछडिएका, ओझेलमा परेका र किनारा लागेका नेपाली समाजका पात्र-पात्राहरूको संवेदनालाई आफ्नो कवितामा उतार्छन् र सन्देशमूलक आवाज उठाउँछन् । नेपाल राष्ट्रभित्र उनी निदाएका छन्, अनि बेला-बेलामा कविताका माध्यमले आफूलाई संवेदनशील बनाउँछन्।

९. पवन आलोकलाई यहाँले गोपालप्रसाद, भूपी शेरचन, वासु शशी, हरिभक्त कटुवालसँग कुन आधारमा तुलना गर्नु भएको हो ?

इतिहासले वर्तमान बनाउँछ र ठीक बाटोमा हिँड्न मद्दत गर्छ । हाम्रा स्वनामधन्य कविहरू गोपालप्रसाद रिमाल, भूपी शेरचन, वासु शशी र हरिभक्त कटुवालसँग तुलना गरेको

होइन, गर्न पनि चाहन्न । परन्तु आफ्ना पूर्ववर्ती शक्तिशाली कविहरूबाट अन्य धेरै कविहरू प्रभावित भएका छन् र हुन्छन् । पवन आलोक पनि ती महान् व्यक्तित्वहरूबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष निश्चय नै प्रभावित छन् । परन्तु सशक्त कविले आफ्नो अलग बाटोको निर्माण गर्छ, पवन पनि अलग बाटोको खोजीमा अग्रसर छन् भन्ने मेरो मनसाय हो ।

१०. यहाँको नजरमा विद्यार्थी पवन, गाउँले पवन, कवि पवन, नियात्राकार पवन, प्रशासकीय पवनमध्ये कुन चाहिँ पवन ठीक लाग्छ र किन ?

समय महत्त्वपूर्ण सत्य हो । समयले कुनै पनि व्यक्तिलाई विभिन्न परिचय र चिनारी दिँदै हरेकलाई बुढो बनाउँछ । पवनको पनि जिन्दगीको क्रमसँगै विविध भूमिकाहरू हुनु अस्वभाविक होइन । यसैले सबै पक्षहरू मलाई सशक्त र स्मरणीय लाग्छन् । अगि नै पवनलाई बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी भनी मैले स्विकारेको छु । सबै क्षेत्र, विधा, कोण-प्रतिकोण र आयाममा म सधैँ पवनलाई सफल देख्छु । यसको मूल कारण पवनभित्रको प्रतिभा हो, जाँगर र इमान्दारी हो, सहयोगी र मानवीय भावना हो । विनम्र, सरल र सकारात्मक सोच हो । म पवनका बाँकी सफल, सवल र अझ ठोस परिचयको शुभकामना दिन्छु ।

परशु प्रधान

२०६९।०१।२०